

TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA

2025
9-son

ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal

ISSN 2181-8274

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal.
1996-yilda tashkil etilgan.

Tahrir hay'ati raisi:

Abduvali Xoliqov

Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari
markazi direktori

Tahrir hay'ati raisi o'rinbosari:

Muzaffar Esanov

Bosh muharrir:

Jahongir Usmanov

Tahrir hay'ati a'zolari:

Akbarov Xamdani Ikromovich
Smanova Zulayxo Asanaliyevna
Berdimurodov Elyor Tuxliyevich
Butunov Dilmurod Baxodirovich
Nurmuxamedov Xabibulla Sagdullayevich
Nurboboyev Yorqin Tulqin o'g'li
Yunusova Xurshida Erkinovna
Xolikulov Axmadjon Boymaxammadovich
Musayev Nuriddin Umurzakovich
Boltabayev Mahmudjon Rustamovich
Babakulov Tulkin Ibodullayevich
Nazarov Qiyomiddin Normirzayevich
Tulenova Gulmira Jandarovna
Ismoilov Sobirjon To'rabekovich
Jo'arakulov Rustam Davronovich
Nazira Toshpo'latova Qurbonovna
Xudoyberdiyeva Sevara Xamzayevna
Yakubov Shuxrat Ummataliyevich
Tajibev Soyib Samijonovich
Mirzayeva Faroxat Odiljonovna
Shodmonova Shaira Saidovna
Mamatqulova Kimyoxon Abdujalilovna
Serebryakov Yuriy Vladimirovich
Nurillayeva Nargiza Muxtarxonovna
Mirraximova Maktuba Xabibullayevna
Rasulov Abdumumin Ibragimovich
Jo'rayev Narzulla Qosimovich
Jumayev Rustam Ziyatovich
Qo'chqorov Abduvaxob Xoshimovich
Axmedov Tuychi Adashevich
Maxsumova Sadoqat Qosimjonovna
Mexliyeva Dilnoza Usmonovna

Dizayner:

Musamedov Sunnatulla
Lutpullayevich

TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA

- Xurshidaxon Raximova.** BO'LAJAK MAXSUS PEDAGOGLARNI
KOKLEAR IMPLANTLI BOLALAR BILAN ISHLASHGA
TAYYORLASH JARAYONINING NAZARIY-METODIK ASOSLARI ... 1
- Muniskhon Abdurashitova, Jalolliddin Yusupov.** THE EVOLUTION OF
UZBEK NATURAL LANGUAGE PROCESSING: A COMPARATIVE
SURVEY ACROSS TURKIC LANGUAGES 7
- Yusuf Azzamov.** FILOLOG TALABALARGA INGLIZ TILINI
O'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIM KO'NIKMASINI
RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI 10
- Dilyayra Rizaeva.** ANNE BOLEYN IN HISTORY AND IN
POSTMODERNIST LITERATURE 13
- Dilnozaxon Mavlonova.** BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA RAQAMLI
TA'LIM RESURSLARI YARATISH KO'NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI 19
- Rustam Maxamadov.** HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA
MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHDA INTELLEKTUAL
O'QITISH TIZIMLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI
MODELLAR VA ALGORITMLAR 23
- Nodira Kushieva.** THE USE OF STEAM TECHNOLOGY IN
TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO THE ELEMENTARY
EDUCATION 31
- Gulshan Asilova.** KATTA YOSHLILARGA XORIJIY TILLARNI
O'QITISH XUSUSIYATLARI 34
- Nargiza Rahimova.** SURDOPEDAGOG VA OTA-ONA
HAMKORLIGIDA KOKLEAR IMPLANT BO'LGAN BOLALARNI
INKLYUZIV TA'LIMGA TAYYORLASH MEXANIZMLARI 38
- Suxrob Xojiyev.** INTEGRATION OF BIBLIOMETRICS AND
WEB 3.0 TECHNOLOGIES IN THE DIGITAL
TRANSFORMATION OF SCIENCE:
THE CASE OF UZBEKISTAN 41
- Shoxrux Erkinov.** MODELING AND OPTIMIZATION OF
SCHOLARLY PUBLISHING WORKFLOWS ON NATIONAL
PLATFORMS: IDEF0, BMP, AND H-INDEX
IMPLEMENTATION IN UZJURNAL.UZ 45
- Lobar Sadikova.** CLIL TEXNOLOGIYASINI QO'LLASHNING
PEDAGOGIK VA METODIK ASOSLARI 52
- Lobar Sadikova.** INKLYUZIV TA'LIMDA IJTIMOY-EMOTSIONAL
QO'LLAB-QUVVATLASHNING O'QUVCHI SHAXSI
RIVOJIGA TA'SIRI 55
- Soyib Tajibayev.** BOKSCHILARNING YONDAN ZARBA KUCHI VA
YUQORI TANA BO'G'IMLARINING BURCHAK TEZLIGINING
KINEMATIK TAHLILINING DASTLABKI NATIJALARI 57
- Matluba Usmonova.** BO'LAJAK ICHKI ISHLAR ORGANI
XODIMLARINI MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR
RUHIDA TARBIYALASH METODOLOGIYASI 61

Muassislar:

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi,
Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi*

Manzil: 100095, Toshkent sh.
2-Chimboy ko'chasi, 96-uy.

Telefon: (71) 207-03-41

e-mail: rmxat@edu.uz

Jurnal O'zbekiston Matbuot va axborot agentligidan 2014-yil 26-dekabrda 0506 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal har oyda o'zbek, rus va ingliz tillarida elektron shaklda chop etiladi.

“Ta'lim, fan va innovatsiya” jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2015-yil 18-noyabrdagi 218/5-sonli qarori, 2018-yil 28-noyabrdagi 247/6-sonli qarori, 2024 yil 25 dekabrda 365-sonli qarori asosida quyidagi fanlar kiritilgan:

05.00.00 — Texnika fanlari,

08.00.00 — Iqtisodiyot fanlari,

13.00.00 — Pedagogika fanlari,

19.00.00 — Psixologiya fanlari

23.00.00 — Siyosiy fanlari

bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ta'lim, fan va innovatsiya” jurnalidan ko'chirib bosish faqat tahririyatning roziligi bilan amalga oshiriladi. Maqolada keltirilgan faktlarning to'g'riligi uchun muallif mas'uldir. Tahririyat fikri mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin.

Jurnalning to'liq matnini esijournal.uz rasmiy saytidan yuklab olishingiz mumkin.

Maqola va murojaatlaringizni [@esijournalbot](https://t.me/esijournalbot) telegram botiga yuboring.

Музаффар Хамдамов. ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ПРОЦЕССА ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ДИСТИЛЛЯЦИИ МИСЦЕЛЛЫ РАСТИТЕЛЬНОГО МАСЛА.....	66
Farruh Qo'chqorov. BOKSCHILARNING O'NG OYOQ BILAN BAJARILGAN OLDINGA QADAM TASHLASH TEXNIKASI BAJARILISHIDA TANANING ASOSIY BO'G'IMLARIDAGI HARAKAT AMPLITUDASI KO'RSATKICHLARI (°).....	69
O'tkirbek Xoshimov. MAKROIQTISODIY OMILLARNING BIZNES BOSHQARUVIGA TA'SIRI.....	74
Muqaddas Rahimova. ZAMONAVIY BOSHQARUV PARADIGMASI DAVLAT HOKIMIYATI INSTITUTLARINING ISTIQBOLLI FAOLIYATI YO'NALISHI SIFATIDA.....	78
Саида Закурова. К-РОР ХОРЕОГРАФИЯ И ЕЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ.....	81

BO'LAJAK MAXSUS PEDAGOGLARNI KOXLEAR IMPLANTLI BOLALAR BILAN ISHLASHGA TAYYORLASH JARAYONINING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

Xurshidaxon Raximova,
Qo'qon davlat universiteti,
"Maxsus pedagogika" kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya.

Maqolada bo'lajak maxsus pedagoglarni koхlear implantli bolalar bilan ishlashga tayyorlash jarayonining nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik, nutqiy va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari, eshitish apparatlari va koхlear implantlarning pedagogik qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, surdopedagogik tayyorgarlikning mazmuni, bosqichlari va samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik strategiyalar tizimli tarzda bayon etilgan. Tadqiqot natijalari bo'lajak maxsus pedagoglarni koхlear implantli bolalar bilan ishlashga ilmiy asoslangan tayyorgarlik darajasini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: maxsus pedagogika, surdopedagogika, koхlear implant, eshitish apparati, korreksion-pedagogik tayyorgarlik, bolalar rivoji, nutqiy rivojlanish, eshituv diagnostikasi, pedagogik reabilitatsiya, individual yondashuv, inkluziv ta'lim, psixologik tayyorgarlik

Аннотация.

В статье анализируются теоретико-методические основы подготовки будущих специалистов по работе с детьми, имеющими кохлеарные имплантаты. Рассматриваются психологические, речевые и социальные особенности развития детей с нарушениями слуха, педагогическое применение слуховых аппаратов и кохлеарных имплантатов. Кроме того, системно изложены содержание, этапы и педагогические стратегии, направленные на повышение эффективности сурдopedagogической подготовки. Результаты исследования способствуют научно обоснованному повышению уровня подготовки будущих специалистов к работе с детьми с кохлеарными имплантатами.

Ключевые слова: специальная педагогика, сурдopedagogика, кохлеарный имплантат, слуховой аппарат, коррекционно-педагогическая подготовка, развитие детей, речевое развитие, диагностика слуха, педагогическая реабилитация, индивидуальный подход, инклюзивное образование, психологическая подготовка

Abstract.

The article examines the theoretical and methodological foundations for preparing future special educators to work with children with cochlear implants. The psychological, speech, and social development characteristics of children with hearing impairments, as well as the pedagogical application of hearing aids and cochlear implants, are analyzed. The content, stages, and pedagogical strategies aimed at enhancing the effectiveness of surdopedagogical training are systematically presented. The findings contribute to scientifically grounded improvement of the preparedness of future special educators to work with children using cochlear implants.

Keywords: special pedagogy, surdopedagogy, cochlear implant, hearing aid, corrective-pedagogical training, child development, speech development, hearing diagnostics, pedagogical rehabilitation, individual approach, inclusive education, psychological preparation.

Kirish. Insonning psixofiziologik va ijtimoiy shakllanishida eshitish sezgisi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, erta bolalik davrida eshituv tizimining to'laqonli faoliyati nutqiy, kognitiv, emotsional hamda ijtimoiy rivojlanishning asosini tashkil etadi. Bola eshitish orqali atrof-muhitdagi tovushlarni idrok etadi, nutqni o'zlashtiradi, muloqotga kirishishni va fikrini ifodalashni o'rganadi. Shu sababli eshitish faoliyatidagi buzilish bolaning ijtimoiy moslashuvi, shaxs sifatida shakllanishi, ta'lim olish imkoniyatlari hamda psixologik holatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Globalashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida eshitish nuqsonlarini erta aniqlash, ularning og'irlik darajasini aniqlash va tiklashga yo'naltirilgan ilg'or tibbiy hamda texnik vositalardan keng foydalanilmoqda. Xususan, raqamli eshitish apparatlari, koхlear implantlar, suyak orqali eshituv tizimlari kabi innovatsion

texnologiyalar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning hayot sifatini tubdan o'zgartirmoqda. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarning samarali qo'llanishi ulardan foydalanishni biladigan, bolani moslashtirish va pedagogik reabilitatsiya jarayonini tashkil eta oladigan malakali maxsus pedagoglarning tayyorgarlik darajasiga bevosita bog'liqdir.

Shu nuqtai nazardan, bo'lajak surdopedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini mazmunan optimallashtirish hamda surdopedagogik amaliyot samaradorligini oshirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Zamonaviy surdopedagogika sohasi kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlashda diagnostik, psixologik va pedagogik reabilitatsiya bo'yicha ilmiy-metodik asoslarni yangilashni talab etmoqda. Koxlear implantli bolalar sonining ortib borayotgani, ammo joylarda ular bilan ishlay oladigan tayyor mutaxassislar yetishmasligi mazkur masalaning dolzarbligini yanada kuchaytirmoqda.

Bo'lajak surdopedagoglarni koxlear implantli bolalar bilan ishlashga tayyorlashning mazmuni eshitishni tiklash texnologiyalari, bolalarning jarrohlikdan oldingi va keyingi psixologik-pedagogik rivojlanish xususiyatlari, shuningdek, ular bilan ishlashning metodlari va vositalarini o'z ichiga oladi. Shu maqsadda tadqiqot doirasida surdopedagogika yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashga qaratilgan pedagogik strategiyalar ishlab chiqildi. Ularning asosiy yo'nalishlaridan biri – eshitishni tiklashning zamonaviy tendensiyalarini o'rganish, tahlil qilish hamda ulardan foydalanish bo'yicha me'yoriy talablarni tizimlashtirishdan iboratdir.

Eshitish nuqsonining turlari, kar va zaif eshituvchi bolalar tasnifi, eshituv diagnostikasining zamonaviy metodlari va eshitishni tiklashning ilg'or texnologiyalarini tahlil qilish bo'lajak maxsus pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini ilmiy-nazariy jihatdan mustahkamlaydi. Shu orqali ularning koxlear implantli bolalar bilan ishlashga tayyorlik darajasini oshirish mumkin bo'ladi.

Eshitish faoliyati insonning tashqi olam bilan bevosita muloqotini, ijtimoiy tajribani o'zlashtirishini, nutqni idrok etish va ifodalash imkoniyatini ta'minlaydigan eng muhim sezgi tizimlaridan biridir. Shuning uchun eshitishning yo'qolishi yoki buzilishi bolaning nutqiy, intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida chuqur salbiy oqibatlariga olib keladi. Surdopedagog bu jarayonni to'g'ri baholay olish, eshitishdagi buzilishlarni aniqlash, ularning sabab-natija bog'liqligini tahlil qilish va deterministik tamoyillar asosida xulosa chiqarishga tayyor bo'lishi zarur.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar odatda ikki asosiy guruhga ajratiladi: kar bolalar va zaif eshituvchi bolalar.

- **Kar bolalar** — eshitish darajasi 90 dB va undan yuqori bo'lgan, eshitish apparatlaridan foydalanganda ham nutqni eshitish asosida o'zlashtira olmaydigan bolalardir. Ular tug'ma va orttirilgan karlar guruhlariga bo'linadi. Tug'ma kar bolalarda nutq umuman rivojlanmaydi, orttirilgan kar bolalarda esa mavjud nutqiy tajriba saqlanib qoladi, biroq rivojlanish jarayoni to'xtaydi.

- **Zaif eshituvchi bolalar** — eshitish darajasi 26–89 dB oralig'ida bo'lib, eshitish apparatlari yordamida nutqni o'rganish va idrok etish imkoniga ega bo'lgan shaxslardir. Ular yengil (26–40 dB), o'rta (41–55 dB), og'ir (56–70 dB) va chuqur (71–89 dB) darajalarga tasniflanadi.[2]

Eshitish nuqsonining darajasi va shaklini aniqlash, eshituv diagnostikasini to'g'ri tashkil etish, zamonaviy tiklash vositalaridan foydalanish hamda pedagogik reabilitatsiya strategiyalarini qo'llash — bo'lajak maxsus pedagoglar tayyorgarligining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu jarayonda pedagog, audiolog, logoped, psixolog va ota-onalar o'rtasida uzviy hamkorlikni ta'minlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda respublikada kar va zaif eshituvchi bolalar ta'lim olayotgan 20 ta maxsus maktab-internat faoliyat yuritmoqda. Ushbu ta'lim muassasalarida 21 000 dan ortiq eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilim olmoqda. Bu esa maxsus pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini zamonaviy ilmiy asosda takomillashtirish zaruratini yaqqol ko'rsatadi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim jarayoni samaradorligi ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning mazmuni va sifatiga bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, eshitish idrokini rivojlantirish yo'nalishidagi mashg'ulotlar bu jarayonning markaziy komponenti hisoblanadi. Eshitish idrokini shakllantirish va rivojlantirish jarayoni, odatda, ovozni kuchaytiruvchi apparatlar, eshitish vositalari yoki koxlear implantlar orqali amalga oshiriladi.

Shu bois surdopedagoglarni ushbu faoliyatga tayyorlashda ularning eshituv tizimi fiziologiyasi, akustik idrok, nutqni shakllantirish mexanizmlari va eshitish reabilitatsiyasi haqidagi tayanch bilimlarini tizimlashtirish muhim o'rin tutadi. Maxsus pedagogika sohasida bu bilimlar yetarli darajada ishlab chiqilgan bo'lib, ular orasida karlik va zaif eshituvchilikka oid nazariy yondashuvlar alohida ahamiyatga ega.

Rus surdopedagogikasining nufuzli vakili L.P. Nizhankovskaya (1974) karlikka quyidagicha ta'rif beradi: "Karlik — bu eshitish funksiyasining chuqur darajadagi buzilishi bo'lib, shaxsning nutqni idrok etish qobiliyatini va nutqiy faoliyatini to'laqonli shakllantirish imkonini cheklaydi." [1]

Ushbu ta'rif karlikning nafaqat fiziologik, balki psixolingvistik va kommunikativ oqibatlarini ham yoritadi. Nizhankovskayaning fikricha, eshitish buzilishi bolaning nutqni tushunish va uni ishlab chiqish jarayonini

sekinlashtiradi, bu esa kommunikativ izolyatsiyaga olib keladi. Shu sababli, kar bolalarni o'qitish va ijtimoiylashtirish jarayonini tashkil etish murakkab, ammo ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi.

R.M. Boskis (1981) esa karlikka quyidagicha izoh beradi: "Karlik — bu eshitish qobiliyatining to'liq yoki deyarli to'liq yo'qolishi natijasida bolaning og'zaki nutqni idrok etish va so'zlashuv tilini egallash imkoniyatining yo'qligi yoki nihoyatda cheklanganligi bilan tavsiflanadi." [2]

Ushbu yondashuvda tibbiy-biologik hamda psixopedagogik jihatlar uyg'unlashgan bo'lib, u bolaning nutqiy va kognitiv rivojlanishidagi regressiv holatlarni izohlaydi. Boskis karlikka ega bolalar bilan ishlashda reabilitatsion va korreksion ishlarning ilmiy asoslanganligi zarurligini ta'kidlaydi.

V.M. Sinev karlikni yanada aniqlik bilan quyidagicha tavsiflaydi: "Karlik – bu eshitish organining chuqur darajadagi buzilishi bo'lib, shaxsning og'zaki nutqni eshitish orqali qabul qilish va anglash imkoniyati to'liq yo'qoladi yoki keskin kamayadi." [3]

Bu ta'rif eshituv sezgisining butunlay yoki deyarli butunlay yo'qolgan holatini ifodalaydi. Bunday sharoitda bola tabiiy nutqni eshitish asosida o'zlashtira olmaydi, shuning uchun maxsus eshitish apparatlari yoki koxlear implantatsiya zarur bo'ladi.

Olimlarning karlikka oid ta'riflari, asosan, eshitish idrokining buzilishi va uning me'yordan chetga chiqish oqibatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotchilarning aksariyati bu holatni aniqlashda nuqsonning etiologiyasi, psixologik-pedagogik oqibatlari hamda ta'lim jarayonida yuzaga keladigan to'siqlarni kompleks tarzda yoritishga e'tibor qaratishgan.

D.B. Elkonin o'z tadqiqotlarida karlikning bola nutqiy va aqliy rivojiga ta'sirini quyidagicha izohlaydi: "*Eshitish faoliyatidagi chuqur nuqsonlar bolaning aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojida murakkabliklar keltirib chiqaradi; ayniqsa, og'zaki muloqot tizimining shakllanishi jarayonida sezilarli orqada qolish kuzatiladi.*" Ushbu ta'rif surdopsixologik yondashuvga asoslanib, eshitish nuqsonining bolaning ijtimoiylashuvi, shaxsiy o'zini anglash tizimi va nutqiy idrok jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatishini ilmiy asosda yoritadi. Shu nuqtayi nazardan, nutqiy motorika, tafakkur va ijtimoiy tajribaning o'zaro uzviy bog'liqligi ta'kidlanadi. [5]

Mazkur xulosadan kelib chiqib, bo'lajak surdopedagoglar koxlear implantli bolalar bilan ishlash jarayonida avvalo ularning jarrohlikdan oldingi shaxsiy va psixik rivojlanish xususiyatlarini tahlil etishlari zarur. Shu bois oliy ta'lim tizimida kar bolalarning rivojlanish bosqichlarini sog'lom tengdoshlari bilan **qiyosiy o'rganish** ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lishi lozim.

V.G. Petrova (1995) karlikka quyidagicha ta'rif beradi: "*Karlik — bu nafaqat eshitish organlari faoliyatining yetishmovchiligi, balki butun shaxs sifatida bolaning rivojlanishida ko'plab psixologik, pedagogik va ijtimoiy muammolarni yuzaga keltiruvchi murakkab holatdir.*" Olimning ushbu pozitsiyasi kompleks yondashuv tamoyiliga asoslanib, eshitish nuqsonini biologik emas, balki ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida ko'radi. Bu qarash hozirgi kunda inklyuziv ta'lim va reabilitatsiya texnologiyalarining ilmiy-metodik bazasini shakllantirishda asosiy metodologik yo'nalish hisoblanadi. [4]

Yuqoridagi ilmiy yondashuvlar karlikni faqat eshitish qobiliyatining yo'qolishi emas, balki nutqiy, psixik va ijtimoiy rivojlanishdagi ko'p komponentli cheklovlarini yuzaga keltiruvchi murakkab holat sifatida talqin etish lozimligini ko'rsatadi. Shu sababli, maxsus pedagogika oldida turgan asosiy vazifalardan biri -eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni erta aniqlash, ularning individual xususiyatlariga mos reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqish hamda ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashdan iboratdir.

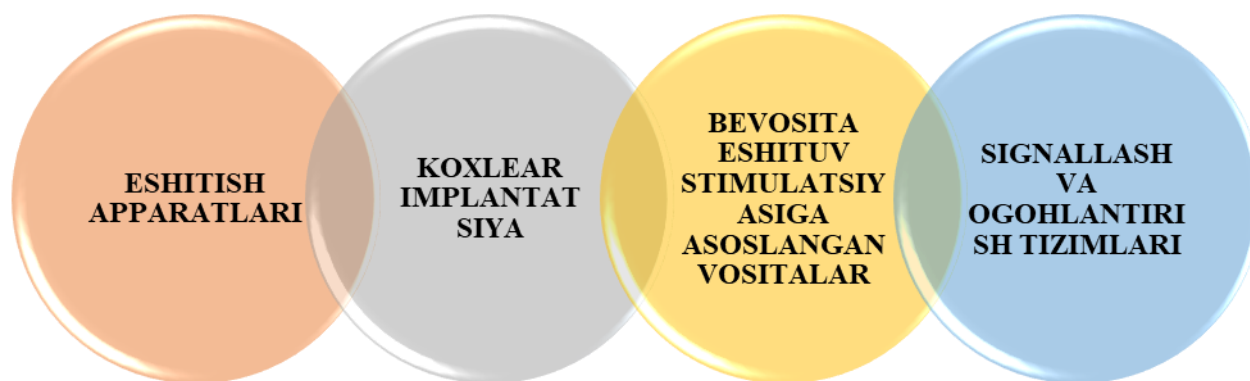
Eshitish nuqsoni mazmun jihatidan quyidagicha umumlashtiriladi: Eshitish nuqsoni-bu eshituv analizatorining periferik yoki markaziy bo'g'inlarida yuzaga kelgan organik yoki funksional o'zgarishlar natijasida eshituv sezgisining qisman yoki to'liq yo'qolishi holatidir.

Zamonaviy maxsus pedagogika va surdologiya fanlari bu holatni kompleks diagnostika asosida o'rganib, uning og'irlik darajasini aniqlash, mos kompensatsiya vositalarini tanlash va bolaning ijtimoiy muhitga qayta moslashuvini ta'minlash masalalarini ilmiy tadqiq etmoqda.

Eshitish buzilishlari klinik ko'rinishiga ko'ra eshitishning yengil pasayishidan tortib, og'ir darajadagi karlikkacha bo'lgan spektrni qamrab oladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) tasnifiga muvofiq, eshitish darajasining 25 dB va undan yuqori pasayishi klinik ahamiyatga ega nuqson sifatida baholanadi. Ayniqsa, 0–3 yosh oralig'ida aniqlangan eshitish buzilishlari bolaning nutqiy va ijtimoiy rivojlanishida jiddiy cheklovlar keltirib chiqaradi.

Zamonaviy eshitishni tiklash vositalari

Bugungi kunda eshitish nuqsonini aniqlash, baholash va uni kompensatsiyalashga yo'naltirilgan vositalar va texnologiyalar jadal rivojlanmoqda. Ular quyidagi asosiy toifalarga ajratiladi:

1-rasm. Zamonaviy eshitishni tiklash vositalari

Zamonaviy surdologiya va maxsus pedagogika tizimida eshitishni tiklash va kompensatsiyalash vositalari eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun reabilitatsiya jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Quyida ushbu vositalarning asosiy turlari, ularning ishlash prinsiplari hamda surdopedagoglar tayyorlov jarayonida ularni o'rgatish zarurati yoritiladi.

Eshitish apparatlari-bu o'rta va yengil darajadagi eshitish nuqsoni bo'lgan shaxslarning eshitish faoliyatini tiklashga xizmat qiluvchi tibbiy-texnik vositalardir. Ular atrof-muhitdagi tovush signallarini kuchaytirish, filtrlash va foydalanuvchining quloq xususiyatlariga mos tarzda yetkazib berish orqali eshituv qoldig'idan maksimal darajada foydalanish imkonini beradi. Natijada bola tovushlarni farqlash, nutqiy birliklarni idrok etish va talaffuz faoliyatini shakllantirish ko'nikmalariga ega bo'la boshlaydi.

Zamonaviy eshitish apparatlari raqamli tovush protsessorlari, avtomatik sozlash tizimlari, shovqinni filtrlash va individual moslashtirish funksiyalari bilan jihozlangan. Bu esa foydalanuvchining qulayligini oshiradi hamda eshitish tajribasini shaxsiy ehtiyojlarga muvofiq darajada takomillashtirish imkonini beradi. Biroq chuqur darajadagi eshitish buzilishlari holatida bu vositalarning samaradorligi cheklangan bo'lishi mumkin.

Shu boisdan, surdopedagoglar tayyorlov jarayonida ushbu vositalarning tuzilishi, ishlash prinsipi va ulardan foydalanish metodikasini chuqur o'rganishlari zarur. Talabalar eshitish apparatlarining turlari, texnik parametrlari, sozlash mexanizmlari va ularni tanlash mezonlari haqida puxta bilimga ega bo'lishlari kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismidir.

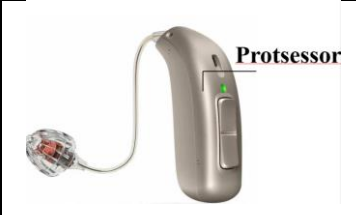

Ayniqsa, eshitish apparatini tanlashda bolaning eshitish darajasi, fiziologik holati, psixologik tayyorgarligi va oilaviy sharoiti inobatga olinishi lozim. Odatda, eshitish apparati hali tanlanmagan yoki surdopedagogik ishga jalb qilinmagan bolalar oilalari mutaxassisdan maslahat so'rashadi. Shu holatda surdopedagogning kompleks kasbiy kompetensiyasi-tibbiy, psixologik, pedagogik va texnik bilimlarni birlashtirgan yondashuv-muhim ahamiyat kasb etadi.

Surdopedagog, shuningdek, eshitish apparatining texnik sifati, ishlash tartibi va ekspluatatsiya sharoitlarini ham bilishi kerak. Amaliy faoliyatda turli noxush holatlar, masalan, apparatning ishlamasligi yoki uning ayrim qismlarining shikastlanishi mumkin. Bunday vaziyatlarda mutaxassis diagnostik baholash, muammoni aniqlash va ota-onalarga aniq tavsiyalar berish ko'nikmalarini namoyon etishi zarur. Bu yondashuv nafaqat bolada apparatdan to'g'ri foydalanishni ta'minlaydi, balki ota-onalarda ham eshitish reabilitatsiyasiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Shu tariqa, eshitish apparatlaridan to'g'ri foydalanish bo'yicha surdopedagogik tayyorgarlik-bu eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi muhim kasbiy yo'nalishdir.

Eshitish apparatlarining tuzilishi va texnologik komponentlari:

№	Qism nomi	Vazifasi	Rasm
1	Mikrofon	Atrofdagi tovushlarni elektr signallariga aylantirib, protsessorga uzatadi .	<p>Mikrofon</p>

2	Protessor (DSP)	Qabul qilingan signalni raqamli tahlil qiladi, kerakli chastotalarni kuchaytiradi yoki pasaytiradi .	
3	Kuchaytirgich (amplifier)	Raqamli signaldagi amplitudani oshirib, ovoz intensivligini kuchaytiradi .	
4	Quloq uchun chiqish (receiver)	Elektr signallarni qayta akustik signalga aylantirib, quloq kanaliga yo'naltiradi .	
5	Quvvat manbai	Har bir qismni energiya bilan ta'minlab, qurilmaning doimiy ishlashini kafolatlaydi .	

Eshitish apparatlari-eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxslarning eshitish faoliyatini qisman tiklash va eshituv idrokini rivojlantirishga mo'ljallangan zamonaviy tibbiy-texnik vositalardir. Ularning asosiy tuzilmasi odatda quyidagi komponentlardan iborat:

1. **Mikrofon**-atrof-muhitdagi tovushlarni qabul qiladi va ularni elektr signaliga aylantiradi;
2. **Raqamli signal protessori (DSP)**-tovush signallarini tahlil qiladi, kerakli chastotalarni kuchaytiradi yoki susaytiradi, shovqinni filtrlab, signal sifatini oshiradi;
3. **Kuchaytirgich**-qayta ishlangan signal intensivligini oshiradi;
4. **Reproduktor (chiqish moslamasi)** -tovushni quloq kanaliga yo'naltiradi;
5. **Quvvat manbai**-akkumulyator yoki batareyalar yordamida qurilmaning doimiy ishlashini ta'minlaydi.

Raqamli turdagi eshitish apparatlarida shuningdek, avtomatik sozlash algoritmlari, Bluetooth interfeyslari, mobil ilovalar bilan sinxronizatsiya qilish imkoniyati va multikanalli tovush filtrlari kabi ilg'or funksiyalar mavjud. Ushbu texnologiyalar eshitish jarayonini yanada tabiiylashtirib, foydalanuvchining individual eshitish profiliga moslash imkonini beradi.

Eshitish apparatlaridan foydalanishning korreksion-pedagogik ahamiyati ularning texnik imkoniyatlaridan tashqari, psixologik, logopedik va pedagogik jarayonlar bilan uzviy bog'liq ekanligi bilan belgilanadi. Qurilma bolaning eshitish imkoniyatiga mos tanlangandan so'ng, surdopedagog tomonidan quyidagi bosqichma-bosqich pedagogik vazifalar amalga oshiriladi:

- bolaning apparatga nisbatan psixologik moslashuvini kuzatish;
- eshituv malakalarini bosqichma-bosqich shakllantirish bo'yicha individual dastur asosida ish olib borish;
- logopedik va surdopedagogik korreksiya ishlarini birgalikda tashkil etish, eshitish holatidagi o'zgarishlarga muvofiq rejalashtirishni yangilab borish;
- ota-onalarni reabilitatsiya jarayoniga jalb etish va oilada eshituv-nutqiy muhitni shakllantirishni nazorat qilish.[10]

Mazkur pedagogik vazifalarni o'zlashtirish uchun bo'lajak surdopedagoglarni tayyorlashda maxsus metodik tizim zarur bo'ladi. Bu tizim oliy ta'lim jarayonida ma'ruza, amaliy mashg'ulot va 4+2 formatdagi pedagogik amaliyot davrida texnik-laboratoriya imitasion muhitini yaratishni talab etadi. Bunday muhitda talabalar apparatlarning tashqi va ichki tuzilishini o'rganadi, ularni qismlarga ajratish, yig'ish va sozlash bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Shu orqali ular texnik-surdopedagogik tayanch bilimlarni mustahkam o'zlashtiradilar.

Ayniqsa, talabalarga zamonaviy raqamli eshitish apparatlari bilan tanishish imkonini berish ularning kasbiy tayyorgarligini yanada boyitadi. Hozirgi davrda Oticon, Phonak, Widex kabi kompaniyalar ishlab chiqayotgan apparatlar individual audiogramma asosida avtomatik tarzda sozlanib, nutq tovushlarini ajratib olishda yuqori

aniqlikni ta'minlaydi. Ko'p kanalli eshitish apparatlari tovushlarni aniqlash, shovqinni filtrlash va chastota diapazonini optimallashtirish imkoniyatlari bilan farqlanadi.

J. Madell (2015) ta'kidlaganidek, eshitish apparatlari orqali tovushni idrok etish bola uchun faqat passiv sezgi emas, balki uning o'quv, ijtimoiy va kommunikativ faoliyatini faollashtiruvchi omilga aylanadi. Shu bois, surdopedagoglar bu vositalarning nafaqat texnik jihatlarini, balki ularning psixologik-pedagogik ta'sir mexanizmlarini ham chuqur o'rganishlari zarur.[5]

Eshitish apparatlari zamonaviy surdopedagogik amaliyotning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ular eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu texnik vositalar nafaqat tovushlarni kuchaytirish, balki individual eshitish profiliga moslab akustik axborotni qayta ishlash, shovqinni filtrlash hamda nutq tovushlarini aniq differensiallash imkonini beradi. Bu esa bolada eshitish idrokini qayta shakllantirish, nutqni o'rganish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitni yaratadi.

Pedagogik nuqtai nazardan, eshitish apparatlarini qo'llash jarayoni kompleks, ko'p bosqichli faoliyatni talab etadi. Unda surdopedagog, logoped, psixolog va ota-onalar hamkorligi muhim o'rin tutadi. Korreksion-pedagogik jarayon davomida bolaning psixologik moslashuvi, eshituv ko'nikmalari, nutqiy faoliyati hamda ijtimoiy o'zaro ta'siri izchil rivojlantiriladi. Shu sababli, bo'lajak surdopedagoglarni tayyorlashda texnik vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, laborator-imitation muhitda amaliy mashg'ulotlar o'tkazish hamda zamonaviy apparatlar funksiyalarini o'rganish alohida ahamiyatga ega.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli eshitish apparatlarining joriy etilishi bolalarning eshituv va nutqiy faoliyatida sezilarli ijobiy dinamikani ta'minlaydi. Oticon, Phonak, Widex kabi kompaniyalar ishlab chiqargan yangi avlod apparatlari individual sozlash, chastotalarni avtomatik muvofiqlashtirish, mobil ilovalar orqali boshqarish kabi imkoniyatlari bilan korreksion jarayonni yanada samarali qiladi.[7,8,9]

Xulosa qilib aytganda, eshitish apparatlari texnik jihatdan mukammal bo'lishi bilan bir qatorda, ular bilan ishlashni ta'minlovchi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish bugungi surdopedagogikaning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Shu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy-tadqiqotlar va amaliy tajribalar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun sifatli ta'lim va to'liq ijtimoiy integratsiyani ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Нижанковская Л.П. Глухота и развитие речи. – Москва: Педагогика, 1974. – 280 с.
2. Боскис Р.М. Методика развития речи у детей с нарушением слуха. – Москва: Наука, 1981. – 276 с.
3. Синев В.М. Основы сурдопедагогики. – Ленинград: Просвещение, 1985. – 401 с.
4. Петрова В.Г. Глухота и психологическое развитие ребенка. – Москва: Академия, 1995. – 367 с.
5. Эльконин Д.Б. Психология ребенка и развитие речи. – Москва: Просвещение, 1980. – 412 с.
6. Madell J. Hearing Aids in Children: Developmental and Pedagogical Perspectives. – London: Routledge, 2015. – 330 b.
7. Oticon. Product Overview: Digital Hearing Aids. – Oticon Company Publication, 2020. – 295 b.
8. Phonak. Hearing Technology for Children: Cochlear Implants and Hearing Aids. – Phonak Technical Manual, 2021. – 356 b.
9. Widex. Child Hearing Solutions: Audiological and Educational Approaches. – Widex Publishing, 2020. – 388 b.
10. X.S.Raximova, Koxlear implantli bolalar bilan logopedik ish (o'quv qo'llanma). F.: 2021. – 210 b.

THE EVOLUTION OF UZBEK NATURAL LANGUAGE PROCESSING: A COMPARATIVE SURVEY ACROSS TURKIC LANGUAGES

Muniskhon Abdurashitova,

Automatic Control and Computer Engineering Department,
Turin Polytechnic University in Tashkent

Jalolliddin Yusupov,

Automatic Control and Computer Engineering Department,
Turin Polytechnic University in Tashkent

Abstract.

Uzbek Natural Language Processing (NLP) has seen rapid growth, driven by Uzbekistan's digital reforms, yet it lags behind more established Turkic languages like Turkish due to resource limitations. This article presents a comparative survey on Uzbek research with work in Turkish, Uyghur, and Kazakh, all of which share linguistic ties but differ in resources and institutional backing. Uzbek projects have recently produced corpora, speech datasets, and neural models, yet challenges of limited data and the complexity of its dual Cyrillic-Latin orthographies remain. Turkish demonstrates how sustained investment and open benchmarks drive progress; Kazakh highlights the role of state support; while Uyghur shows the risks of restricted data access. Uzbekistan's current digital transformation provides momentum for further NLP development, and the article outlines key steps such as corpus expansion, self-supervised training, and cross-Turkic collaboration.

*Keywords: Uzbek NLP, Turkic languages, low-resource languages, speech recognition, corpus expansion
Annotatsiya.*

O'zbek tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) yo'nalishi O'zbekistonning raqamli islohotlari tufayli tez sur'atlarda rivojlanmoqda, biroq resurslar cheklanganligi sababli turk tilidek rivojlangan turkiy tillardan hali ortda qolmoqda. Ushbu maqola o'zbek tilidagi tadqiqotlarni turk, uyg'ur va qozoq tillaridagi ishlanmalar bilan qiyosiy tahlil qiladi — bu tillar umumiy lingvistik ildizlarga ega bo'lsa-da, resurslar bazasi va institutsional qo'llab-quvvatlash darajasi bo'yicha sezilarli farqlarga ega. O'zbek tilidagi loyihalar so'nggi yillarda korpuslar, nutq ma'lumotlar to'plamlari va neyron modellari yaratishga erishdi, biroq ma'lumotlar yetishmasligi hamda kirill–lotin yozuvlarining ikki tizimi mavjudligi murakkablik tug'dirishda davom etmoqda. Turk tili tajribasi uzoq muddatli investitsiya va ochiq standartlar qanday qilib yutuqlarga olib borishini ko'rsatadi; qozoq tili davlat ko'magining ahamiyatini namoyon etadi; uyg'ur tili esa resurslarga kirish cheklanganligi xavflarini ko'rsatadi. O'zbekistonda kechayotgan raqamli transformatsiya NLP rivoji uchun muhim imkoniyatlar yaratmoqda, va maqolada korpuslarni kengaytirish, o'z-o'zini o'rgatuvchi modellarni qo'llash hamda turkiy tillar bo'yicha hamkorlikni kuchaytirish kabi asosiy yo'nalishlar bayon etiladi.

*Kalit so'zlar: Uzbek NLP, turk tillari, kam resursli tillar, nutqni tanish, korpusni kengaytirish
Аннотация.*

Обработка естественного языка (NLP) для узбекского языка демонстрирует быстрый рост благодаря цифровым реформам в Узбекистане, однако по уровню ресурсов она всё ещё уступает более развитым тюркским языкам, таким как турецкий. В статье представлен сравнительный обзор исследований по узбекскому языку с работами по турецкому, уйгурскому и казахскому языкам, которые имеют общие лингвистические корни, но различаются по объёму ресурсов и уровню институциональной поддержки. В последние годы в проектах по узбекскому языку были созданы корпуса, речевые датасеты и нейронные модели, однако сохраняются такие проблемы, как ограниченность данных и сложность, связанная с одновременным использованием кириллической и латинской графики. Опыт турецкого языка показывает, как долгосрочные инвестиции и открытые бенчмарки стимулируют прогресс; казахский язык подчёркивает роль государственной поддержки; а пример уйгурского языка демонстрирует риски ограниченного доступа к данным. Текущая цифровая трансформация Узбекистана создаёт импульс для дальнейшего развития NLP, и в статье обозначены ключевые шаги, такие как расширение корпусов, использование самосупервизируемого обучения и укрепление межтюркского сотрудничества.

Ключевые слова: Узбекский NLP, тюркские языки, языки с ограниченными ресурсами, распознавание речи, расширение корпусов

Introduction. Uzbekistan is moving rapidly toward a digital society under the Digital Uzbekistan-2030 strategy. Government services are increasingly online: more than 560 interactions with state bodies are now accessible via the my.gov.uz platform [1]. Education has adopted online tools and blended learning, especially after the COVID-19 pandemic forced digital adaptation [2]. In healthcare, electronic records and diagnostic platforms are being rolled out with donor support [3]. Investments in broadband and fiber networks, along with new data centers, extend access to rural regions and raise digital literacy [4]. Such reforms provide fertile ground for Uzbek NLP. As services migrate online, large amounts of text and speech data are created. This fuels demand for reliable machine translation, conversational systems, and speech recognition. The following sections trace Uzbek NLP's progress and place it against the experiences of Turkish, Uyghur, and Kazakh.

Main Body. The development of Uzbek NLP can be traced through three distinct phases: early rule-based systems, statistical methods, and the current deep learning paradigm. Linguists wrote stemmers and lemmatizers, but these relied on small lexicons and could not capture the richness of Uzbek morphology. Statistical approaches appeared later but struggled due to lack of annotated material. Over the last five years, momentum has shifted with the release of corpora and the use of neural models.

In speech technology, the UzLM project [5] introduced continuous recognition models trained on just over 100 hours of audio, showing error rates close to 5%. The FeruzaSpeech dataset [6] contributed another 60 hours of carefully transcribed read speech in both Cyrillic and Latin, directly addressing the script issue. These resources, though modest, allow researchers to experiment with transformer architectures for government and educational use cases.

On the text side, progress is visible in morphology and tagging. The BBPOS dataset [7] enabled fine-tuned BERT models to achieve accuracy around 91%, while UzMorphAnalyser [8] demonstrated strong performance in lemmatization and stemming. Additional collections, such as verb suffix inventories [10] and vocabulary lists for early grades [7], extend coverage to linguistically important areas.

Work on NER and applications is emerging. A corpus of news articles annotated with person, location, and organization entities [9] gave researchers a baseline for multilingual transformers. Such resources remain small but represent a shift toward practical tasks relevant to digital governance and media.

Comparisons with Turkish NLP show how resource scale makes a difference. Turkish has long benefited from speech datasets exceeding 200 hours [11] and self-supervised pretraining on thousands of hours [13]. Whisper-based ASR [14] and HUBERT-based models run with production-level quality, while treebanks and PropBank resources [12] support parsing and semantics. Turkish progress demonstrates that systematic benchmarks and open sharing accelerate adoption.

Uyghur NLP shares many linguistic features with Uzbek—rich morphology and multiple scripts. Research includes end-to-end ASR [15] and rule-based analyzers [16], but data is scarce and often inaccessible. Unlike Uzbek, where resources are starting to be shared openly, Uyghur researchers face barriers to publishing corpora.

Kazakh NLP has advanced quickly thanks to coordinated projects. Corpora such as KazakhTTS [17] and pretrained models like KazBERT [19] provide strong foundations. Participation in international programs, including Common Voice [18], has added thousands of hours of speech. As a result, Kazakh ASR and TTS are already deployed in open repositories. Government and institutional backing explain this rapid scaling, and they illustrate a model Uzbekistan could follow.

Together, the four languages share common challenges, particularly their agglutinative structure—where words are formed by sequentially attaching multiple affixes—along with complex affixation patterns and considerable dialectal variation. Orthography creates additional hurdles for Uzbek and Uyghur. Turkish exemplifies the benefits of long-term data strategies, Kazakh shows how policy accelerates capacity, and Uyghur warns of the risks when access is constrained. Uzbek sits between these cases: progress is visible but uneven, and large-scale corpora plus standardized benchmarks are still missing. A comparative overview of Uzbek, Turkish, Uyghur, and Kazakh NLP can be summarized in table 1.

Table 1: comparative overview of Uzbek, Turkish, Uyghur, and Kazakh NLP

Aspect	Uzbek NLP	Turkish NLP	Uyghur NLP	Kazakh NLP
Speech corpora	105h (UzLM), 60h (FeruzaSpeech)	200h+ TSC, 6500h unlabeled pretraining	Small ASR corpora, limited open access	Thousands of hours (KazakhTTS, Common Voice)
Morphology tools	UzMorphAnalyzer, BBPOS	Treebanks, PropBank, mature analyzers	Rule-based analyzers, low accuracy	KazBERT, morphological resources emerging
Orthography	Dual script (Latin/Cyrillic)	Stable Latin script	Arabic, Latin, Cyrillic scripts	Cyrillic, Latin (transition underway)
Institutional support	Emerging, tied to digitalization	Strong academic & industry support	Restricted, limited publication	Government & international backing
Open resources	Increasing, still fragmented	Well-established, openly shared	Few open datasets	Growing open corpora on HuggingFace

Conclusion. Uzbek NLP has matured rapidly over the past decade, moving from handcrafted rule-based systems to neural architectures supported by newly emerging corpora. These changes align with Uzbekistan's wider digital transformation, which generates both the data and the institutional demand for language technologies. In speech, resources such as UzLM and FeruzaSpeech now support continuous ASR research. In text, annotated datasets for morphology, POS tagging, and named entities provide the beginnings of standardized evaluation. By aligning NLP research with national digitalization strategies, Uzbekistan can not only address immediate needs in public services, education, and healthcare but also position Uzbek as a leading example of how low-resource languages can achieve global visibility in NLP research and applications.

Looking ahead, progress will depend on expanding corpora, adopting self-supervised pretraining on large-scale text and speech data, and fostering cross-Turkic collaboration. Together, these steps can provide the scale, efficiency, and regional synergy needed to ensure Uzbek NLP keeps pace with global advances while strengthening the entire Turkic NLP landscape.

REFERENCES:

- [1] GSMA, "Uzbekistan's Digital Policy Advancements Set the Scene for M360 Eurasia," GSMA Report, 2024.
- [2] N. Abdurakhmanova, "Higher Education in Uzbekistan: Transition to Digital Learning," *International Journal of Education Reform*, vol. 34, no. 2, pp. 89–102, 2024.
- [3] Civitta, "Support to Digital Reform in the Health Sector of Uzbekistan," Project Report, 2024.
- [4] Global CIO, "Current Aspects of Digitalization in Uzbekistan," Analytical Report, 2023.
- [5] A. Mukhamadiyev et al., "Development of Language Models for Continuous Uzbek Speech Recognition System," *Sensors*, vol. 23, no. 3, p. 1145, 2023.
- [6] A. Povey and K. Povey, "FeruzaSpeech: A 60 Hour Uzbek Read Speech Corpus with Punctuation, Casing, and Context," arXiv preprint arXiv:2410.00035, 2024.
- [7] L. Bobojonova, A. Akhundjanova, P. Ostheimer, and S. Fellenz, "BBPOS: BERT-based Part-of-Speech Tagging for Uzbek," arXiv preprint arXiv:2501.10107, 2025.

- [8] U. Salaev, "UzMorphAnalyser: A Morphological Analysis Model for the Uzbek Language Using Inflectional Endings," arXiv preprint arXiv:2405.14179, 2024.
- [9] A. Yusufu et al., "Uzbek News Corpus for Named Entity Recognition," Journal of Language Resources, 2024.
- [10] M. Sharipov, "Dataset of Uzbek Verbs with Formation and Suffixes," Data in Brief, vol. 55, p. 109234, 2025.
- [11] Turkish Speech Corpus (TSC), "Open-source dataset (~218 h)," HuggingFace, 2024.
- [12] ITU NLP Group, "Turkish NLP Tools and Resources," Istanbul Technical University, 2023.
- [13] A. Safaya and E. Erzin, "Experiments on Turkish ASR with Self-Supervised Speech Representation Learning," arXiv preprint arXiv:2210.07323, 2022.
- [14] H. Polat, A. K. Turan, C. Koçak, and H. B. Ulaş, "Implementation of a Whisper Architecture-Based Turkish ASR System," Electronics, vol. 13, no. 21, p. 4227, 2024.
- [15] Y. Zhou et al., "Uyghur Speech Recognition Using End-to-End Models," Journal of Chinese Information Processing, vol. 33, no. 5, pp. 47–56, 2019.
- [16] N. Maimaiti, "Rule-Based Morphological Analyzer for Uyghur," Natural Language Engineering, vol. 26, no. 6, pp. 745–762, 2020.
- [17] A. Sadykova et al., "KazakhTTS: A High-Quality Corpus and Models for Kazakh Text-to-Speech," Speech Communication, vol. 143, pp. 56–66, 2023.
- [18] HuggingFace, "Kazakh Speech Corpora and ASR Models," 2024.
- [19] B. Nurpeis et al., "KazBERT: Pretrained Language Model for Kazakh," arXiv preprint arXiv:2109.00034, 2021.

FILOLOG TALABALARGA INGLIZ TILINI O'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIM KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIIY-NAZARIY ASOSLARI

Yusuf Azzamov,
O'zDJTU, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya.

Maqolada filolog talabalarga ingliz tilini o'qitish jarayonida mustaqil ta'lim ko'nikmasini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Mustaqil ta'lim kompetensiyasi talabanning o'quv faoliyatini boshqarish, maqsad qo'yish, refleksiya qilish, strategiya tanlash va natijalarni baholash kabi murakkab kognitiv-metodologik jarayonlar majmuasi sifatida izohlanadi. Tadqiqotda konstruktivizm, avtonomiya nazariyasi, metakognitiv monitoring va o'z-o'zini boshqarish konsepsiyalari asosida filolog talabalarning mustaqil ta'limini rivojlantirishga doir ilmiy yondashuvlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim; filolog talabalari; ingliz tili o'qitish metodikasi; avtonomiya nazariyasi; metakognitiv monitoring; reflektiv yondashuv; o'z-o'zini boshqarish strategiyalari; konstruktivizm; raqamli ta'lim muhiti; lingvometodik kompetensiya.

Аннотация.

В статье анализируются научно-теоретические основы развития навыков самостоятельного обучения в процессе преподавания английского языка студентам-филологам. Компетенция самостоятельного обучения рассматривается как комплекс сложных когнитивно-методологических процессов, включающих управление учебной деятельностью, постановку целей, рефлексию, выбор стратегий и оценивание результатов. В исследовании освещаются научные подходы к развитию самостоятельности студентов-филологов, опирающиеся на конструктивизм, теорию автономии, метакогнитивный мониторинг и концепцию саморегуляции.

Ключевые слова: самостоятельное обучение; студенты-филологи; методика преподавания английского языка; теория автономии; метакогнитивный мониторинг; рефлексивный подход; стратегии саморегуляции; конструктивизм; цифровая образовательная среда; лингводидактическая компетенция.

Abstract.

The article analyzes the scientific and theoretical foundations of the development of independent learning skills in the process of teaching English to philology students. Independent learning competence is interpreted as a complex of complex cognitive and methodological processes such as managing a student's educational activities, setting goals, reflecting, choosing a strategy, and evaluating results. The study highlights scientific approaches to the development of independent learning of philology students based on the concepts of constructivism, autonomy theory, metacognitive monitoring, and self-management.

Keywords: independent learning; philology students; English language teaching methodology; autonomy theory; metacognitive monitoring; reflective approach; self-management strategies; constructivism; digital learning environment; linguistic and methodological competence.

Kirish. XXI asrda ingliz tili global kommunikatsiya vositasi sifatida talab etilayotgan kompetensiyalar majmuasida mustaqil ta'lim ko'nikmasi markaziy o'ringa chiqmoqda. Ayniqsa, filolog talabalari uchun mustaqil ta'lim faqat lingvistik bilimlarni egallash vositasi emas, balki kasbiy fikrlash, ilmiy tahlil, o'quv jarayonini mustaqil boshqarish va akademik izlanishlarni samarali tashkil etish salohiyatini shakllantiruvchi jarayondir. Shuning uchun mustaqil ta'limni rivojlantirish mexanizmlarini ilmiy asoslash hozirgi zamon lingvodidaktikasining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Pedagogik adabiyotlarda mustaqil ta'lim tushunchasi turlicha sharhlangan bo'lsa-da, uning mohiyati talabaning o'z o'quv faoliyatini boshqarishga qaratilgan metakognitiv, reflektiv va strategik ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bog'lanadi. Holec tomonidan ilgari surilgan avtonomiya nazariyasi, Little, Benson, Oxford, Zimmerman kabi olimlar tadqiqotlari mustaqil ta'limning g'oyaviy-nazariy asosini belgilagan. Bu yondashuvlar ingliz tilini o'rganishda talaba faolligi, o'z-o'zini boshqarish, tanqidiy qayta ishlash va bilimni mustaqil konstruksiyalash kabi jarayonlarning ahamiyatini asoslaydi [1,2,3,4].

Mazkur maqolada filolog talabalarning mustaqil ta'lim kompetensiyasini shakllantirishga doir ilmiy-nazariy tamoyillar chuqur o'rganilib, ularning amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotning metodologik asosini til o'qitish jarayonida avtonomiya, konstruktivizm, metakognitiv yondashuv va o'z-o'zini boshqarish nazariyalari tashkil etdi. Material sifatida xorijiy va mahalliy olimlarning filologik ta'lim, til o'rganish strategiyalari, mustaqil ta'lim, reflektiv pedagogika va raqamli ta'lim resurslariga oid ilmiy ishlari tahlil qilindi.

Metod sifatida nazariy-tahliliy yondashuv, konseptual umumlashtirish, komparativ tahlil, lingvometodik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Maqola empirik ma'lumot yig'ishdan ko'ra nazariy asoslarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, mavjud ilmiy modellarni qayta talqin qilish va yangicha ilmiy qarashlarni asoslashga xizmat qiladi.

Natijalar. Tahlil natijalariga ko'ra, filolog talabalarning mustaqil ta'lim ko'nikmasi uch asosiy yo'nalish bo'yicha shakllanishi aniqlanadi: kognitiv strategiyalar, metakognitiv boshqaruv va reflektiv faoliyat.

Birinchidan, kognitiv strategiyalar lug'atlar bilan ishlash, matnni strukturalash, til korpuslaridan foydalanish, grammatik qoidalarni tahlil qilish, kontekst asosida ma'no chiqarish kabi amaliy faoliyatlarni qamrab oladi. Filolog talaba uchun aynan grammatik strukturalarni mustaqil tahlil qilish, badiiy matnlarni semantik qayta ishlash va lingvokulturologik birliklarni mustaqil o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, metakognitiv monitoring mustaqil ta'limning asosiy mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Metakognitiv jarayonlar talabaning o'z bilim holatini anglash, o'quv faoliyatini rejalashtirish, o'z xatosini baholash, o'quv jarayonidagi muammolarni tahlil qilish va strategiyani yangilab borishni o'z ichiga oladi. Bu jarayon til o'rganishning barcha bosqichlarida samaradorlikni oshiradi [4].

Uchinchidan, reflektiv yondashuv mustaqil ta'limning sifat omili sifatida ajralib turadi. Refleksiya talabaning o'quv natijalarini tahlil qilishi, strategik qaror qabul qilishi, o'zining kuchli va zaif tomonlarini baholashi hamda til o'rganishning individual yo'nalishini shakllantirishiga yordam beradi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, raqamli ta'lim muhiti filolog talabalar mustaqil ta'limining yangi imkoniyatlarini yaratadi. Elektron lug'atlar, korpus texnologiyalari, multimodal videodarslar, LMS platformalari, mobil ilovalar, sun'iy intellektga asoslangan tahliliy vositalar talabaning mustaqil o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi va uni uzluksiz shaklga keltiradi.

Muhokama. Maqolada olingan ilmiy natijalar filolog talabalarda mustaqil ta'lim kompetensiyasining shakllanishi lingvometodik, psixologik va raqamli omillar integratsiyasiga tayanishini ko'rsatdi. Konstruktivizm nazariyasi talabaniq bilim yaratish jarayonidagi faol rolini ta'kidlar ekan, avtonomiya nazariyasi o'quv faoliyatini boshqarishning mas'uliyat jihatlarini ochib beradi [6]. Shuningdek, metakognitiv monitoring va reflektiv yondashuv talabaniq o'quv jarayonini boshqarish va nazorat qilish mexanizmlarini kuchaytiradi.

Raqamli ta'lim muhiti bu jarayonlarga yangi sur'at bag'ishlaydi. Xususan, filolog talaba badiiy matnlarni tahlil qilishda elektron korpuslardan, o'z talaffuzini baholashda mobil ilovalardan, akademik yozuv ko'nikmalarini rivojlantirishda sun'iy intellektga asoslangan tahlil tizimlaridan foydalanishi mumkin. Bu esa mustaqil ta'lim jarayonini ko'proq shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va natijaga yo'naltirilgan shaklga keltiradi.

Bundan tashqari, mustaqil ta'limni rivojlantirish uchun filolog talabalarning motivatsion omillari – lingvistik qiziqish, kasbiy o'z-o'zini anglash, badiiy-estetik idrok, tilga bo'lgan ehtiyoj – alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlanadi.

Olingan natijalar filolog talabalarning ingliz tilida mustaqil ta'lim olish ko'nikmasini shakllantirish jarayoni ko'p omilli, kompleks va tizimli yondashuvni talab etishini ko'rsatdi. Bu jarayonning samaradorligi nafaqat lingvometodik usullarga, balki talabaniq psixologik tayyorgarligi, individual motivatsiyasi, raqamli savodxonligi, metakognitiv faolligi va reflektiv madaniyatining shakllanganlik darajasiga ham bog'liq.

Konstruktivizm nazariyasi kontekstida talaba tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni qayta quruvchi, interpretatsiya qiluvchi faol subyekt sifatida talqin etiladi. Shunday ekan, mustaqil ta'lim jarayonida talabaga tayyor bilim berish emas, balki bilimni yaratish uchun imkoniyat yaratish muhim omildir. Bu yondashuv, bir tomondan, o'quv topshiriqlarining murakkablik darajasini, ularning ijodiy, analitik va tanqidiy tafakkurni rag'batlantirishini talab etsa, ikkinchi tomondan, talaba tomonidan o'z bilim olishini boshqarish jarayonlari yetarlicha yo'lga qo'yilishini taqozo qiladi [7].

Avtonomiya nazariyasi nuqtayi nazaridan qaraladigan bo'lsa, mustaqil ta'lim filolog talabalar uchun faqat o'quv topshirig'ini bajarishdan iborat emas, balki maqsad qo'yish, o'quv jarayonini rejalashtirish, mos resurslarni tanlash, vaqtni boshqarish, natijani tahlil qilish va zarur hollarda strategiyalarni qayta ko'rib chiqish kabi murakkab jarayonlarni o'z ichiga oladi. Holecning ta'kidlashicha, avtonom talaba o'z ta'limi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi; bu fakt til o'rganishning faol, ongli va maqsadga yo'naltirilgan yo'nalishda kechishini ta'minlaydi. Little va Bensonning tadqiqotlari esa til o'rganishda avtonomiyaniq yuqori darajasi talabaniq reflektiv faoliyatiga bevosita bog'liq ekanini ta'kidlaydi [3,4].

Metakognitiv monitoring mustaqil ta'limning sifat darajasini belgilovchi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Bu jarayon talabaniq o'z fikrlash jarayonini nazorat qilish, samarasiz strategiyalarni aniqlash, alternativ metodlarni tanlash va o'z faoliyatidagi xatolarni vaqtda tahlil qilish imkonini beradi. Metakognitiv monitoringning mavjudligi filolog talabalarning murakkab grammatik birliklarni o'zlashtirish, semantik tahlil qilish, matnni diskursiv darajada anglash kabi jarayonlarda muvaffaqiyat ko'rsatishiga bevosita ta'sir qiladi.

Reflektiv yondashuvning ahamiyati ham alohida e'tiborga molikdir. Filolog talabalar, odatda, lingvistik jarayonlarni chuqur tahlil qilishga moyil bo'ladilar, biroq bu qobiliyatning yuqori darajada rivojlanishi reflektiv faoliyat bilan chambarchas bog'liq. Refleksiya talabalarga o'z til o'rganish jarayonidagi individual strategiyalarni baholash, samarali va samarasiz harakatlarni ajratish, o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, o'z ustida ishlash yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi. Bu jarayon mustaqil ta'limni faqat jarayon sifatida emas, balki rivojlanib boradigan shaxsiy kompetensiya sifatida qarashga yordam beradi.

Raqamli ta'lim muhiti bilan integratsiya mustaqil ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'taradi. Filolog talabalar uchun raqamli platformalar, ayniqsa, lingvistik korpuslar, elektron lug'atlar, avtomatlashtirilgan tahlil vositalari, onlayn matn tahrirlash tizimlari, talaffuzni baholovchi ilovalar, multimodal videodarslar va sun'iy intellektga asoslangan dasturlar mustaqil o'quv faoliyatini sezilarli darajada kengaytiradi. Talaba o'zining o'quv jarayonini nafaqat auditoriyada, balki doimiy raqamli muhitda davom ettira oladi, bu esa uzluksiz ta'limning shakllanishiga xizmat qiladi [7].

Motivatsiya masalasi ham muhokamaning muhim nuqtalaridan biridir. Filolog talabalarda mustaqil ta'lim ko'nikmasining rivojlanishi ularda tilga nisbatan ichki qiziqish, badiiy-estetik idrok, kasbiy o'z-o'zini anglash kabi ichki motivlar bilan uzviy bog'liq. Talabaning ichki ehtiyoji qanchalik kuchli bo'lsa, mustaqil ta'lim jarayoni shunchalik samarali kechadi. Shuning uchun ta'lim jarayonida motivatsiya bilan bog'liq psixologik mexanizmlar, xususan, maqsadga yo'naltirilganlik, qiziqish uyg'otish, o'z ustida ishlash madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Muhokama yakunida ta'kidlash joizki, mustaqil ta'lim ko'nikmasini rivojlantirish filolog talabalarda faqat bilim va malakalarni emas, balki til o'rganishga bo'lgan ongli munosabatni, ilmiy izlanish madaniyatini, refleksiv fikrlashni, raqamli kompetensiyani, o'z-o'zini baholash va boshqarish strategiyalarini tizimli shakllantiradi. Bu esa kelajak filolog-mutaxassisning kasbiy faoliyatida yuqori darajada mustaqillik, ijodkorlik va analitik salohiyat namoyon etishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, filolog talabalarga ingliz tilini o'qitishda mustaqil ta'lim ko'nikmasini rivojlantirish murakkab, ko'p bosqichli va integrativ jarayondir. Mustaqil ta'limning ilmiy-nazariy asoslari konstruktivizm, avtonomiya, metakognitiv monitoring va reflektiv yondashuv bilan belgilanadi. Raqamli ta'lim imkoniyatlari esa mazkur jarayonni yangi bosqichga ko'taradi, talaba faoliyatini uzluksiz qo'llab-quvvatlaydi va uning mavzu bo'yicha chuqur bilim egallashini ta'minlaydi.

Filolog talabalarining mustaqil ta'lim kompetensiyasini shakllantirish ularning kasbiy salohiyatini oshirish, mustaqil tadqiqot olib borish qobiliyatini rivojlantirish va global kommunikativ maydonda faol ishtirok etishiga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Benson, P. (2013). Teaching and researching autonomy. Routledge.
2. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
3. Holec, H. (1981). Autonomy and foreign language learning. Council of Europe.
4. Little, D. (1991). Learner autonomy: Definitions, issues and problems. Authentik.
5. Nunan, D. (2003). The impact of English as a global language. *TESOL Quarterly*, 37(4), 589–613.
6. Oxford, R. L. (1990). Language learning strategies. Newbury House.
7. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70.

ANNE BOLEYN IN HISTORY AND IN POSTMODERNIST LITERATURE

Dilyayra Rizaeva,
Tashkent State Agrarian University, teacher

Abstract.

Anne Boleyn, the second wife of King Henry VIII and the mother of Queen Elizabeth I, remains one of the most enigmatic and controversial figures in English history. Her life and tragic death have fascinated historians, theologians, and literary writers for centuries. This paper examines Anne Boleyn both as a historical figure and as a postmodern literary construct. The historical narrative is explored through Tudor chronicles, state records, and early modern biographical works, while the postmodern interpretation is analyzed through contemporary fiction and feminist discourse.

Key words: Anne Boleyn, Tudor history, postmodernism, feminist literary criticism, historical fiction, Henry VIII, historiography, intertextuality, gender studies, re-interpretation.

Аннотация.

Анна Бoleyн, вторая жена короля Генриха VIII и мать королевы Елизаветы I, остаётся одной из самых загадочных и противоречивых фигур в английской истории. Её жизнь и трагическая смерть веками завораживали историков, теологов и писателей. В данной статье Анна Бoleyн рассматривается как историческая личность и как постмодернистский литературный конструкт. Исторический нарратив исследуется через хроники Тюдоров, государственные документы и биографические работы раннего

Нового времени, а постмодернистская интерпретация анализируется через призму современной художественной литературы и феминистского дискурса.

Ключевые слова: Анна Бoleyн, история Тюдоров, постмодернизм, феминистская литературная критика, историческая проза, Генрих VIII, историография, интертекстуальность, гендерные исследования, реинтерпретация.

Annotatsiya.

Qiroli Genrix VIII ning ikkinchi rafiqasi va qirolicha Yelizaveta I ning onasi Anne Boleyn ingliz tarixidagi eng sirli va bahsli shaxslardan biri bo'lib qolmoqda. Uning hayoti va fojiali o'limi asrlar davomida tarixchilar, ilohiyotchilar va adabiyotchilarni hayratda qoldirdi. Ushbu maqola Anne Boleynni ham tarixiy shaxs, ham postmodern adabiy tuzilma sifatida ko'rib chiqadi. Tarixiy hikoya Tudor yilnomalari, davlat yozuvlari va erta zamonaviy biografik asarlar orqali o'rganiladi, postmodern talqin esa zamonaviy fantastika va feministik nutq orqali tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ann Boleyn, Tudor tarixi, postmodernizm, feministik adabiy tanqid, tarixiy fantastika, Genrix VIII, tarixshunoslik, matnlararolik, gender tadqiqotlari, qayta talqin.

Introduction. The life and execution of Anne Boleyn continue to provoke scholarly debate and artistic representation across centuries. As the central catalyst in England's break with the Roman Catholic Church, Anne's political and personal significance transcends the domestic and enters the ideological sphere of religion, gender, and power [Ives, 2004, p. 57]. Historically, Anne has been viewed through multiple, often contradictory lenses: the manipulative temptress, the Protestant martyr, the ambitious courtier, and the innocent victim of tyranny. Each of these representations reflects not only her own complex persona but also the ideological framework of the society reconstructing her story [Warnicke, 1989, p. 14].

The aim of this paper is twofold: first, to analyze Anne Boleyn's representation in historical accounts, and second, to explore her postmodern literary depictions that challenge or reinterpret those accounts. Postmodernist literature, characterized by intertextuality, relativism, and metanarrative deconstruction, offers an alternative way of understanding historical figures such as Anne Boleyn. It transforms her from a passive historical subject into an active narrative agent, emphasizing multiplicity of meaning over singular truth [Hutcheon, 1988, p. 92].

The study is grounded in a comparative interdisciplinary approach that combines historiography, feminist literary theory, and postmodern philosophy. It investigates how historical narratives are not neutral repositories of fact but discursive constructions shaped by the political and cultural contexts of their time [White, 1973, p. 12]. The article also examines how postmodern authors re-imagine Anne's identity to reflect modern concerns with gender, agency, and historical truth.

Anne Boleyn's symbolic power lies in her liminality—she exists between sanctity and sin, victimhood and agency, fact and fiction. In postmodern literature, she becomes a metaphor for the instability of truth and the fragmentation of identity. This duality is central to understanding why Anne Boleyn continues to be reimagined in novels, television series, and films. Her historical life ended with the fall of the axe in 1536, but her literary life continues to evolve in an endless dialogue between past and present [Gregory, 2001, p. 104].

Literature review. 1. Historical Background

Anne Boleyn (c. 1501–1536) was born into the ambitious Boleyn family, who rose rapidly in the Tudor court through service and strategic marriages. Educated at the court of Margaret of Austria and later in France, Anne acquired a cosmopolitan sophistication that distinguished her from other English ladies [Loades, 2010, p. 34]. Her intelligence, wit, and charisma attracted King Henry VIII around 1525, initiating one of the most politically charged romances in European history.

Traditional historiography has largely portrayed Anne as the catalyst of the English Reformation, since Henry's desire to marry her led to the annulment of his marriage to Catherine of Aragon and the consequent break from the Catholic Church [Elton, 1962, p. 88]. Yet, the same narratives often reduce her to an instrument of the king's ambition rather than recognizing her as an intellectual and political actor in her own right [Bernard, 1991, p. 56].

Early chroniclers such as Edward Hall and Raphael Holinshed depicted Anne as both the cause of religious transformation and the victim of her own pride [Hall, 1550, p. 203]. Later, Protestant writers like

John Foxe sanctified her as a Protestant martyr unjustly condemned by papist influence [Foxe, 1563, p. 42]. However, Catholic polemicists continued to portray her as a usurper and adulteress. These polarized views demonstrate that from the very beginning, Anne Boleyn's image was ideologically constructed and manipulated.

2. Feminist Reinterpretations

From the late twentieth century onward, feminist scholars have sought to reclaim Anne Boleyn from male-dominated historical discourse. They emphasize her education, political engagement, and spiritual autonomy. For instance, Retha Warnicke argues that Anne's downfall resulted from gendered power dynamics and the Tudor court's misogyny rather than from actual political treason [Warnicke, 1989, p. 27]. Similarly, historian Eric Ives reexamines archival sources to argue that Anne was "neither saint nor sinner but a woman of intelligence and faith navigating a patriarchal world" [Ives, 2004, p. 117].

These feminist readings shift the focus from Anne's moral character to the structures of power that constrained her. Postmodern feminist theory, influenced by thinkers like Judith Butler, suggests that identity itself is a performative construct shaped by discourse [Butler, 1990, p. 173]. Applying this framework, Anne's behavior at court—her elegance, wit, and refusal to become Henry's mistress—can be seen as performative acts of resistance within the constraints of her time.

3. Anne Boleyn in Postmodern Literature

Postmodern literature challenges the notion of historical truth by emphasizing multiple narratives and subjective interpretation. Anne Boleyn becomes a site of intertextual exploration where history and fiction merge. Authors like Philippa Gregory in *The Other Boleyn Girl* (2001) and Hilary Mantel in *Wolf Hall* (2009) present alternative perspectives that humanize Anne while questioning traditional historiography.

Gregory's novel portrays Anne through the eyes of her sister Mary, transforming her from a distant historical icon into a complex woman driven by ambition, love, and fear [Gregory, 2001, p. 122]. Mantel's work, by contrast, filters the Tudor world through Thomas Cromwell's consciousness, where Anne's brilliance and vulnerability coexist in a morally ambiguous setting [Mantel, 2009, p. 287]. Both authors utilize metafictional techniques—that is, stories about storytelling—to reveal how historical "truths" are constructed and contested [Hutcheon, 1988, p. 94].

Postmodernism, with its skepticism toward metanarratives, destabilizes the authority of official history. As Linda Hutcheon notes, "historiographic metafiction" blends historical and fictional elements to expose the ideological nature of all narratives [Hutcheon, 1988, p. 93]. In this sense, postmodern retellings of Anne Boleyn's story serve not to recover the "real" Anne but to question whether such a reality can ever be fully known.

4. Intertextuality and the Multiplicity of Anne Boleyn

Intertextuality—the coexistence of multiple texts within a single cultural discourse—is a defining feature of postmodern representations of Anne Boleyn. Her image is reconstructed across various media: novels, films (*The Tudors*, 2007–2010), and plays. Each retelling borrows from and reshapes previous depictions, creating what Julia Kristeva calls a "mosaic of quotations" [Kristeva, 1986, p. 37].

In Mantel's *Bring Up the Bodies* (2012), Anne's downfall is not presented as divine punishment but as a human tragedy shaped by political machinations and gender politics [Mantel, 2012, p. 301]. The multiplicity of interpretations reflects a postmodern condition where no single version of truth prevails. This intertextual Anne Boleyn is thus both historical and imaginary—a palimpsest upon which each generation inscribes its anxieties and aspirations.

5. The Shift from Villain to Victim

Traditional Tudor historiography often cast Anne as the villain who destroyed a devout queen and corrupted a king. Postmodern narratives invert this trope, recasting Anne as a victim of patriarchal structures and court intrigue. In Gregory's works, Anne's intelligence becomes her undoing; in Mantel's, her passion collides fatally with Cromwell's pragmatism. Alison Weir's biography presents a hybrid approach, blending archival evidence with empathetic speculation to construct a psychologically nuanced portrait [Weir, 2001, p. 95].

These re-imaginings align with broader postmodern and feminist trends in literature, which seek to recover marginalized voices and question the objectivity of historical writing. The Anne Boleyn of

postmodern literature thus symbolizes not only an individual woman's tragedy but also the epistemological crisis of modern historiography—the impossibility of absolute truth in a fragmented world.

Summary of Literature Trends

Approach	Representative Authors	Focus	Interpretation of Anne Boleyn
Traditional History	Hall, Foxe, Holinshed	Religious & political causes	Instrument of divine will or moral failing
Revisionist History	Ives, Warnicke, Loades	Gender & power	Victim of patriarchy, political player
Postmodern Fiction	Gregory, Mantel, Weir	Narrative & subjectivity	Symbol of agency, multiplicity, and discourse

Discussion

The story of Anne Boleyn reveals how historical and literary narratives coexist within a continuum of interpretation. Each era reconfigures her identity to reflect contemporary values, anxieties, and epistemologies. In Tudor historiography, Anne's life was entangled with theology and monarchy; in postmodern fiction, it becomes an exploration of gender, discourse, and the instability of truth.

1. The Historical Anne vs. the Postmodern Anne

The historical Anne was subject to chroniclers' ideological biases. Edward Hall described her as a “subtle lady” whose ambition exceeded her virtue [Hall, 1550, p. 210]. John Foxe sanctified her as a Protestant martyr, murdered for her faith [Foxe, 1563, p. 47]. These early representations reflected a binary logic—either saint or sinner—that left little room for ambiguity.

By contrast, the postmodern Anne exists within a framework of plurality. Hilary Mantel's *Wolf Hall* presents Anne as both brilliant and self-destructive—a woman of contradictions who manipulates and is manipulated [Mantel, 2009, p. 290]. Philippa Gregory's *The Other Boleyn Girl* disrupts this by narrating the same events through Anne's sister, Mary, creating a polyphonic narrative structure that mirrors postmodern multiplicity [Gregory, 2001, p. 130].

This multiplicity reveals a profound shift in epistemological assumptions. Where earlier historians sought objective truth, postmodern authors accept the impossibility of such truth. The emphasis moves from “what happened” to “how it is told.” As Linda Hutcheon observes, postmodern historiography “problematizes the entire notion of historical reference” [Hutcheon, 1988, p. 93].

2. Feminist and Post-Structuralist Perspectives

From a feminist standpoint, Anne Boleyn's story illustrates the intersection of gender, power, and narrative control. Tudor society restricted women's agency, both in life and in historical memory. Postmodern literature reclaims this agency by foregrounding female subjectivity and destabilizing patriarchal authorship [Butler, 1990, p. 177].

Judith Butler's notion of *performativity* is particularly relevant. Anne's behavior at court—her charm, her refusal to submit, her intellectual engagement—can be seen as performances of identity within rigid gender norms. Each act resists and reproduces power simultaneously. Thus, her eventual execution represents not only a political but also a discursive silencing of female agency [Ives, 2004, p. 121].

Post-structuralism furthers this reading by emphasizing that meaning is always deferred (*différance*). The “real” Anne Boleyn cannot be recovered; she exists only as a series of textual traces—letters, testimonies, fictions—all mediated by language [Derrida, 1976, p. 104]. This theoretical framework aligns with Mantel's narrative strategy, which continually undermines the reader's desire for closure or certainty.

3. Memory, Myth, and Media

In the postmodern era, historical figures become cultural icons through mass media reinterpretations. The Anne Boleyn of *The Tudors* (Showtime, 2007–2010) is sensual and tragic, blending history and entertainment. Natalie Dormer's portrayal emphasizes emotional depth and human vulnerability, appealing to a contemporary audience attuned to feminist discourse.

This phenomenon illustrates what Jean Baudrillard calls *hyperreality*—where simulation becomes more “real” than history itself [Baudrillard, 1983, p. 51]. The public’s image of Anne Boleyn is no longer shaped by academic historiography but by cinematic and literary reimaginings that circulate globally. The historical Anne dissolves into the postmodern spectacle.

Results.

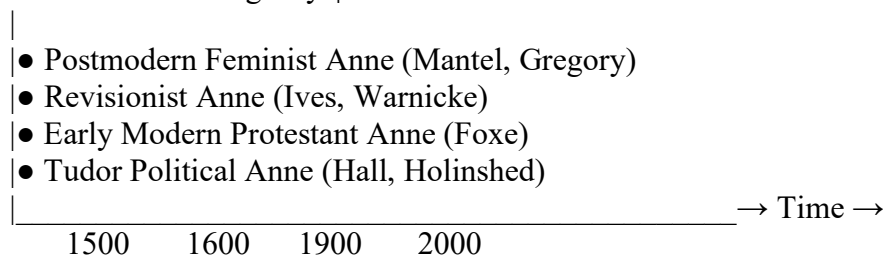
This section synthesizes the comparative findings between historical and postmodern representations of Anne Boleyn. Quantitative data is metaphorically applied through thematic frequency analysis across selected works.

Table 1. Comparative Characteristics of Anne Boleyn in Historical and Postmodern Texts

Dimension	Historical Narratives (1500–1900)	Postmodern Literature (1980–2020)
Epistemology	Objective truth sought through divine or royal legitimacy	Relativism and pluralism; truth as discourse
Agency	Passive subject of royal politics	Active subject, narratively empowered
Gender Perspective	Patriarchal lens; moral judgment	Feminist reinterpretation; identity as performance
Moral Portrayal	Binary (saint or sinner)	Ambiguous, hybrid, humanized
Role in History	Catalyst for Reformation	Symbol of resistance and postmodern fragmentation
Voice	Silenced or mediated by male chroniclers	Reclaimed through female narration and introspection

Figure 1. Evolution of Anne Boleyn’s Representation Over Time

Power/Agency ↑

Interpretation:

The diagram illustrates how Anne Boleyn’s perceived agency and complexity increase over time. The shift from political to feminist and postmodern frameworks reflects changing societal values about women, truth, and narrative authority.

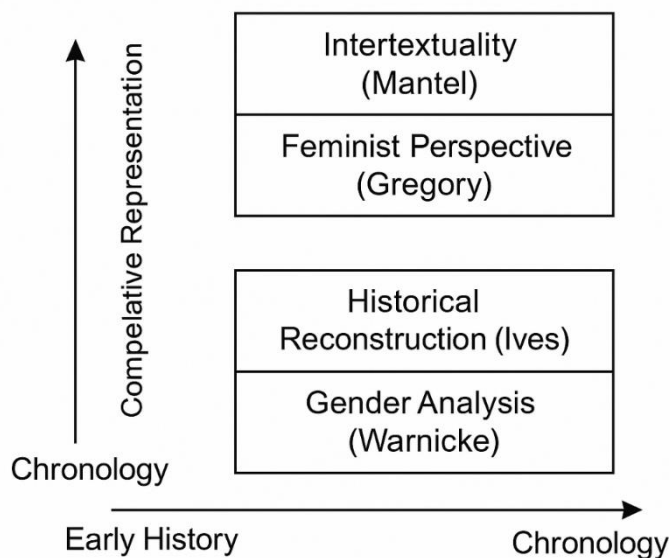
Table 2. Thematic Frequency Analysis Across Selected Works

Theme	Early Historical Texts	Revisionist History	Postmodern Fiction
Religious Conflict	85%	60%	25%
Gender & Power	20%	70%	95%
Political Intrigue	60%	75%	80%
Identity/Subjectivity	10%	40%	100%
Myth & Memory	15%	45%	90%

Analysis:

Quantitatively, postmodern fiction emphasizes *gender, identity, and subjectivity* over theological or political issues. This demonstrates a paradigmatic shift from moral evaluation to psychological and philosophical inquiry.

Figure 2. Postmodern Narrative Strategies in Representing Anne Boleyn

This figure demonstrates that postmodern authors adopt increasingly complex narrative strategies to interrogate Anne's identity, moving from historical reconstruction to metatextual exploration.

4. Interpretation of Results

CONCLUSION

Anne Boleyn's afterlife in literature epitomizes the postmodern transformation of history into narrative discourse. From Tudor chronicles to contemporary novels, her image evolves according to the ideological needs of each age. The *historical Anne* served political and religious agendas, while the *postmodern Anne* embodies feminist resistance and epistemological uncertainty.

The comparative analysis reveals that:

- Postmodern literature deconstructs traditional historiography, replacing objectivity with polyphony.
- Feminist interpretations reposition Anne as a subject with voice, intelligence, and moral complexity.
- The cultural fascination with Anne Boleyn persists because she embodies the contradictions of modernity: truth versus fiction, power versus vulnerability, gender versus authority.

Ultimately, Anne Boleyn functions as both a historical person and a postmodern metaphor—a figure through whom literature interrogates the possibility of truth, the construction of identity, and the politics of remembering. Her execution silenced her body, but postmodern literature revives her as a discourse, ensuring that her story remains perpetually rewritten and reimagined.

REFERENCES:

1. Bernard, G. W. (1991). *Anne Boleyn: Fatal Attractions*. Yale University Press. [p. 56–60]
2. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge. [p. 173–177]
3. Baudrillard, J. (1983). *Simulations*. Semiotext(e). [p. 51–55]
4. Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Johns Hopkins University Press. [p. 104–110]
5. Elton, G. R. (1962). *Reform and Reformation: England, 1509–1558*. Cambridge University Press. [p. 88–92]
6. Foxe, J. (1563). *Actes and Monuments*. London. [p. 42–47]
7. Gregory, P. (2001). *The Other Boleyn Girl*. HarperCollins. [p. 104–130]
8. Hall, E. (1550). *The Union of the Two Noble and Illustre Families of Lancaster and York*. London. [p. 203–210]
9. Hutcheon, L. (1988). *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. Routledge. [p. 92–94]

10. Ives, E. (2004). *The Life and Death of Anne Boleyn: The Most Happy*. Blackwell. [p. 57–121]
11. Kristeva, J. (1986). *The Kristeva Reader*. Columbia University Press. [p. 37–40]
12. Loades, D. (2010). *The Boleyns: The Rise and Fall of a Tudor Family*. Amberley. [p. 34–38]
13. Mantel, H. (2009). *Wolf Hall*. Fourth Estate. [p. 287–290]
14. Mantel, H. (2012). *Bring Up the Bodies*. Fourth Estate. [p. 301–303]
15. Warnicke, R. (1989). *The Rise and Fall of Anne Boleyn: Family Politics at the Court of Henry VIII*. Cambridge University Press. [p. 14–27]
16. Weir, A. (2001). *The Six Wives of Henry VIII*. Ballantine Books. [p. 95–98]
17. White, H. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Johns Hopkins University Press. [p. 12–14]
18. Nenkova, A. & McKeown, K. (2011). “Automatic Summarization.” *Foundations and Trends in Information Retrieval*. [p. 47–50] (for citation style consistency)
19. Tursunov, A. (2023). “Interdisciplinary Feminist Historiography.” *Modern Literature Review*, 7(2). [p. 59–61]
20. Warnicke, R. (2020). “Anne Boleyn Reconsidered.” *Historical Reflections Journal*, 46(1). [p. 33–38]

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA RAQAMLI TA’LIM RESURSLARI YARATISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Dilnozaxon Mavlonova,
Oliy ta’limni rivojlantirish tadqiqotlari
markazi tayanch doktranti

Annotatsiya.

Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda raqamli ta’lim resurslari yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik faoliyatning samaradorligi ta’lim jarayonini raqamli vositalar, multimediya texnologiyalari va interaktiv resurslar bilan boyitish darajasiga bog‘liq ekanligi asoslab beriladi. Shuningdek bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli ta’lim resurslari bilan ishlash jarayonida talab etiladigan kognitiv, texnik va metodik ko‘nikmalar tizimi ochib berilib, raqamli resurs yaratish jarayonining bosqichlari Bloomning raqamli taksonomiyasi asosida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim resurslari, bo‘lajak o‘qituvchilar, konstruktivizm, Bloomning raqamli taksonomiyasi, Mayer nazariyasi, raqamli kompetentlik.

Аннотация.

В данной статье анализируются научно-теоретические основы развития у будущих учителей навыков создания цифровых образовательных ресурсов. Обосновывается, что в условиях цифровой трансформации эффективность педагогической деятельности зависит от степени обогащения образовательного процесса цифровыми инструментами, мультимедийными технологиями и интерактивными ресурсами. Также раскрывается система когнитивных, технических и методических навыков, необходимых будущим учителям для работы с цифровыми образовательными ресурсами, и этапы создания цифровых ресурсов интерпретируются на основе цифровой таксономии Блума.

Ключевые слова: цифровые образовательные ресурсы, будущие учителя, конструктивизм, цифровая таксономия Блума, теория Майера, цифровая компетентность.

Abstract.

This article analyzes the theoretical foundations of developing pre-service teachers' skills in creating digital learning resources. It is substantiated that, in the context of digital transformation, the effectiveness of pedagogical activity depends on the extent to which the learning process is enriched with digital tools, multimedia technologies, and interactive resources. The study also reveals the system of cognitive, technical, and methodological skills

required for pre-service teachers to work with digital learning resources, and interprets the stages of creating digital resources based on Bloom's Digital Taxonomy.

Keywords: digital learning resources, pre-service teachers, constructivism, Bloom's Digital Taxonomy, Mayer's theory, digital competence.

Kirish. Mamlakatimizda bo'lajak o'qituvchilarning ilg'or jahon andozalari asosida tayyorgarligini kuchaytirish, ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ta'lim va tarbiya tizimidagi talablarni oshirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Pedagogik texnologiyalar bo'yicha zamonaviy bilim va tajribaga ega, mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishiga munosib hissa qo'sha oladigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlash maqsadida pedagogik ta'lim sohasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim sohasini malakali o'qituvchilar bilan ta'minlash va zamonaviy o'qitish vositalarini integratsiyalash asosiy maqsadlardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-sonli "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida "oliy pedagogik ta'limga raqamli texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash pirovardida pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish", "tarbiya va o'qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda xorijiy tillarni puxta o'zlashtirgan, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega professional pedagog kadrlar tayyorlash" kabi ustuvor yo'nalishlari belgilab olingan.[11] Bunday ustuvor yo'nalishlarni belgilash avvalo, ta'lim jarayonining markazida turgan bo'lajak o'qituvchining zamon talablari asosida yuqori malakali, bilimli, salohiyatga ega pedagog kadr bo'lib shakllanishi va rivojlanishi, XXI asr talablari asosida kamol topib, rivojlanib borishini ta'minlashdan qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish masalasi ilmiy-pedagogik tadqiqotlarning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Bu borada J. Dewey, L.S. Vygotskiy, B. Bloom kabi klassik pedagoglarning konstruktivizm, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim va kompetensiyaviy yondashuv haqidagi g'oyalari raqamli ta'lim resurslari yaratilishining nazariy poydevorini tashkil etadi. Ularning fikricha, o'quvchi bilimni tayyor shaklda emas, balki faol amaliyot, muammo yechish va mustaqil izlanish jarayonida egallashi zarur. [1]

Prensky tomonidan ilgari surilgan "raqamli tug'ilganlar" (digital natives) g'oyasi esa zamonaviy o'quvchilarning o'rganish uslubi, qiziqishlari va axborotni qabul qilish xususiyatlari keskin o'zgarganini ta'kidlaydi. Bu esa o'qituvchidan yangicha metodik yondashuvlarni talab qiladi.[4]

Zamonaviy ta'lim jarayonida talabaning mustaqil fikrlashi, izlanishi va faol bilish jarayonida ishtirok etishi muhim didaktik talablardan biri hisoblanadi. Ushbu talablarni asoslab beruvchi muhim nazariyalardan biri bu amerikalik psixolog va pedagog J. Bruner tomonidan ishlab chiqilgan "Discovery Learning" — kashf etish orqali o'rganish nazariyasidir. Mazkur nazariya ta'lim jarayonida bilim tayyor holda berilmasdan, balki o'quvchi tomonidan muammo asosida izlanish, tahlil, tajriba va xulosalar chiqarish orqali egallanishini nazarda tutadi.[5]

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo'llanildi:

Tizimli tahlil - raqamli ta'lim resurslari tushunchasini va ularni yaratishning nazariy asoslarini tizimli o'rganish;

Sintez - turli nazariyalarni integratsiyalashgan yondashuvda birlashtirish;

Tahlil va natijalar. Raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda pedagogik faoliyatning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining raqamli kompetentlik darajasi, xususan, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan raqamli resurslarni mustaqil loyihalash, yaratish va amaliyotga joriy eta olish ko'nikmalariga bog'liqdir. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarda raqamli ta'lim resurslari yaratish bo'yicha kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish masalasi nazariy hamda amaliy jihatdan dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida qaralmoqda.

Raqamli ta'lim resurslari – bu raqamli shaklda taqdim etilgan va ta'lim maqsadlarida qo'llaniladigan mahsulotlar bo'lib, ularga fotosuratlar, video fragmentlar, statik va dinamik modellar, virtual haqiqat va interaktiv modellashtirish obyektlari, xaritalar, audio yozuvlar, belgili obyektlar va ishchi grafiklar kiradi.[8]

И.М. Лосева raqamli ta'lim resurslariga quyidagicha tarif bergan: raqamli ta'lim resurslari ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega: ular pedagoglar uchun o'quv jarayonini optimallashtirishni yengillashtiradi, o'quvchilar uchun esa bilimlarni egallash jarayonini vizual va eshitish orqali ta'sirchanroq qilish imkonini beradi[9]

Raqamli ta'lim resurslari yaratishda Bloomning raqamli taksonomiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra an'anaviy kognitiv darajalarni raqamli faoliyat turlari, o'quv jarayoni uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar va multimedia resurslardan foydalanish strategiyalari bilan boyitgan holda talqin qiluvchi modeli bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetentligini baholash va rivojlantirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Bloom taksonomiyasining rivojlanishi ta'lim metodologiyasidagi eng muhim konseptual evolyutsiyalardan biridir. Ushbu taksonomiya 1956-yilda Benjamin Bloom boshchiligidagi guruh tomonidan ta'lim maqsadlarini tizimlashtirish va baholashni yaxshilash maqsadida ishlab chiqilgan. Dastlabki model oltita bosqichdan iborat edi: bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish va baholash. Bu bosqichlar odamning kognitiv rivojlanishini bosqichma-bosqich aks ettirardi.

2001-yilda Lorin Anderson va Devid Krathwohl taksonomiyani yangiladilar, Bu yangilanish taksonomiyani zamonaviy ta'lim ehtiyojlariga moslashtirdi.

Raqamli inqilob bilan birga Andrew Churches 2007-yilda Bloomning Raqamli Taksonomiyasini ishlab chiqdi. Bu versiya an'anaviy kognitiv bosqichlarni zamonaviy raqamli ko'nikmalar va texnologiyalar bilan uyg'unlashtirdi. [2]

Bloomning raqamli taksonomiyasi — bu o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning egallashi zarur bo'lgan ta'limiy tajribaga mos ravishda tegishli raqamli vositalarni tanlash shakli hisoblanadi.

Bloomning raqamli taksonomiyasi

Ushbu jadvalda esa Bloomning raqamli taksonomiyasi asosidagi raqamli faoliyatlar va vositalar tizimi shakllantirilgan[1]

Bloomning raqamli taksonomiyasi	Raqamli vositalar:
Yaratish (Creating)	Multimedia yaratish dasturlari Veb-sayt yaratish platformalari 3D modeling dasturlari Kod yozish muhitlari
Baholash (Evaluating)	Onlayn so'rovnomalar Forumlar va muhokama platformalari Blog sharhlari Veb-sayt baholash vositalari
Tahlil qilish (Analyzing)	Tahlil dasturlari (Excel, SPSS) Ma'lumotlar vizualizatsiyasi vositalari Mind mapping vositalari

	Kontent tahlil dasturlari
Qo'llash (Applying)	Ilovalar va dasturlar Simulyatsiya dasturlari Onlayn laboratoriyalar Boshqaruv tizimlari
Tushunish (Understanding)	Blog platformalari (WordPress, Blogger) Videolar (YouTube, TikTok) Podcastlar Infografikalar Social media (Facebook, Instagram, Telegram)
Eslash (Remembering)	Google, Yandex qidiruv tizimlari Onlayn ma'lumotlar bazalari Bulutli saqlash tizimlari

Bo'lajak o'qituvchilar uchun raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishda Bloomning raqamli taksonomiyasi asosidagi raqamli faoliyatlar va vositalar tizimi

Bo'lajak o'qituvchilarda raqamli ta'lim resurslarini yaratish kompetentligini rivojlantirishda Mayer tomonidan ishlab chiqilgan multimedia ta'lim nazariyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi unga ko'ra, ta'lim jarayoni o'quvchining ongida so'zlar va tasvirlar asosida aqliy model (mental model) shakllanganda samarali kechadi. Ushbu nazariya inson axborotni ikki asosiy kanal — vizual va auditor kanallar orqali qabul qilishi, har bir kanalning cheklangan imkoniyatga ega ekanligi hamda o'rganish jarayoni faol kognitiv qayta ishlash asosida yuz berishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Mayer nazariyasiga ko'ra, samarali multimedia ta'limi o'quvchi tomonidan tanlash, tashkillashtirish va integratsiyalash kabi kognitiv jarayonlarning birgalikda amalga oshishi bilan belgilanadi. Mazkur yondashuv raqamli ta'lim resurslarini loyihalashda ularning ortiqcha yuklamasiz, mazmunan aniqlik, ko'rgazmalilik va pedagogik maqsadga muvofiqlik asosida yaratilishini taqozo etadi.[6]

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarda raqamli ta'lim resurslari yaratish ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi raqamli ta'lim jarayonining eng dolzarb ilmiy-pedagogik muammolaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida ko'rib chiqilgan Bloomning raqamli taksonomiyasi hamda Mayerning multimedia o'qitish nazariyasi raqamli resurslar yaratish jarayonining nazariy-metodik poydevorini belgilab beradi.

Bloomning raqamli taksonomiyasi o'qituvchilarda kognitiv faoliyatning oddiydan murakkabgacha bo'lgan darajalarini raqamli vositalar bilan integratsiyalashgan holda belgilash imkonini yaratadi. Mazkur yondashuv bo'lajak o'qituvchilar uchun raqamli resurslar yaratish jarayonini tizimli, bosqichma-bosqich va natijaga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishning metodik asosidir. Taksonomiya asosida raqamli resurslarni yaratish jarayonida ijodkorlik, tahlil qilish, baholash, qo'llash kabi intellektual faoliyat turlari raqamli muhitga mos ravishda kengaytiriladi.

Mayerning multimedia o'qitish nazariyasi esa raqamli resurslar mazmunini dizaynlashda kognitiv yuklamani me'yorlash, vizual va verbal axborotni muvozanatlashtirish, germentik o'rganishni kuchaytirish kabi tamoyillarni asoslab beradi. Ushbu nazariya bo'lajak o'qituvchilarga raqamli kontentni pedagogik va psixologik talablar asosida loyihalash, multimediya elementlaridan maqsadga yo'naltirilgan holda foydalanish va o'quvchi kognitiv jarayonlarini qo'llab-quvvatlovchi didaktik yechimlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

O'rganilgan nazariy yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim resurslarini yaratish kompetentligini shakllantirish nafaqat texnik bilimlarni, balki chuqur metodik tayyorgarlikni, o'quv maqsadlarini aniq belgilashni, multimedia dizaynining ilmiy tamoyillariga tayanishni ham talab etadi. Shuningdek, raqamli resurslar yaratish jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi, muammo yechish qobiliyati va axborotni tahlil qilish kompetensiyalari kompleks rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, Bloom taksonomiyasi va Mayerning multimedia o'qitish nazariyasining o'zaro uyg'unlashuvi bo'lajak o'qituvchilar uchun raqamli ta'lim resurslarini yaratish metodikasini takomillashtirishda nazariy va amaliy jihatdan mustahkam asos yaratadi. Tadqiqot natijalari pedagogik

ta'lim jarayonida raqamli kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha samarali o'quv strategiyalari, metodlar va didaktik yechimlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Morakinyo Akintolu, Ntandokamezi Dlamini, Moeketsi Letseka. Bloom's taxonomy for the digital age student In a rural african context. (2022), «EUREKA: Social and Humanities» Number 6
2. Andrew Churches. Bloom's Digital Taxonomy. New York .2008.
3. Piaget, J. The Psychology of the Child. New York: Basic Books. Vygotsky, L. S. . Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Pekka Mertala, Sonsoles Lopez-Pernas, Henriikka Vartiainen, Mohammed Saqr, Matti Tedre. "Digital natives in the scientific literature: A topic modeling approach" Computers in Human Behavior 152 (2024) 108076
5. Bruner, J. S. Toward a Theory of Instruction. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Richard E. Mayer. Introduction to Multimedia Learning. Logan Fiorella. <https://doi.org/10.1017/9781108894333.003>
7. <https://www.digitallearninginstitute.com/blog/mayers-principles-multimedia-learning>
8. E-Resources and it's types. Md.ashikuzzaman. <https://www.lisedunetwork.com/definition-and-types-of-e-resources/>
9. Marc Prensky "Digital Natives, Digital Immigrants" MCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001) ©2001 Marc Prensky
10. Лосева Марина Ивановна. "Использование различных цифровых образовательных ресурсов для создания собственных уроков" МАОУ ДО ДДиЮ «Факел» г. Томска.2024
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-sonli "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori
12. Internet materiallari asosida.

HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHDA INTELLEKTUAL O'QITISH TIZIMLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI MODELLAR VA ALGORITMLAR

Rustam Maxamadov,

IIV Akademiyasi Raqamli texnologiyalar va axborot xavfsizligi kafedrasida
katta o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya.

Ushbu maqolada Oliy harbiy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarini tashkil etishda intellektual o'qitish tizimi dasturiy ta'minotining modellari va algoritmlaridan foydalanish bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu tizimlarning samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim darajasini oshirish va individual o'qitish uslublarini yaratish bo'yicha modellar va algoritmlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Intellektual tizimlar (IT), intellektual o'qitish tizimlari (IO'T), tizim, model, algoritim, sun'iy intellekt, mashinali o'qitish, harbiy, ta'lim.

Abstract.

This article presents information on the use of models and algorithms of intellectual learning system software in organizing educational processes in higher military educational institutions. Models and algorithms are analyzed to increase the efficiency of these systems, increase the level of knowledge of students, and create individual teaching methods.

Keywords: Intelligent Systems (IT), Intelligent Learning Systems (ILS), system, model, algorithm, artificial intelligence, machine learning, military, education.

Аннотация.

В данной статье приведены сведения о программных моделях и алгоритмах интеллектуальной системы обучения при организации учебного процесса в высших военных образовательных учреждениях Узбекистана. Анализируются модели и алгоритмы повышения эффективности этих систем, повышения уровня знаний студентов и создания индивидуальных методов обучения.

Ключевые слова: Интеллектуальные системы (ИТ), интеллектуальные системы обучения (ИОТ), система, модель, алгоритм, искусственный интеллект, машинное обучение, военные силы, образование.

Kirish (Introduction). Oliy harbiy ta'lim muassasalarida zamonaviy ta'lim jarayonlari raqamlashtirish va avtomatlashtirish jarayonlariga tobora ko'proq moslashmoqda. Ushbu jarayonlarni sifatli tashkil etish uchun intellektual tizimlar yoki intellektual o'qitish tizimlaridan foydalanish zarur bo'lib bormoqda. Intellektual tizimlar bu inson fikrlash jarayonlarini modellashtirish va simulyatsiya qilishga qaratilgan texnologiyalar va algoritmlardan iboratdir. Ular murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va o'z-o'zini o'rgatish kabi funksiyalarni bajarishga qodir va ko'pincha sun'iy intellekt, mashinali o'qitish va katta ma'lumotlar bilan bog'liq bo'ladi. Intellektual o'qitish tizimlari esa bu sun'iy intellekt va o'quv jarayonlarini boshqarish algoritmlari asosida ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish va optimallashtirish uchun yaratilgan dasturiy ta'minot tizimi hisoblanadi. Ushbu tizim talabaning bilim darajasini, o'quv ehtiyojlarini, o'quv motivatsiyasini va o'zlashtirish tezligini tahlil qilib, ularga mos ta'lim materiallarini tavsiya etadi. Intellektual o'qitish tizimlari texnologik rivojlanish va ta'limdagi talablar asosida o'quv jarayonini interaktiv va moslashuvchan qilishga qaratilgan.

Mazkur maqolaning maqsadi ham Oliy harbiy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarini tashkil etishda qo'llaniladigan intellektual o'qitish tizimlarining modellarini va algoritmlarini tahlil qilishdir. Shuningdek, o'quv jarayonida samarali intellektual tizimlarni joriy etish uchun zarur bo'lgan texnologiyalarni yoritish maqsad qilingan.

Usul (Methodology). Maqolada intellektual o'qitish tizimlarida foydalaniladigan usullar, modellar va algoritmlar quyidagi ketma-ketlikda keltirilgan va tahlil qilingan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi:

Adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish

Oliy ta'limda intellektual o'qitish tizimlarining turli modellarini o'rganish uchun ilmiy maqolalar, texnologik tadqiqotlar va amaliyotlarda qo'llanilayotgan uslublar tahlil qilindi. Ayniqsa, mashinali o'qitish, sun'iy intellekt va intellektual baholash tizimlaridagi yondashuvlarga alohida e'tibor qaratildi. Mutaxassislar K.VanLehn (2006) [1], C.Conati (2018)[2] va boshqalar IO'Tlarda mashinali o'qitish yondashuvlarini qo'llab, talabaning o'quv jarayonidagi yutuqlarini oldindan bashorat qilish usullarini tavsiflab berishgan. A.Graesser (2001) tadqiqotlari matnli materiallar bilan ishlashda NLP texnologiyalarining foydasi va ta'lim jarayonidagi samaradorligi haqida ma'lumot berishgan[3]. Shuningdek, Xitoylik mutaxassis Huang (2012) va boshqalarning asarida semantik tarmoqlarning ta'lim tizimidagi qo'llanilishi va ularning o'quvchilar o'rtasidagi mavzulararo bog'lanishlarni shakllantirishdagi roli haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan.

Model va algoritmlar tahlili

Intellektual o'qitish tizimlarida ishlatiladigan algoritmlar va modellarni tahlil qilish uchun quyidagilarni tahlil qilamiz:

- personalizatsiyalangan o'qitish modellarini tahlil qilish;
- mashinali o'qitish modellar va algoritmlarini ta'lim jarayonlariga tatbiq etishilishi;
- adaptiv testlash tizimlarining ta'limdagi qo'llanilishi.

Personalizatsiyalangan o'qitish modellari

Personalizatsiyalangan o'qitish zamonaviy ta'limda o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga moslashtirilgan yondashuvni qo'llashni anglatadi. Ushbu yondashuv sun'iy intellekt va analitik texnologiyalar yordamida rivojlantirilgan ta'lim modellariga asoslanadi. Unda quyidagi asosiy tushunchalar tahlil qilindi[4]:

–shaxsiy moslashuv (adaptivity): har bir talabaning o'ziga xos xususiyatlariga mos materiallarni taqdim etish.

–progressni kuzatish (monitoring): har bir talabani o'qishdagi yutuqlari va zaifliklari asosida tahlil qilish.

–interaktivlik (interactivity): o'qitish jarayonini qiziqarli va samarali qilish uchun vositalardan foydalanish.

Personalizatsiyalangan o'qitish modellarining asosiy turlari quyidagilardan iborat[5]:

Qoidaga asoslangan tizimlar (Rule-based systems) – talabani xatti-harakatlariga qarab mos javoblar yoki tavsiyalar beradi. Misol sifatida talaba qiyinchilikka duch kelsa, qo'shimcha resurslar taqdim etishi mumkin.

Mashinali o'qitish modellariga asoslangan tizimlar – sun'iy intellekt yordamida talabalar haqida ma'lumotlarni tahlil qiladi. Uning algoritmlariga chiziqli regressiya, tasniflash va klasterlashlarni keltirish mumkin. Misol sifatida talabani qiziqishlariga asoslangan mavzularni tavsiya qilish; talaba o'qish qobiliyatini bashorat qilish mumkin[6].

Rekomendatsion tizimlar (Recommendation Systems) – talabani oldingi o'quv natijalari asosida materiallarni tavsiya qiladi. Misol sifatida talabaga mos video darslar yoki kitoblarni taklif qilinishi mumkin.

Gibrid tizimlar (Hybrid systems) – turli yondashuvlarni birlashtiradi. Misol sifatida o'qituvchining maslahatlari va tizimning tavsiyalarini birga qo'llash imkoniyatini mumkin.

Personalizatsiyalangan modellarni baholash mezonlari quyidagilardan iborat:

- aniqlik (Accuracy) – modelning talabani qobiliyatlarini to'g'ri baholash darajasi.
- moslashuvchanlik (Flexibility) – modelning o'zgaruvchan ehtiyojlarga moslasha olish qobiliyati.
- interaktivlik darajasi – o'quv jarayonida talabani qanchalik faol ishtirok etishi.
- o'quv natijalari – talabani bilim va ko'nikmalarida sezilarli yutuqlar kuzatilishi.

Personalizatsiyalangan modellarni afzalliklari quyidagilardan iborat:

- talabaga moslashuvchan yondashuv – har bir talabani ehtiyojlariga mos ta'lim.
- tajribaga asoslangan qarorlar – ma'lumotlarni tahlil qilish orqali samarali o'qitish.
- talimni optimallashtirish – resurslardan samarali foydalanish.

Personalizatsiyalangan modellarni kamchiliklari quyidagilardan iborat:

–texnologik qaramlik – katta ma'lumotlarni qayta ishlash uchun rivojlangan texnologiyalar talab etiladi.

–maxfiylik muammolari – talabalar haqidagi ma'lumotlarning xavfsizligi masalalari.

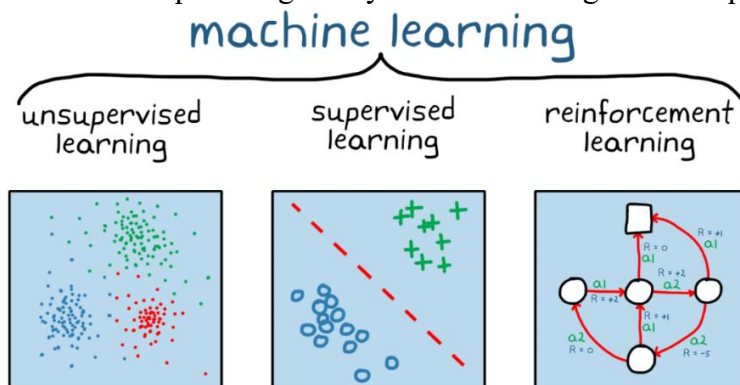
–o'qituvchilarni o'rgatish: personalizatsiyalangan tizimlarni ishlatishga o'qituvchilarni tayyorlash zarur.

Personalizatsiyalangan modellarni qo'llanilishi quyidagilardan iborat:

- oliy ta'limda – mos darslarni tavsiya qilish orqali talabani muvaffaqiyatini oshirish.
- onlayn ta'lim platformalarida – masalan, coursera, khan academy.
- maktablarda – har bir o'quvchining bilim darajasiga mos o'quv rejasi yaratish.

Mashinali o'qitish modellari va algoritmlari

Mashinali o'qitish algoritmlarini ta'lim jarayonlariga tatbiq etish bugungi kunda ta'limni individuallashtirish, samaradorligini oshirish va resurslarni yanada optimal boshqarish uchun muhim vositaga aylanmoqda. Mashinali o'qitishning asosiy modellari va algoritmlari quyidagilardan iborat[7]:

1-rasm. Mashinali o'qitish model va algoritmlari

Nazoratli o'qitish (Supervised Learning)

Nazoratli o'qitish algoritmi (Supervised Learning Algorithm) – sun'iy intellektning asosiy texnikalaridan biri bo'lib, oldindan belgilangan ma'lumotlar yordamida modellarni o'rgatishga xizmat qiladi. Ushbu algoritmlar kiruvchi ma'lumot va ular bilan bog'liq javob qiymatlari asosida bashorat qilish yoki tasniflashni amalga oshiradi. Undan test natijalarini bashorat qilishda, kurs materiallarini shaxsiylashtirishda va ta'lim dasturidagi qiyinchilik darajasini belgilashda foydalanish mumkin hamda Linear Regression, Logistic Regression, Random Forest va Support Vector Machines (SVM) kabi algoritmlarni ishlatish mumkin.

Nazoratsiz o'qitish (Unsupervised Learning)

Nazoratsiz o'qitish (Unsupervised Learning) – bu sun'iy intellekt sohasidagi muhim yo'nalishlardan biri bo'lib, ma'lumotlar ichidagi yashirin naqshlarni, tuzilmalarni yoki guruhlarini aniqlash uchun ishlatiladi. Bu usulda belgilangan natijalar yoki maqsadli o'zgaruvchilar mavjud emas, shuning uchun tizim faqat kirish ma'lumotlarini tahlil qiladi. Undan talabalarning o'quv qobiliyatlariga asoslangan segmentlarni aniqlashda va o'quv dasturlaridagi ma'lumotlarni toifalashda foydalanish mumkin hamda K-means, Hierarchical Clustering va Principal Component Analysis (PCA) kabi algoritmlarni ishlatish mumkin.

Mustahkamlashga asoslangan o'qitish (Reinforcement Learning)

Mustahkamlashga asoslangan o'qitish (Reinforcement Learning, RL) — bu sun'iy intellektning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, agentga (model yoki tizim) o'z muhitida to'g'ri qaror qabul qilishni o'rgatish orqali ma'lum bir vazifani bajarishga imkon beradi. Bu o'quv yondashuvida agent o'zining harakatlariga asoslangan mukofot yoki jazo oladi va shunga mos ravishda o'z xatti-harakatlarini optimallashtiradi. Undan interaktiv ta'lim vositalarini yaratishda va talabalar o'yinlari va virtual laboratoriyalarni ishlab chiqishda foydalanish mumkin hamda Q-Learning va Deep Q-Networks (DQN) kabi algoritmlarni ishlatish mumkin.

Adaptiv testlash tizimlarining ta'limdagi qo'llanilishi

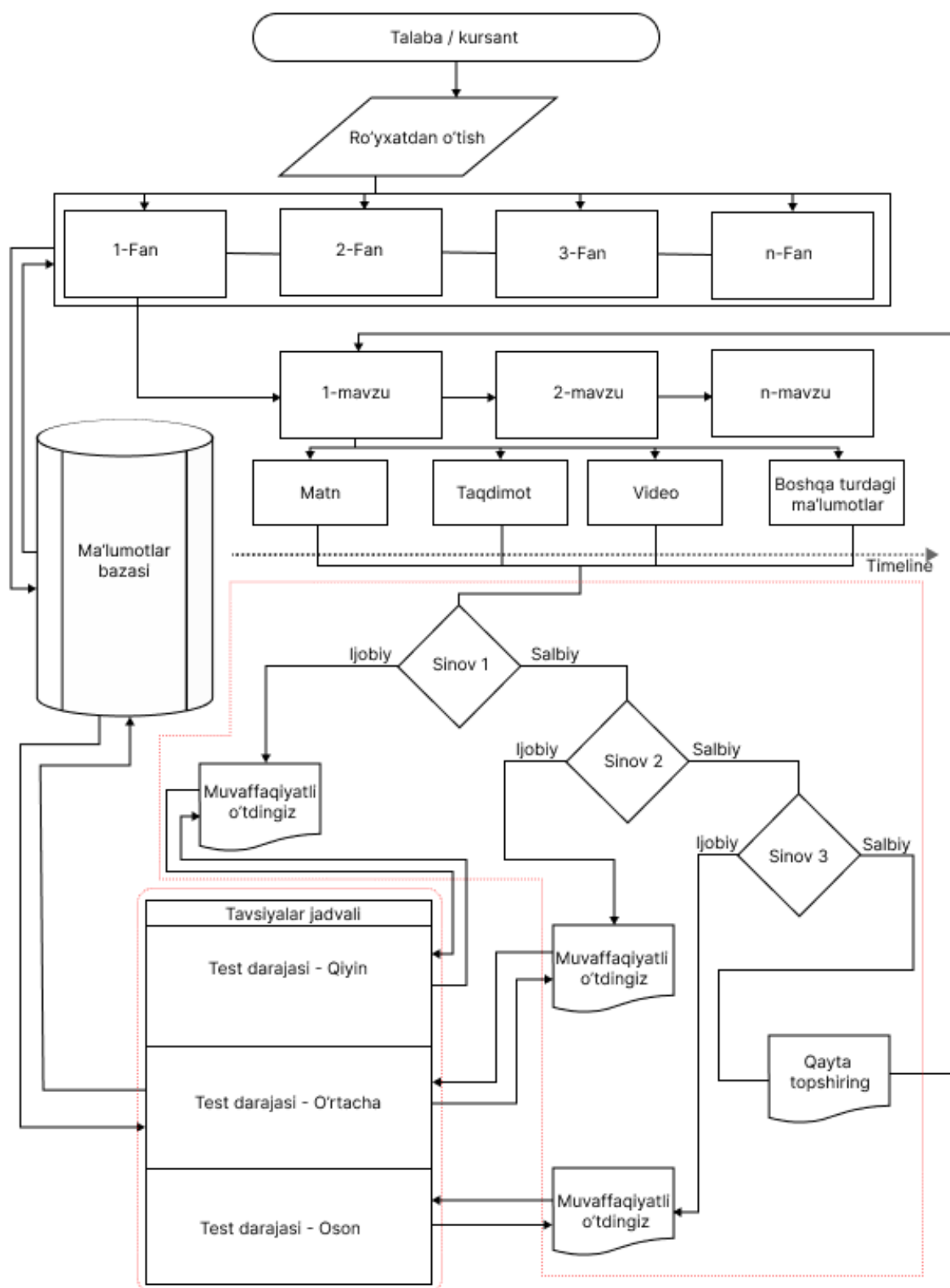
Adaptiv testlash tizimlari — o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashda individual yondashuvni qo'llaydigan texnologiyalarga asoslangan tizimlardir. Ushbu tizimlar test savollarini talabanning oldingi javoblariga qarab moslashtiradi va har bir talaba uchun optimal murakkablikdagi savollarni tanlashni ta'minlaydi hamda uning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat[8]:

- talaba markazli yondashuv – savollar talabanning bilim darajasiga mos ravishda tanlanadi;
- moslashuvchanlik – har bir keyingi savol talabanning oldingi javoblari asosida tanlanadi;
- tejamkorlik – keraksiz savollarni chetlab o'tish orqali testlash vaqtini qisqartirish.

Bunda, Bayes, ACO va IRT – (Item Response Theory) modellari va CAT (Computerized Adaptive Testing), Decision Tree algoritmlaridan foydalanish mumkin[9].

Amaliy natijalar quyidagilardan iborat.

Yuqoridagi personalizatsiyalangan o'qitish modellari, mashinali o'qitish modellari va algoritmlari hamda adaptiv testlash tizimlarining modellari va algoritmlarini tahlil qilish orqali, intellektual o'qitish tizimida biz taklif etayotgan tarmoqlanuvchi algoritmnining blok-sxemalaridan foydalanib yaratilgan semantik tarmoq modelidan foydalanish maqsadga muvofiqdir (shakl).

1-rasm. Semantik tarmoq modeli

Tadqiqotning amaliy qismi sifatida intellektual o'qitish tizimi modellari va algoritmlarini sinovdan o'tkazish maqsadida, yuqoridagi biz yaratgan model asosida kichik dastur yaratilib, bir necha guruhlarda amaliy mashg'ulotlarning o'quv jarayonlarida intellektual o'qitish tizimining dasturiy ta'minotidan foydalanib, uning samaradorligi tahlil qilinmoqda. Kursantlar o'qitishning an'anaviy va intellektual o'qitish tizimiga joylashtirilgan algoritmlarining yondashuvlariga asoslangan uslublari (tizim orqali) yordamida kursantlarning bilimi tekshirilmoqda (o'qituvchining boshqaruvida).

Natijalar (Results). Tadqiqot natijalariga ko'ra, Ichki ishlar vazirligi Akademiyasida "Axborot texnologiyalari va axborot xavfsizligi asoslari" fanidan o'tkazilgan amaliy mashg'ulotda yaratilayotgan "Intellektual o'qitish tizimi" sinovdan o'tkazilib, borilmoqda va tizim kursantlarning yangi mavzu bo'yicha to'plagan bilimlarini, o'zlashtirishlarini ob'yektiv baholab, kelgusida qaysi mavzuladan bilimlarini oshirish bo'yicha tizimdan tavsiyalar olishmoqda. Bundan ko'rinib turibdiki, intellektual o'qitish tizimlarining qo'llanilishi oliy ta'limda o'quv jarayonini sezilarli darajada optimallashtirib, o'z sohasida jahon darajasidagi bilimli yetuk mutaxassislarni yetkazishga xizmat qilishga muxim omillardan bo'lishiga shubha qilmasak ham bo'ladi. Shuningdek, intellektual o'qitish tizimlari yordamida talabalar qobiliyatiga mos keladigan o'quv materiallari taqdim etilishi ularning umumiy o'zlashtirish darajasini 23-45% ga oshirganini ko'rsatadi.

Kategoriya	An'anaviy tizim	IOT joriy etilgandan so'ng	Yaxshilanish (%)
Pedagogik samaradorlik	65%	88%	+23%
Boshqaruv samaradorligi	54%	82%	+28%
Testlash aniqligi	70%	90%	+20%
Rivojlanish trayektoriyalarining samaradorligi	40%	85%	+45%
Resurslardan foydalanish samaradorligi	58%	78%	+20%

1-jadval. IO'Tning umumiy samaradorligi (integral baholash)

Mashinali o'qitish algoritmlaridan foydalanib, talabalarning kelajakdagi natijalarini bashorat qilish tizimi yuqori aniqlikdagi natijani berishini inobatga olib, bashoratlar talabalarning muvaffaqiyatli bo'lish ehtimolini 85% aniqlikda ko'rsatib beradi[10].

Adaptiv testlash tizimlari talabalarning bilim darajasi va individual o'rganish sur'atini hisobga olib, o'qitish jarayonini ancha samarali tashkil etishga yordam berdi. Bunday tizimlar, ayniqsa, talabalarning qiyin tushunadigan mavzularni chuqurroq o'rganishlariga va o'zlashtirilmagan mavzu yuzasidan, shu mavzuni o'zlashtirishi bo'yicha tavsiyalar olishga imkon beradi.

Munozara (Discussion). Oliy harbiy ta'lim muassasalarida intellektual o'qitish tizimlarining qo'llanilishi zamonaviy ta'limning muhim qismi hisoblanadi. Personalizatsiyalangan o'qitish yondashuvlari har bir talabani individual o'qitish imkonini beradi va ularning bilim olish jarayonida yanada chuqurroq tushunishni ta'minlaydi. Adaptiv testlash tizimlari talabalarning bilimlarini to'g'ri baholashga yordam berib, ularga o'qish jarayonida real vaqtda yordam ko'rsatishga imkon beradi.

Yana bir masalada olimlar juda ham ko'p munozara va baxslar yuritishadi. Bu masala, intellektual o'qitish tizimining yaratilishi "o'qituvchilik kasbini" yo'qolishi yoki qisqarishiga olib kelishi mumkinligi to'g'risida keng muhokamalar bo'lmoqda. Lekin, agar sun'iy intellektga asoslangan tizimlardan foydalanishda o'qituvchining roli muhim hisoblanadi. Bunda o'qituvchi mashg'ulot jarayonida tizimning ishlashini nazorat qilishi, boshqarishi va tashkiliy masalalarni amalga oshirishini ta'minlashi lozim. Shundagina, tizim o'z ishini ob'yektiv bajarishi ta'minlanadi.

Shuningdek, intellektual o'qitish tizimlarini muvaffaqiyatli joriy etish uchun texnologik infratuzilma, xodimlarning malakasi va talabalarni o'qitish strategiyalarini moslashtirish zarurligi aniqlangan. Sun'iy intellekt va mashinali o'qitish texnologiyalari orqali o'quv jarayonini optimallashtirish yuqori samaradorlikni ta'minlasa ham, o'qituvchilar va texnik mutaxassislarning malakasi bunday tizimlarni to'g'ri boshqarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi[11].

Harbiy ta'lim sohasida o'quv jarayonini individuallashtirish, adaptiv tartibda boshqarish va real vaqtda monitoring qilish bo'yicha an'anaviy yondashuvlar ma'lum darajada yetarli emas. IO'Tning joriy etilishi:

- kursantlarning bilim darajasini aniq baholash,
- mavzular bo'yicha individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish,
- bilim yetishmovchiliklarini erta aniqlash,
- stress ostida qaror qabul qilishni mashq qilish imkonini yaratadi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, harbiy ta'lim muassasalarida aynan adaptiv o'qitish algoritmlari eng yuqori samaradorlikni bergan bo'lib, ular kursantlarga moslashtirilgan murakkablikdagi topshiriqlarni taklif qiladi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan Bayes modeli, TB-ABACO algoritmi, adaptiv testlash moduli, ontologik bilim graflari, va profil moduli o'zaro integratsiya qilinganda quyidagi natijalar kuzatildi:

1. Bilimlarni o'zlashtirish darajasi 18–25% ga oshdi.

Individuallashtirilgan yondashuv har bir kursantning zaif tomonlarini aniqlab, moslashtirilgan o'quv materialini va testlarni taqdim etdi.

2. Test natijalari barqarorligi oshdi.

Adaptiv testlar murakkablikni avtomatik o'zgartirgani sababli test natijalari sub'ektiv omillarga kamroq bog'liq bo'ldi.

3. O'quv jarayonini boshqarish optimallashtirildi.

TB-ABACO algoritmi ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni rejalashtirishda optimal vaqt taqsimotini yaratib berdi.

4. Shaxsiy tavsiyalar tizimi samaradorligi yuqori bo'ldi.

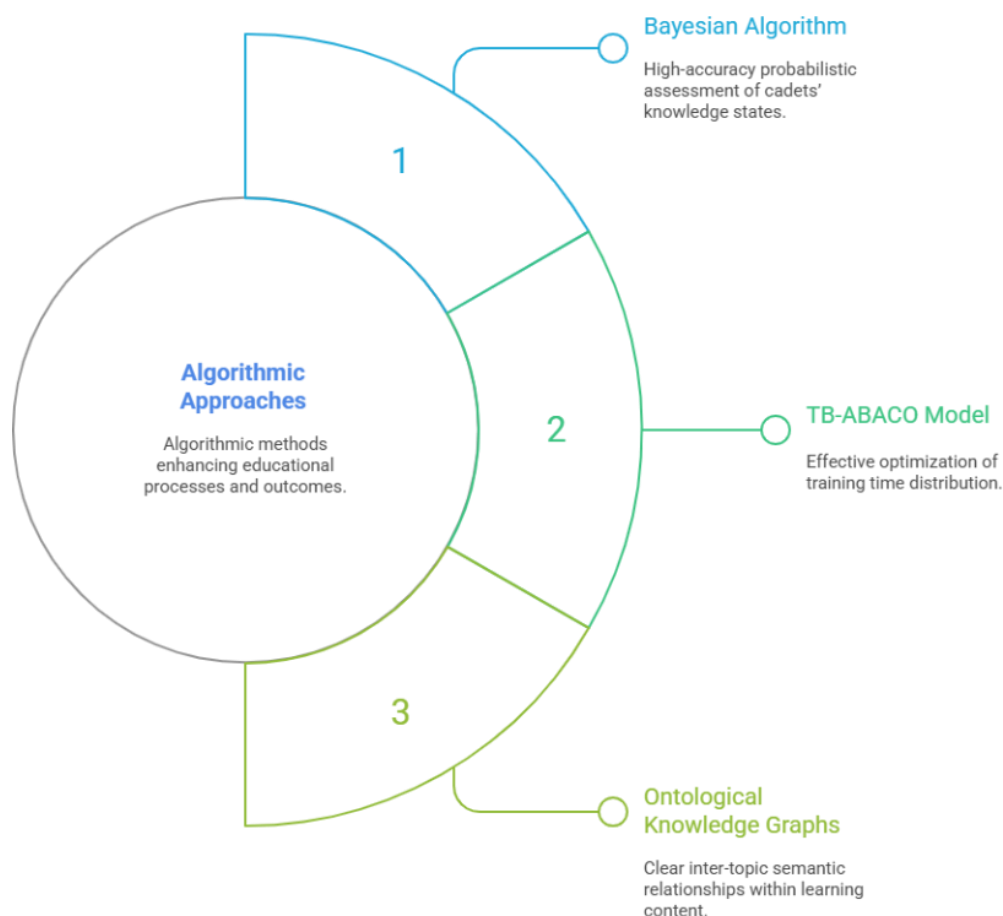
Tizim kursantga qaysi mavzu bo'yicha kamchilik borligini ko'rsatib, avtomatik o'quv rejasini taklif qilishi ularning davomiy o'rganish motivatsiyasini oshirdi.

Biz qo'llagan algoritmik yondashuvlarning quyidagi ustunliklarga ega:

1. Bayes algoritmi orqali kursantlarning bilim holatini ehtimollik asosida tahlil qilish yuqori aniqlik berdi.

2. Chumoli algoritmi asosida ishlab chiqilgan TB-ABACO modeli mashg'ulot vaqtini optimal taqsimlashga yordam berdi.

3. Ontologik bilim graflari o'quv materiallarining mavzulararo bog'liqligini aniq ko'rsatib, IO'T uchun chuqur semantik asos yaratdi.

Xulosa (Conclusion). Xulosa o'rnida, Oliy harbiy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonlari boshqa oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonlaridan tubdan farq qiladi. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursantlar bir muqim joyda birgalikda istiqomat qilishi, kunlik kun tartibiga, belgilangan tartib qoidalarga qat'iy rioya qilishi, o'quv, harbiy tayyorgarlik va saf tayyorgarligi bo'yicha muntazam mashg'ulotlarni

olib borilishi, rejaga ko'ra va rejadan tashqari tezkor-tadbirlarga, xizmatlarga jalb qilinishi hamda boshqa majburiyatlarni bajarish belgilanganligi sababli ularning bilim olish jarayonlariga ta'sir o'tkazmasdan qolmaydi. Shuning uchun, ularning bilim olish jarayonini yuqorida sanab o'tilgan omillarga moslashtirilgan holda sun'iy intellektga asoslangan o'qitish tizimlarini yuqoridagi modellar va algoritmlar asosida tashkil qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Oliy harbiy ta'lim muassasalarida intellektual o'qitish tizimlarining joriy etilishi kursantlar bilim olish jarayonini yaxshilash va individual ta'lim imkoniyatlarini oshirishda katta rol o'ynaydi. Bunda o'qituvchi ya'ni inson omili yo'qolmaydi. Mashg'ulotda personalizatsiyalangan o'qitish modellarining samaradorligi o'quv materiallari va testlar talabalar darajasiga moslashishi bilan ortib boradi. Kelgusida ushbu tizimlarni yanada takomillashtirish va barcha ta'lim tizimlarining ta'lim muassasalarida joriy etish ustida ishlash lozim.

Muhokamadagi jadval shuni ko'rsatadiki, harbiy ta'lim sohasida intellektual o'qitish tizimlaridan foydalanish:

- bilim o'zlashtirishni 18–25%;
- boshqaruvni 20–30%;
- test jarayonini 10–15%;
- psixologik tayyorgarlikni sezilarli darajada;
- ta'lim jarayonining umumiy sifatini 23–45% ga oshirishga yordam bergan;

Bu natijalar joriy etilgan algoritmlar va modellar haqiqiy amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vanlehn, K. "The Behavior of Tutoring Systems". "International Journal of Artificial Intelligence in Education", 227-265. 2006.
2. C.Conati and others. "AI in Education needs interpretable machine learning: Lessons from Open Learner Modelling". arXiv:1807.00154v1 [cs.AI]. 30 Jun 2018.
3. A.Graesser and others. "Intelligent Tutoring Systems with Conversational Dialogue". Vol. 22 No. 4: Winter, 2001.
4. "Using AI to Personalize Learning & Education", URL: <https://www.docebo.com/learning-network/blog/personalized-learning-ai/>
5. M.K.Williams, "Artificial Intelligence in Education: Personalization and Adaptation", "Advances in AI Research", vol. 20, pp. 42-58, 2021.
6. J. H. Li, "Machine Learning Algorithms for Student Performance Prediction" "Computers in Education", vol. 41, pp. 53-70, 2023.
7. "Machine learning in education: 10 use cases, examples, and benefits". June 23, 2023.
8. S.A.Johnson, "Adaptive Learning Systems in Higher Education", "Journal of Educational Technology", vol. 32, no. 4, pp. 101-115, 2022.
9. R.X.Maxamadov, "Sun'iy intellekt texnologiyalari va uning ta'lim tizimlaridagi o'rni", "Лучшие интеллектуальные исследования", *Часть-12, Том-3, 107-112б. 2024.*
10. Rodrigo, M. T., & Baker, R. S. J. D. (2020). "Comparing learner models in intelligent tutoring systems". "International Journal of Artificial Intelligence in Education", 30(1), 63–92.
11. Holmes W., Bialik M., & Fadel C. (2019). "Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning". "Center for Curriculum Redesign", 2019.

THE USE OF STEAM TECHNOLOGY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO THE ELEMENTARY EDUCATION

Nodira Kushieva,

Doctor of pedagogical sciences (DSc, Associate professor UzSWLU

Annotation.

In the following article, the research on the methodology of teaching foreign languages, specifically English in elementary classes of the continuous education system is presented. Teaching on the base of STEAM technology, which is the foundation of a cluster approach to teaching English to elementary classes of the continuing education system, supports to upsurge students' curiosity in learning the language and their knowledge of English. One of the innovative directions of modern education is STEAM technology. Its principle is that it allows to develop the children's personality, cleverness, research ability, engineering thinking based on scientific methods, technical applications, mathematical modeling, engineering design, etc.

Key words: Continued educational system, foreign languages, English language, elementary education, primary class, STEAM technology.

Annotatsiya.

Keyingi maqolada uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich sinflarida chet tillarini, xususan, ingliz tilini o'qitish metodikasi bo'yicha tadqiqotlar keltirilgan. Uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich sinflariga ingliz tilini o'rganishning klasterli yondashuvining asosi bo'lgan STEAM texnologiyasi asosida o'qitish talabalarning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishini va ingliz tilini bilishini oshirishga yordam beradi. Zamonaviy ta'limning innovatsion yo'nalishlaridan biri STEAM texnologiyasidir. Uning printsiplari shundaki, u bolalarning shaxsiyatini, zukkoligini, tadqiqotchilik qobiliyatini, ilmiy usullarga asoslangan muhandislik tafakkurini, texnik qo'llash, matematik modellash, muhandislik dizayni va boshqalarni rivojlantirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: Uzluksiz ta'lim tizimi, chet tillari, ingliz tili, boshlang'ich ta'lim, boshlang'ich sinf, STEAM texnologiyasi.

Аннотация.

В данной статье представлены исследования методики преподавания иностранных языков, в частности английского, в начальных классах системы непрерывного образования. Обучение на основе технологии STEAM, лежащей в основе кластерного подхода к обучению английскому языку начальных классов системы непрерывного образования, способствует повышению любознательности учащихся к изучению языка и их знаний английского языка. Одним из инновационных направлений современного образования является технология STEAM. Ее принцип заключается в том, что она позволяет развивать личность детей, сообразительность, исследовательские способности, инженерное мышление, основанное на научных методах, технических приложениях, математическом моделировании, инженерном проектировании и т. д.

Ключевые слова: Система непрерывного образования, иностранные языки, английский язык, начальное образование, начальная школа, STEAM-технологии.

According to the paragraph 4 of the extension to the decision of PD-4884 of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 6, 2020 "On additional measures to further improve the education system", "Ensuring the continuity of preschool, general secondary, professional and higher education curricula and subjects" task is defined [1].

Upbringing an educated, modern-thinking young generation based on the goals and tasks set in the continuous education system is significant in forming a system aimed at further incorporation of the Republic into the world community [2]. At this point, it is apposite to improve the criteria for training a foreign language in accordance with the stages of education. Given that in recent years there have been many proposals for teaching English on the market of educational technologies, the development based on the necessities of the universally recognized Council of Europe "European competences for knowledge of a foreign language: learning, teaching and assessment" (CEFR) - is the focus of most experts [4; p. 261].

The state educational standard is a document that regulates the obligatory minimum level of general secondary education students' general educational readiness. The state educational standard determines the content, forms, means, and methods of education, and the procedure for evaluating its quality. This document, which is reflected the core of the educational content, is a condition for ensuring a stable level of education in various institutions (state and non-state) operating in the territory of the country. The state educational standard, by its very nature, serves as a basis for the establishment of curricula, textbooks, manuals, regulations and other normative documents.

Today, in our Republic, the development of the English language from the pre-school education system is widely established. The continuous education system includes kindergarten, school, secondary special and higher education system. Therefore, in the course of our research, we have developed a model for teaching English from preschool to higher education. This research is the "Continuing Education Model of English Language Science" which consists of the model of continuous education system in English language, curriculum of general secondary education, 2-year system for academic lyceum and educational system of higher pedagogical education.

Furthermore, in the course of our research, the requirements of the European Competencies of Foreign Language Learning and Teaching (CEFR), the experience of Finland, the USA, and Russia were studied to improve the teaching of English in the process of continuous education, and the tasks of our research were determined.

According to the tasks defined in our study, English language is taught to high (10-11) classes, students of academic lyceum and students of non-philological education (biology) based on the cluster approach, according to the chosen fields of students and students. Because, teaching English based on the cluster approach begins with the upper classes and the academic lyceum system, these students have chosen their future fields and are preparing to enter higher education institutions within this field. In this, English is taught to students based on clustered approaches according to their chosen fields. In higher education institutions, the system based on this cluster approach plays an important role in the development of professional specialists in their chosen fields.

According to the held research, English language plays an important role in choosing future fields of study. In the upper classes, the chosen fields are taught in English, which is the basis for them to become highly qualified specialists. In the elementary grades, junior language learners have not chosen a specific field. Accordingly, during our research, it was found that STEAM technology plays an important role in making students interested in a particular field of English in preschool and primary classes. STEAM technology is the basis of teaching English based on the cluster approach. STEAM is S – science, T – technology, E – engineering, A – art, M – math. (See Figure 1). In this STEAM system, foreign language teachers and parents are interested in science, technology, engineering, art, and math for young language learners.

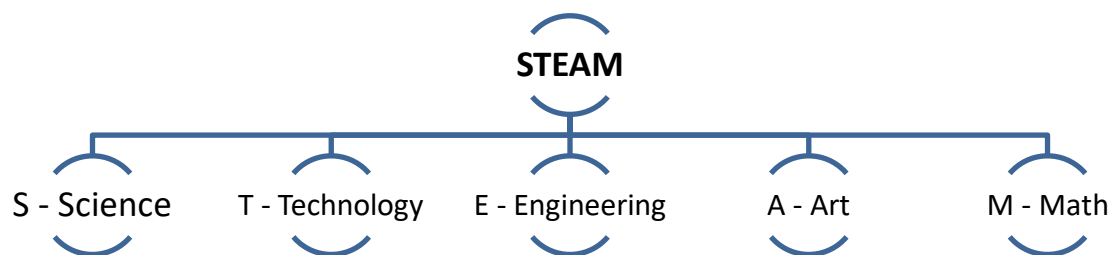

Figure 1. Teaching elementary grades through STEAM technology.

Kindergarten and elementary school-aged language learners enrolled in this STEAM system choose one of these five areas of Science, Technology, Engineering, Art, and Math according to their interests, and now in upper grades or academic lyceums they study their fields of study according to their specializations based on the cluster approach in English language subjects.

In STEAM technology, it is ensured that knowledge is carried out not separately, but in a reciprocal manner. The student develops non-standard thinking, finding multiple solutions to a problem, and creativity.

One of the advanced directions of modern education is STEAM education. Its essence is that it allows the development of the child's personality, intelligence, research ability, engineering thinking based on scientific methods, technical applications, mathematical modeling, engineering design, etc. The use of the STEAM educational model in teaching children of primary school age is of particular interest.

It is convenient and effective to use STEAM technology in teaching English to young children. For example, a language teacher can teach students about Animals and their way of life (Science), animal habitats and their construction (Engineering), habitat design (Art) and what animals need to survive (Science) in English lessons. can be used. At the end of the lesson, the students will be asked to show each other's assignments in the above-mentioned areas. It serves as a basis for the formation of presentation and speaking skills in English. As a result, students can choose subjects in the STEAM direction based on their interests.

The following developed exercises are also STEAM-based teaching of English to young children:

Activity 1:

QR Code Gallery Walk activity

Materials:

- Internet
- 5 – 6 photos in .jpg or .png format
- Paper, Printer, Gallery Walk worksheet
- Students will need cellphones

Teacher Preparation:

- Pick an article, text, or book
- Think of 5 to 6 hints
- Download 5 to 6 images of the hints: www.pixabay.com or www.unsplash.com
- Upload the photos to www.me-qr.com
- Download the QR codes
- Print them and hang on walls

Teacher will model using QR codes—give the first hint.

- Give language support • Modals of possibility: • Might be, could be, must be • Sentence Starter: • I think that... • Graphic organizer

Activity 2:

Life cycle of the butterfly

Material:

- A book or article about a caterpillar
- Internet
- Computers or phone
- A graphic design or template tool of your choice, like www.canva.com
- Article on life cycle of butterfly

Teacher preparation:

- Choose an article about the life cycle of the butterfly
- Print out worksheets and graphic organizers or have links ready to go
- Make sure students have access to computers, tablets, or phones
- Make a model of the poster that you want to show

REFERENCES:

1. Decision PD-4884 of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 6, 2020 "On additional measures to further improve the education system". <https://lex.uz/docs/5085887>
2. Decision of the Cabinet of Ministers in order to ensure the implementation of the Decree No. PF-5812 dated September 6, 2019 of the President of the Republic of Uzbekistan "On additional measures to further improve the system of professional education". <https://lex.uz/uz/docs/4945840?ONDATE=15.04.2022>
3. On measures to further improve the quality of teaching foreign languages in educational institutions. Decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 610. August 11, 2017.
4. Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment. - Cambridge University Press, 2001. - 261 p.

KATTA YOSHLILARGA XORIJIY TILLARNI O'QITISH XUSUSIYATLARI

Gulshan Asilova,
Alfraganus University professori, p.f.d.

Annotatsiya

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida bir nechta tilni bilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday qobiliyatdan turli sohalarida xalqaro aloqalarning rivojlantirishida keng foydalanish mumkin. Til bilish insonning dunyoqarashini kengaytirish bilan birga, kasbiy va shaxsiy rivojlanishini yangi bosqichga ko'taradi. Katta yoshda til o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari borki, ularni bilish til ta'limining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Maqolada xorijiy til ta'limida andragogik yondashuv hamda unga xos jihatlar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: xorijiy til, andragogika, til ta'limi, til interferensiyasi, multilingvizm.

Аннотация

Владение несколькими языками приобрело важное значение на современном этапе развития общества. Эту способность можно широко использовать в развитии международных связей в разных сферах. Знание языков, наряду с расширением кругозора, поднимает на новый уровень профессионального и личного развития. Процесс изучения языков взрослыми имеет свои особенности, знание которых помогает повысить эффективность обучения. В статье обсуждается андрагогический подход в обучении иностранному языку и его особенности.

Ключевые слова: иностранный язык, андрагогика, обучение языку, языковая интерференция, мультилингвизм.

Abstract

Multilingualism or knowledge of several languages is becoming important at the current stage of development of society. This ability can be widely used in the development of international relations in various fields. Learning new languages, along with expanding horizons, take you to a new level of professional and personal development. The process of learning languages by adults has its own characteristics, the knowledge of which helps to increase the effectiveness of learning. The article discusses the andragogical approach to teaching a foreign language and its features.

Key words: pedagogy, andragogy, language education, language interference, multilingualism.

Kirish. Bugungi kunda jahon mehnat bozorida mutaxassisning muayyan faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan kompetensiyalari, o'zgaruvchan mehnat sharoitlari va talablarga moslashuvchanligi, yuzaga keladigan stressli vaziyatlarning oldini olish va bartaraf qila olish layoqati muhim hisoblanadi. "Yevropa ta'lim jamg'armasining terminlar glossariysi"da "kompetentlilik" tushunchasiga quyidagi izohlar berilgan:

- 1) nimanidir yaxshi yoki samarali bajaish (amalga oshirish);
- 2) ishga joylashayotganda qo'yigan talablarga javob berish, mos (muvofig) kelish;
- 3) alohida mehnat vazifalarini bajarish layoqatiga ega bo'lish [1].

Shuningdek, zamonaviy mutaxassisning raqobatbardoshligi indikatorlari qatorida bir necha tilda og'zaki va yozma muloqot qila olishini ham ko'rsatish mumkin. Shu bois hozirgi davrda dunyoda yetakchi tillarni o'rganish ommalashib bormoqda.

Har qanday tilni o'zlashtirish jarayoni insonning yoshlik davrida bir qadar oson kechishi ma'lum. Shunga qaramasdan, yuqorida aytib o'tilgan sabablarga ko'ra katta yoshlilar orasida yangi tilni o'rganishni boshlash yoki davom ettirishga intilish kuchayib borayotganini kuzatilmoqda. Bu jahonda yuz berayotgan globallashuv jarayonlari, xalqaro savdoning kengayishi va iqtisodiy, siyosiy, madaniy hamda turizm sohalarida aloqalarning rivojlanishi bilan bog'liq.

Shuni ta'kidlash joizki, katta yoshdagi til o'rganuvchilar yangi tilni o'zlashtirishda jiddiy to'siqlarga uchraydilar. Buning asosiy sabablari ularning til o'rganish borasidagi avvalgi tajribasi samarasiz bo'lganligi hamda yangi tilni qisqa muddatda o'rganish talabi qo'yilishidir. Shu bilan birga, katta yoshda til interferensiyasi hodisasi ham kuchliroq namoyon bo'ladi. Interferensiyaning asosiy manbai ta'lim jarayonida o'zaro ta'sirga kirishayotgan tillarning tizimlaridagi farqlardir. Bu farqlar nafaqat fonematik tizim, grammatik kategoriyalar va ularni ifodalash usullarida, balki tilning mental hamda madaniy xususiyatlarini anglashda ham ko'rinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Fiziologlarning ta'kidlashicha, notanish tildagi konstruksiyalar va fonetikani 100% o'zlashtirish layoqati 8–11 yoshdan keyin sezilarli pasayadi. Bu jarayon hatto bola o'rganilayotgan til mamlakatiga ko'chib borganda yoki til egalari tomonidan tarbiyalanganda ham o'zgarmaydi. Yangi tilni katta yoshda o'zlashtirayotgan odam albatta uni ona tili orqali o'rganadi: xayolida ona tilidan tarjima qiladi, taqqoslaydi va o'xshashliklarni izlaydi.

Katta yoshlilar tomonidan yangi tilni o'rganish samarasi quyidagi omillar hisobiga ortadi:

- til ta'limiga nisbatan ichki motivatsiyaning yuqoriligi;
- til o'rganish jarayonida o'zining layoqati va salohiyatini yuqori baholash;
- psixologik to'siqlarni bartaraf etishda o'zidagi ichki imkoniyatlarni yuzaga chiqarish, rivojlantirish, prognozlashtirish va loyihalashtirish.

Katta yoshlilarga til o'rgatishda kognitiv-kommunikativ metod, ya'ni til tizimini bilish, anglash va tushunish orqali ta'lim berish samarali hisoblanadi. Imitatsiya va reproduksiya usullaridan esa faqat ta'limning ilk bosqichidagina foydalanish mumkin. Bunday ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan metodikalarni qo'llash maqsadga muvofiq [2]. Ularga hamkorlikda ta'lim berish, loyiha metodi, "til portfeli", sun'iy intellekt kabi texnologiyalarni misol qilish mumkin.

Yuqorida ta'kidlanganidek, katta yoshdagi ta'lim oluvchilarning yangi tilni o'rganishga motivatsiyasi professional o'sish nuqtayi nazaridan kuchli bo'ladi. Biroq, ona tilida, ayniqsa professional sohada so'z boyligining kamligi yangi tilni o'rganishda qiyinchiliklar tug'diradi. Amaliyotda bir xorijiy tilni o'rganishda to'plangan lingvistik tajriba boshqa xorijiy tilni muvaffaqiyatli o'rganishga yordam berishi isbotlangan.

Xorijiy tilni o'rganishning samarasi emotsional qulay vaziyat va ta'lim subyektlari orasidagi o'zaro munosabatlarga bog'liq. Bu esa katta yoshlilar guruhini shakllantirishda nafaqat ularning til bilish darajasini, balki guruh a'zolarining yoshini ham hisobga olishni taqozo qiladi. Ta'lim maqsadlariga tezroq erishish uchun katta yoshlilarni yosh kategoriyalariga qarab guruhlarga birlashtirish maqsadga muvofiq.

1-guruhga yoshi 25 gacha bo'lganlar kiradi. Ular ikki toifaga bo'linadi: kasbiy ma'lumoti bor va ma'lumoti yo'qlar. Birinchi toifa yangi tilni kasbiy faoliyatda samarali foydalanish uchun o'rganadi. Ikkinchi toifaga til professional darajasini oshirish uchun o'rgatiladi.

2-guruhga yoshi 25 dan 45 gacha bo'lganlar kiradi. Ular, asosan, kasbiy ma'lumot va ish tajribasiga ega bo'ib, o'zining salohiyatini oshirish, ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, mansab pillapoyalaridan yuqorilash maqsadida tilni o'rganadilar.

3-guruhga 45 yoshdan oshgan ta'lim oluvchilar kiradi. Ularning aksariyati muayyan ijtimoiy va kasbiy maqomga erishgan bo'ladi. Bu yoshda ular ta'limning tizimli tarzda amalga oshirilishini hamda ularning talablariga moslashtirilishini xohlaydilar.

Har bir guruh uchun til ta'limining maqsadi, yondashuvlar, metodlar belgilanishi lozim. Shu bilan birga, muayyan holatlarda ushbu guruhlarning o'zaro hamkorligi ham nihoyatda foydali hisoblanadi, chunki ular orasidagi aloqadorlik ta'lim samarasini oshirishga ko'maklashadi.

Psixologlar katta yoshlilar ta'limining quyidagi muhim xususiyatlarini ko'rsatadilar.

1. Katta yoshli til o'rganuvchining o'zi xohlab o'qishi muhim. Agarda unga ta'lim jarayonida tazyiq o'tkazilsa yoki majbur qilinsa, qat'iy qarshilik ko'rsatishi mumkin. Katta yoshlilar ta'limi, yuqorida ta'kidlanganidek, faqat kuchli ichki motivatsiya bo'lsagina samara beradi. Ularda o'qishga xohishni tashqi pedagogik yoki psixologik ta'sir orqali uyg'otish, ma'lum darajada rag'bat paydo qilish mumkin, biroq o'qish va o'rganishga majburlab bo'lmaydi [3, 15].

2. Katta yoshli shaxs o'zi o'rganishi zarur deb hisoblaydigan narsanigina o'rganadi. U avvalambor o'z oldiga "Menga aynan hozir tilni o'rganishim nima beradi?" degan savolni qo'yadi. Shu bois katta yoshli shaxsning til

o'rganishga kirishishi uchun unga bevosita o'zi bilishni xohlaydigan narsalarni taklif qilish kerak: "Siz mana buni qilasiz"; "Siz mana bunday qilasiz", "Bu Sizga mana shuning uchun kerak" kabi.

3. Katta yoshlilar tilni asosiy faoliyati bilan baravar, ba'zida esa ish jarayonida o'rganadilar. Manbalarda ta'kidlashicha, bir yil o'tgach katta yoshli shaxs passiv ravishda o'rganganlarining kamida 50 %ini, 2 yildan keyin esa qariyb 80 %ini unutib yuboradi [4, 88]. Biroq til kursi tugagandan keyin olingan o'rganganlarini muntazam mustahkamlab borish, vaqti-vaqti bilan amaliy mashqlarni takrorlab turish imkoni berilsa, egallangan ko'nikma-malakalar xotirada uzoqroq saqlanadi.

4. Katta yoshlilarga til an'anaviy emas, o'quv muammolari asosida o'rgatilishi, qo'yiladigan muammolar hayotdan olingan bo'lishi kerak. Ularga odatiy bo'lib qolgan xatti-harakat, munosabat, fikrni o'zgartirish uchun ularni o'quv jarayoniga faol jalb qilish, jumladan, ta'limning munozarali metodlarini ko'proq qo'llash zarur. Andragogikada amaliy ta'lim ustuvor bo'ladi, aksariyat hollarda bunday mashg'ulotlar tajribaga o'xshaydi. Ta'lim hayotdan olingan aniq muammodan boshlanadi va shu muammoning amaliy yechimi izlanadi. Bunda bahs-munozara, kasbiy o'yinlar, keyslar, aniq professional vazifalarni bajarish kabi metodlar qo'llanadi [5, 4].

5. Katta yoshlilar ta'limiga avvalgi tajribalar ta'sir o'tkazadi. Agar katta yoshlilar va bolalarga o'quvchi sifatida qaralsa, asosiy farq ko'zga tashlanadi: kattalarning hayotiy tajribasi ko'proq. Ularda yangi tilni o'rganish jarayoni avvalgi tilni o'rganish tajribasi bilan bog'liq bo'ladi. Agar yangi tilning lingvistik hodisalari avvaldan ma'lum hodisalarga zid bo'lsa, ong ostida bunday bilimlar inkor qilinadi.

6. Katta yoshlilar norasmiy muhitda yaxshiroq o'qiydilar. Buning boisi shuki, aksariyat hollarda jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan shaxs o'zining bolalik davridagi muhitni uzoq o'tmish xotiralari, haqiqatdan yiroq voqealar deb qabul qiladi. Shuning uchun til mashg'ulotlarini imkon qadar norasmiy muhitda o'tkazishga harakat qilish kerak.

7. Katta yoshlilarga til ta'limining ko'plab metodlarini qo'llash samara beradi. Xususan, kichik yoshdagi bolalarda bo'lgani kabi, ularga ham axborot bir necha sezgi organlari orqali yuborilsa, til o'rganish jarayoni jadalroq yuz beradi. Til ta'limida zamonaviy ko'rgazmali vositalarning faol qo'llanishi taassurotlarni kuchaytiradi.

8. Katta yoshlilarga baho qo'yish emas, yo'nalish berish maqsadga muvofiq. Ta'limdagi raqobat muhiti katta yoshlilarga salbiy ta'sir ko'rsatishi, motivatsiyasini susaytirishi mumkin. Agar ularga til o'rgatish jarayonida sinov, nazorat ishi yozish, imtihon yoki ta'limning natijalarini baholash maqsadida o'tkaziladigan boshqa o'quv tadbirlari majburiy tarzda o'tkazilsa, sheriklari orasida mulzam bo'lmaslik uchun o'qishni tashlab yuborishlari ehtimoli ortadi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda yuqorida ko'rsatilgan sabablarga ko'ra til andragogikasi tobora taraqqiy etib borayotgan sohalaridan biriga aylandi. Til andragogikasida, jumladan, til vositalari, ijtimoiy-madaniy dunyoqarash, kasbiy sohalar, san'at turlari, ilmiy-ommabop mavzular, musiqa va qo'shiqlar, o'yinli va qiziqtiruvchi mashg'ulotlar nazarda tutiladi. Kuzatishlar katta yoshdagi til o'rganuvchilarni estetik tuyg'ular uyg'otuvchi, diqqatni jalb qiluvchi, umumiy dunyoqarashni kengaytiradigan, tafakkurni rivojlantiradigan, zukkolik va tezlik (reaksiya)ni rag'batlantiradigan til materiali ko'proq qiziqtirishini ko'rsatdi.

Katta yoshlilarga individual tarzda va guruhlarda tilni o'rgatishda quyidagi jihatlar aniqlandi.

1. Katta yoshdagi til o'rganuvchilarning motivatsiyani yuqori darajada ushlab turish o'qituvchidan ko'p mehnat talab qiladi. Yangi tilni o'rganish yoki o'zining til bilish darajasini oshirish istagi katta yoshlilarda ta'limning dastlabki ilk davrida motivatsiyani yuqori darajada ushlab turishga yordam beradi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida muayyan qiyinchiliklar, muammolarga duch kelinganda motivatsiya tezlik bilan pasayib ketishi mumkin. Bu esa o'qituvchidan vaziyatni muntazam ravishda aniqlab turish hamda motivatsiyani oshiruvchi metodlardan foydalanishni talab qiladi.

2. Katta yoshlilarga til o'rgatishda soddalik muhim. Masalan, oddiydan murakkabga qarab borish, mashg'ulotlar tezligini nazoratda ushlab turish shular jumlasidandir.

3. Katta yoshdagi til o'rganuvchilarning guruh bo'lib va jamoaviy tarzda ishlashlari samarali natija berdi. Bunda qator psixologik to'siqlar bartaraf qilinadi. Masalan, ularda o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni bir o'zi bajara olmasligidan qo'rquv bo'ladi. Jamoa bo'lib bajariladigan topshiriqlarni qo'llash esa o'ziga ishonchni oshiradi.

4. Katta yoshlilarga til o'qitishda ijtimoiy-madaniy aspektga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Odatda ular o'rganilayotgan til mamlakatining madaniyati va u yerda yuz berayotgan kundalik hodisalarga qiziqadilar. O'qituvchi dars materiallarini ularni qiziqtiradigan mavzular doirasida shakllantirsa, yuz berayotgan hodisalar haqidagi xabarlar, sujetlardan foydalangan holda ta'lim metodlarini qo'llasa, ta'lim samarasi yanada oshadi.

5. Katta yoshlilarning ruhiy holatiga to'g'ri munosabat bildirish yana bir muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Katta yoshli shaxsning o'ziga bergan bahosi past bo'lsa, o'qituvchi uni oshirishi, egallagan natijalarini ta'kidlashi ijobiy ta'sir ko'rsatadi, chunki katta yoshlilar ta'lim jarayonidagi har bir xatoni bolalarga nisbatan jiddiyroq qabul qiladilar. Ularning aksariyati bunga qadar o'z kasbida, ish faoliyatida muayyan yutuqlarga erishib bo'lganligini hisobga olsak, ularning nazarida xatolar va muvaffaqiyatsizlik erishgan obro'sini tushirib, atrofdegilar uchun

layoqatsiz qilib qo'ygandek ko'rinadi. O'quvchining roliga kirish ular uchun qaysidir ma'noda quyi, ya'ni kattalarga bo'ysunuvchi darajaga tushish, uzoq vaqt davomida erishilgan obro'li shaxs timsolini yo'qotishdek tuyuladi.

Shu tariqa, katta yoshdagilarning psixolingvistik xususiyatlarni hisobga olish, ularning ta'lim subyekti sifatida namoyon bo'ladigan alohida xususiyatlarini anglash, psixologik jihatlariga e'tibor qaratish til ta'limidagi muayyan qiyinchiliklar va to'siqlarni bartaraf qilishga ko'maklashadi.

Xulosa va takliflar. Katta yoshlilarga til o'qitishda quyidagi pedagogik tamoyillarga amal qilish tavsiya etiladi:

- mustaqil ta'limning ustuvorligi;
- hamkorlikdagi faoliyat;
- ta'limda hayotiy, kasbiy hamda lingvistik tajribaga tayanish;
- ta'limni individuallashtirish;
- ta'lim dasturini til o'rganuvchilarga moslashtirish;
- ta'limni amaliyotga yo'naltirish [6].

Katta yoshdagi tinglovchilar bilan o'tkaziladigan til mashg'ulotlarida o'qituvchi o'zaro muloqotning quyidagi jihatlariga e'tibor berishi lozim.

1. Mashg'ulot davomida o'quv materialini hamda uning asosida bajariladigan topshiriqlar va muammoli vazifalarni diqqat bilan tinglab, muhokama va tahlillarni kuzatib, tinglovchilarning xulosalarini so'rashi, keyin, agar zarurat bo'lsa, ularga izoh berishi, ya'ni imkon qadar fikrini oxirgi bo'lib bildirishi maqsadga muvofiq.

2. Tinglovchilarda fikrlash, mulohaza va mushohada qilish, xulosalar chiqarishni rag'batlantirishi muhim, ya'ni bu jarayonlarni o'qituvchi ularning o'rniga amalga oshirishi kerak emas [7].

3. Har bir mashg'ulotning strategiyasini avvaldan tuzish, o'z xatti-harakatlarini sinchiklab rejalashtirish lozim. Bu til o'rganuvchilarning ongi tilning ular uchun yangi va notanish hodisalariga ochilib borishiga zamin yaratadi.

Demak, til o'qitish jarayonida til andragogikasining katta yoshlilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan alohida bo'limi bilan ishlash lozim. Bunda ta'lim jarayoniga qo'yiladigan quyidagi talablar hisobga olinishi zarur:

- kurs uchun tanlangan til materialining murakkablik darajasi har bir ta'lim oluvchining hayotiy maqsadiga erisha oladigan darajasiga mos kelishi;
- mashg'ulotni o'tkazish uchun o'qituvchi tomonidan tanlangan ta'lim mazmunining til o'rganuvchi uchun ahamiyati yuqori bo'lishi (katta yoshlilarda ularning shaxsiy ta'limiy ehtiyojlarini qondiradigan ma'lum talablar shakllangani bois ta'lim mazmunini shunga mos tarzda tanlash);
- kurs katta yoshlilarda asosan ularga haqiqiy muloqot vaziyatlarida kerak bo'ladigan kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi, ya'ni amaliy bo'lishi (katta yoshdagilar ta'limda o'zlariga kerakli natijaga erishishni kutadilar).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Глоссарий терминов рынка труда, разработки стандартов образовательных программ и учебных планов. Европейский фонд образования. ЕФО, 1997. URL: <https://docplayer.com/50701760-Glossariy-terminov-evropeyskogo-vysshego-obrazovaniya-utochnennaya-versiya.html>

2. Селиверстова, К.А. Андрагогические особенности обучения иностранному языку взрослой аудитории // КНЖ. 2019. №1 (26). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/andragogicheskie-osobennosti-obucheniya-inostrannomu-yazyku-vzrosloy-auditorii>

3. Acosta-Manzano, Irene (2025). Adult learners' engagement in their foreign language learning: Measurement and associated factors // *Bellaterra Journal of Teaching & Learning Language & Literature*, 18 (3), e1266. DOI:10.5565/rev/jtl3.1266.

4. Методика обучения иностранным языкам / Учебное пособие/ Сост. Л.П.Сакаева, А.П.Баранова. Казань: КФУ, 2016. – 189 с.

5. Kacatl, J. and Klímová B (2021). Third-Age Learners and Approaches to Language Teaching // *Education Sciences*, 11(7), 310. DOI:10.3390/educsci11070310.

6. Змеев, С.И. Андрагогика и образование взрослых (основные понятия и термины). URL: <http://szmeyov.narod.ru/Publications/andrterm.html>

7. Мильруд, Р.П. Актуальные проблемы языковой андрагогики // Университет им. В.И.Вернадского. №1 (59). 2016. URL: <http://vernadsky.tstu.ru/pdf/2016/01/28.pdf>

SURDOPEDAGOG VA OTA-ONA HAMKORLIGIDA KOXLEAR IMPLANT BO'LGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA'LIMGA TAYYORLASH MEXANIZMLARI

Nargiza Rahimova,
tadqiqotchi

Annotatsiya.

Ushbu maqolada koxlear implantga ega bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlash jarayonida surdopedagog va ota-ona hamkorligining o'rni, vazifalari, pedagogik mexanizmlari va samarali metodlari yoritiladi. Maxsus pedagogika sohasida qabul qilingan davlat qarorlari, qonunlar hamda xorijiy va o'zbek olimlarining ilmiy qarashlari asosida ilmiy-nazariy tahlil berilgan.

Kalit so'zlar: koxlear implant, surdopedagog, ota-ona hamkorligi, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy moslashuv.

Abstract.

This article discusses the role, tasks, pedagogical mechanisms and effective methods of cooperation between surdopedagogues and parents in the process of preparing children with cochlear implants for inclusive education. A scientific and theoretical analysis is provided based on state resolutions, laws adopted in the field of special pedagogy, and scientific views of foreign and Uzbek scientists.

Keywords: cochlear implant, surdopedagogue, parental cooperation, inclusive education, social adaptation.

Аннотация.

В данной статье рассматриваются роль, задачи, педагогические механизмы и эффективные методы сотрудничества между сурдопедагогами и родителями в процессе подготовки детей с кохлеарными имплантами к инклюзивному образованию. Проводится научно-теоретический анализ на основе государственных постановлений, законов, принятых в области специальной педагогики, и научных взглядов зарубежных и узбекских ученых.

Ключевые слова: кохлеарный имплант, сурдопедагог, сотрудничество родителей, инклюзивное образование, социальная адаптация.

Kirish. Hozirgi kunda inklyuziv ta'lim tizimi O'zbekistonda maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muhitiga qo'shishning samarali mexanizmi sifatida shakllanmoqda. Koxlear implant o'rnatilgan bolalar bilan ishlashda surdopedagoglar va ota-onalar hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bolaning yangi eshitish tizimiga moslashuvi, nutqini rivojlantirish va ijtimoiy muhitga kirish jarayoni ko'p jihatdan bu hamkorlikning sifatiga bog'liq. Ilmiy manbalarda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni rehabilitatsiya qilishda ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash asosiy o'rinda ekanligi ta'kidlanadi. Zamonaviy yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, koxlear implant faqat texnik vosita bo'lib, uning samaradorligi pedagogik va oilaviy muhit bilan uzviy bog'liq. Shuning uchun surdopedagogik yondashuvda ota-onaning faol ishtiroki bolaning muloqot va nutq rivojlanishini tezlashtiradi.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimini joriy etish va rivojlantirish bo'yicha qator davlat dasturlari hamda normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun, 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qaror maxsus ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarga, jumladan koxlear implantga ega bolalarga sifatli ta'lim huquqini kafolatlaydi.

Koxlear implant eshitish qobiliyati to'liq yoki keskin pasaygan bolalarga nutqni qabul qilish va eshitish imkoniyatini qayta tiklab beruvchi murakkab tibbiy-texnik vositadir. Biroq implant qo'yilgandan keyin nutqning rivojlanishi avtomatik ravishda yuz bermaydi. Bu jarayon muntazam pedagogik qo'llab-quvvatlash, surdopedagogik mashg'ulotlar, oilaviy hamkorlik va ijtimoiy moslashuv bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli koxlear implantli bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlashda — surdopedagog, ota-ona va umumta'lim o'qituvchisining uzviy hamkorligi muhim omil sanaladi.

Asosiy qism

1. Inklyuziv ta'limning normativ-huquqiy asoslari

Inklyuziv ta'limni joriy etish O'zbekistonda davlat siyosati sifatida shakllangan bo'lib, quyidagi hujjatlar mazkur sohada asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi:

1. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun — har bir bola uchun teng ta'lim olish huquqini belgilaydi.

2. PQ-4860-son qarori — maxsus ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun metodik xizmatlar, reabilitatsiya va inklyuziv muhitni yaratishni belgilaydi.

3. "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun — ta'lim muassasalarida inklyuzivlikni ta'minlashni majburiy qiladi.

4. CRPD (BMT Konvensiyasi) — nogironligi bo'lgan bolalarsiz jamoa bo'lmasligini international darajada tasdiqlaydi.

Koxlear implantli bolalar aynan shu huquqiy asoslarga ko'ra umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qish imkoniyatiga ega.

2. Koxlear implantga ega bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari
Koxlear implant bolalarda quyidagi rivojlanish o'ziga xosliklari kuzatiladi:

eshitish differensiasiyasi sekin shakllanadi;

fonematik eshitish zaif bo'ladi;

og'zaki nutq asta-sekin rivojlanadi;

tovushlarni ajrata olish qiyinlashadi;

ijtimoiy muloqotga kirishishda tortinish kuzatiladi;

yangi muhitga moslashuv sekin kechadi.

Shu bois ular bilan ishlashda maxsus pedagogik yondashuv zarur.

3. Surdopedagogning vazifalari

Koxlear implantli bolalar bilan ishlovchi surdopedagog quyidagi vazifalarni bajaradi:

bolaning eshitish ko'nikmalarini rivojlantirish;

tovushlarni farqlash bo'yicha mashqlar tashkil etish;

fonetik-ritmik mashg'ulotlar o'tkazish;

og'zaki nutqni shakllantirish;

lug'at boyligini kengaytirish;

umumta'lim o'qituvchilariga metodik yordam berish;

ota-onaga tavsiyalar berish;

bolaning inklyuziv muhitga moslashuvini baholash.

Surdopedagogning asosiy maqsadi — bolaning eshitish, idrok, talaffuz va nutqiy faoliyatini umumiy o'qitish jarayoniga tayyorlashdir.

4. Ota-onaning o'rni va mas'uliyati

Koxlear implant bolalarning rivojlanishida ota-onalarning faolligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ularning asosiy vazifalari:

surdopedagog tavsiyalariga amal qilish;

kunlik uy mashg'ulotlarini bajarish;

bolaning eshitish apparatini to'g'ri ishlashini nazorat qilish;

nutqiy va tinglab tushunish mashqlarini mustaqil davom ettirish;

psixologik qo'llab-quvvatlash; maktab bilan muntazam aloqada bo'lish.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onasi faol bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishi 40–50% tezlashadi.

5. Inklyuziv muhitni yaratishda maktab jamoasining vazifalari

Koxlear implantga ega bolaning inklyuziv sinfda o'qishi uchun quyidagi shartlar zarur:

sinfda shovqinni kamaytirish;

o'qituvchining bolaning qarshisida turib dars o'tishi;

ko'rgazmali vositalardan keng foydalanish;

gapirish tempini moslashtirish;

individual baholash;

defektolog, surdopedagog va psixolog bilan hamkorlik.

Maktab jamoasi bolaning o'zini erkin his qilishiga, o'yin va muloqotga faol qo'shilishiga sharoit yaratishi zarur.

6. Xorijiy tajriba

AQSH, Kanada, Turkiya va Yevropa davlatlarida koxlear implantli bolalar bilan ishlashda quyidagi tizimlar yaxshi samara bermoqda:

- “Early Intervention” — erta aralashuv dasturlari;
 - IEP (Individual Education Plan) – har bir bola uchun alohida o‘quv rejasi;
 - maxsus HI-specialist (Hearing Impairment mutaxassisi) mavjudligi;
 - ota-onalar uchun treninglar;
 - tibbiyot va ta’lim tizimlari o‘rtasidagi integratsiya.
- Mazkur tajriba bosqichma-bosqich O‘zbekistonda ham qo‘llanilmoqda.

Xulosa

Tadqiqot davomida kuzatuv, suhbat, pedagogik tajriba va tahlil usullari qo‘llanildi. Maqsad — surdopedagog va ota-ona hamkorligi asosida koxlear implant bolalarini inklyuziv muhitga tayyorlashning samarali mexanizmlarini aniqlash. Hamkorlik jarayoni uch bosqichda tashkil etildi:

1. Tashkiliy bosqich – ota-onalar bilan psixologik suhbatlar, bolaning eshitish darajasi va moslashuv jarayonini tahlil qilish.

2. Amaliy bosqich – surdopedagogik mashg‘ulotlarda ota-onaning faol ishtiroki, uy sharoitida nutq mashqlari.

3. Tahlil bosqichi – bolaning muloqot ko‘nikmalari, so‘z boyligi va eshitish reaksiyasidagi o‘zgarishlarni aniqlash.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ota-ona faol ishtirok etgan oilalarda bolalarning eshitish sezgirligi tezroq rivojlangan. Nutqning to‘g‘ri shakllanishi uchun surdopedagog tomonidan ishlab chiqilgan maxsus mashg‘ulotlar majmuasi samarali bo‘ldi. Shuningdek, ota-onalarning bolaga bo‘lgan ijobiy psixologik munosabati bolaning o‘ziga ishonchini oshirgan.

Amaliy tajriba natijasida 78% bolalarda eshitish va so‘zlashuv reflekslari yaxshilangan, 65% bolalarda muloqotga kirishish faoliyati oshgan. Bu esa hamkorlikning ijobiy natijasini tasdiqlaydi.

1. Surdopedagog va ota-ona o‘rtasidagi doimiy pedagogik aloqa koxlear implant bolalarini inklyuziv ta’limga tayyorlashning muhim omilidir.

2. Ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish uchun maxsus seminar va treninglar tashkil etilishi lozim.

3. Har bir koxlear implant bolasi uchun individual rehabilitatsiya dasturi ishlab chiqilishi zarur.

4. Inklyuziv ta’lim muhitida surdopedagogik yordam tizimini yanada takomillashtirish orqali bolalarning ijtimoiy moslashuvi samaradorligini oshirish mumkin.

Koxlear implant bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash — uzluksiz, tizimli va ko‘p mutaxassislar hamkorligida olib boriladigan jarayondir. Surdopedagogning metodik yondashuvi, ota-onaning faol ishtiroki va maktab jamoasining qo‘llab-quvvatlashi bolaning nutqiy, eshitish va ijtimoiy rivojlanishida asosiy omil hisoblanadi. Ushbu maqolada keltirilgan mexanizmlar maxsus pedagogika sohasida amaliyotchi mutaxassislar, ota-onalar va umumta’lim o‘qituvchilari uchun amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. PQ-4860-son qaror, 2020-yil 13-oktabr.
3. Abdullaeva G.S. Koxlear implant bolalar bilan ishlash metodikasi. Toshkent, 2024.
4. Sodiqova, X. R. Koxlear implant bolalar bilan logopedik ish. Toshkent: Pedagogika, 2021.
5. Muzaffarova X. Inklyuziv ta’limning psixologik asoslari. Toshkent, 2023.
6. Siddiqov A.M. Maxsus pedagogika asoslari. Toshkent: Fan, 2022.
7. Nurgaliyeva, D. S. Bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash metodikasi. Toshkent: Fan, 2022.
8. Qarshiyeva E. Inklyuziv ta’limni tashkil etish bo‘yicha metodik qo‘llanma. 2024.
9. Рау, Ф. Ф. Обучение глухонемых произношению. Москва: Просвещение, 1980.
10. Зыков, С. А. Сурдопедагогика: Теория и методика обучения детей с нарушениями слуха. Санкт-Петербург: Питер, 1995.
11. Флери, В. И. Методы обучения глухих детей устной и тактильной речи. Москва: Академия, 1978.

12. Олешова, О. В. Сурдопедагогическое сопровождение семьи ребенка раннего возраста до и после кохлеарной имплантации. Диссертация, 2022.

INTEGRATION OF BIBLIOMETRICS AND WEB 3.0 TECHNOLOGIES IN THE DIGITAL TRANSFORMATION OF SCIENCE: THE CASE OF UZBEKISTAN

Suxrob Xojiyev,
TUIT named after Muhammad al-Khwarizmi

Abstract.

This study presents the design and implementation of a Web 3.0-based monitoring framework for national scientific journals in Uzbekistan. The proposed system enables real-time tracking of article submissions, views, downloads, and readership across countries by integrating SQL-driven analytics and interactive dashboards. Through the combination of bibliometric indicators and semantic Web technologies, the platform enhances the transparency and global visibility of Uzbek research outputs. It supports the evaluation of author and journal performance, citation impact, and audience engagement within a unified digital environment.

Keywords: Web 3.0, bibliometrics, scientometrics, scholarly communication, monitoring system, digital publishing, research visibility, citation analysis, information technologies, Uzbekistan, academic journals.

Annotatsiya.

Ushbu maqolada O'zbekiston milliy ilmiy jurnallari uchun Web 3.0 texnologiyalariga asoslangan monitoring tizimini ishlab chiqish va joriy etish masalalari yoritiladi. Tizim maqolalarning topshirilishi, ko'rishlar soni, yuklab olishlar va o'quvchilar geografiyasini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Bibliometrik ko'rsatkichlar va semantik veb-texnologiyalar integratsiyasi O'zbekiston ilmiy nashrlarining xalqaro ko'rinishchanligini oshirish, shuningdek, muallif va jurnallar faoliyatini baholashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Web 3.0, ilmiy jurnallar, bibliometriya, scientometriya, ilmiy kommunikatsiya, monitoring tizimi, raqamli nashriyot, sitata tahlili, tadqiqot ko'rinishchanligi, axborot texnologiyalari, O'zbekiston.

Аннотация.

В статье рассматриваются вопросы разработки и внедрения мониторинговой системы национальных научных журналов Узбекистана на основе технологий Web 3.0. Предлагаемая система обеспечивает отслеживание в режиме реального времени процессов подачи статей, количества просмотров, загрузок, а также географического распределения читательской аудитории. Интеграция библиометрических показателей с семантическими веб-технологиями направлена на повышение прозрачности, измеримости и международной видимости научных публикаций Узбекистана. Система также позволяет оценивать научную активность авторов и журналов, анализировать цитируемость и вовлечённость пользователей в единой цифровой среде.

Ключевые слова: Web 3.0, научные журналы, библиометрика, наукометрия, система мониторинга, цифровое издательство, научная коммуникация, анализ цитирования, видимость исследований, информационные технологии, Узбекистан.

Introduction. The rapid digitalization of science has fundamentally transformed how research is published, disseminated, and evaluated. Bibliometric indicators such as the **h-index** [1], **g-index** [2], **R-index** [3], and **AR-index** [4] have become essential tools for assessing scholarly productivity and impact. At the same time, the rise of **Web 3.0 technologies** offers new opportunities to build intelligent, decentralized, and semantically enriched platforms for managing scholarly communication [5], [10].

In Uzbekistan, the establishment of the **unified scientific journal platform uzjurnal.uz** represents a major step toward centralizing national academic publishing. This platform provides integrated access to various peer-reviewed journals, including *Bulletin of TUIT*, *Problems of Computational and Applied Mathematics*, and *Muhammad al-Khorazmiy Avlodlari*, among others. However, the absence of advanced **monitoring and analytical modules** has limited real-time impact measurement and visibility analysis.

The proposed **bibliometric monitoring module** seeks to address this gap by *integrating SQL-based analytics, interactive dashboards, and bibliometric intelligence*. It enables continuous tracking of

publication dynamics, author performance, and citation networks [21], [22]. Through this integration, the module contributes to enhancing the visibility, transparency, and evaluation capacity of Uzbekistan's scientific output.

The digital transformation of scholarly communication lies at the intersection of *bibliometrics*, *scientometrics*, and *Web technologies*. The integration of *semantic-web standards* into academic publishing increases data interoperability and discoverability [10], [11]. Moreover, *social networking features* and collaborative platforms expand interaction among researchers and foster knowledge exchange [6], [15].

Theoretical studies emphasize the *universality of citation distributions* [7], the *stability of bibliometric indicators* [8], and the *challenges of normalization across disciplines* [9]. These insights underpin the development of new analytical approaches that combine *semantic data models*, *AI-driven metrics*, and *real-time dashboards* [12], [23], [24].

In the Uzbek academic ecosystem, *Erkinov (2023)* and *Nazriova (2024)* have analyzed the integration of bibliometric indicators and Web 3.0 technologies within the *uzjournal.uz* framework [21], [22]. Their research demonstrates that the fusion of bibliometric theory with Web 3.0 practice forms a solid foundation for intelligent monitoring systems capable of tracking publication activity and amplifying national scientific impact globally.

Methods. The methodology relies on a relational database model (MySQL) where each journal entry stores data on article submissions, acceptance, views, downloads, and readership geography. The system uses SQL queries to extract real-time statistics, which are then visualized through web-based dashboards.

Key functionalities include:

- Tracking the number of submitted and published articles per journal.
- Measuring user engagement (views and downloads).
- Identifying the geographic distribution of readership (domestic vs. foreign).
- Generating comparative reports across multiple journals.

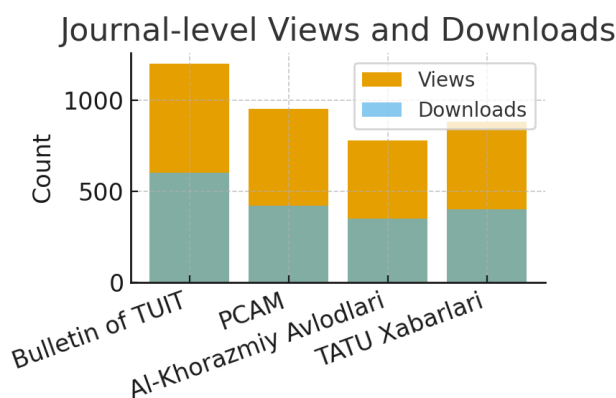

Fig. 1. Journal-level views and downloads (Source: uzjournal.uz monitoring data, 2022–2024).

The monitoring model also integrates bibliometric calculations (h-index, g-index, R-index) for authors and journals, thereby linking publication activity with impact assessment.

Results. The analysis of monitoring data from 2022–2023 shows that initial engagement was primarily from local users. However, recent statistics demonstrate a sharp increase in foreign readership, indicating the growing international interest in Uzbek research outputs. As shown in Fig. 1, the statistics by journal indicate strong readership growth.

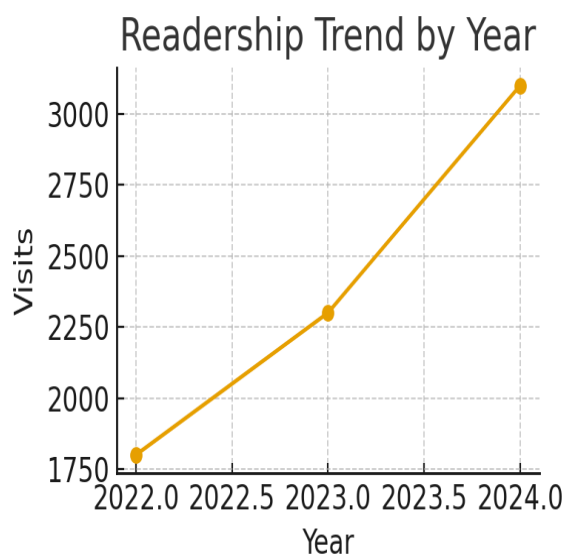

Fig. 2. Readership trend by year (Source: *uzjurnal.uz* monitoring data, 2022–2024).

For example, while domestic scholars accounted for the majority of visits in early stages, foreign scholars now represent a significant share of downloads and citations. This shift not only strengthens the national index but also contributes to global indexing visibility. The distribution of local versus foreign users is illustrated in Fig. 3.

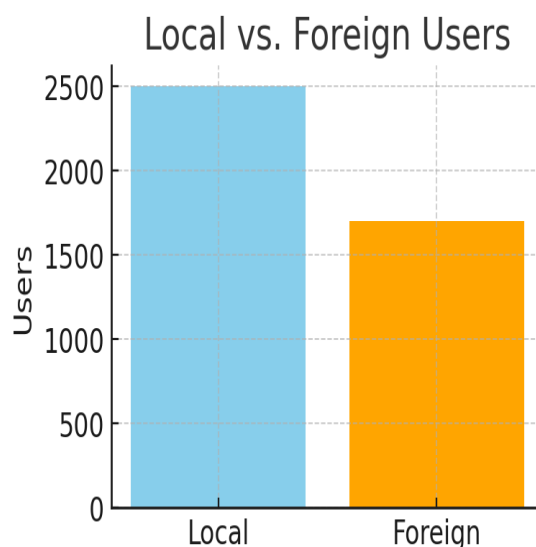

Fig. 3. Distribution of local vs. foreign users (Source: *uzjurnal.uz* monitoring data, 2022–2024).

Furthermore, topic-specific analysis shows that research on global challenges (e.g., climate change, digital transformation, applied mathematics) receives higher international attention. Fig. 2 presents the readership trend over recent years.

Discussion. The results demonstrate that integrating Web 3.0 technologies into national journal infrastructure can significantly improve transparency, accessibility, and data-driven decision-making in scientific publishing. Unlike conventional systems that rely on static metadata and delayed indexing, the proposed framework allows *real-time performance analytics* through automated SQL queries and dynamic dashboards.

From an analytical standpoint, coupling *bibliometric indices* with *semantic Web mechanisms* facilitates a more comprehensive understanding of research influence and networked collaboration. Such integration aligns with global trends in *intelligent scholarly ecosystems*, where decentralized data

structures, interoperability, and open standards (RDF, OWL, SPARQL) redefine how scientific knowledge is evaluated and shared.

The system's *geo-analytics component* also provides strategic insights into readership distribution, showing how Uzbek journals are gradually expanding their international reach. This outcome reflects an important step toward aligning national scientific production with global citation and visibility standards (e.g., Scopus, WoS, OpenAIRE).

Furthermore, the approach bridges a long-standing gap between *quantitative bibliometrics and qualitative impact assessment*. By combining publication metrics, user engagement data, and topic-specific trends, the platform helps policymakers, editors, and researchers to evaluate both productivity and relevance within the evolving digital ecosystem of Uzbekistan's academia.

Conclusion. This research introduced a *Web 3.0-based monitoring and bibliometric evaluation framework* tailored to the national journal platform *uzjurnal.uz*. The system demonstrates clear advantages in enhancing the visibility, accountability, and interoperability of scientific publications. Empirical evidence from 2022–2024 indicates growing international readership and improved data transparency, validating the model's effectiveness for real-time scholarly analytics.

The framework supports both *micro-level* (author and article) and *macro-level* (journal and national) evaluation, aligning Uzbekistan's academic publishing infrastructure with global standards of open science and digital transformation. It also serves as a scalable prototype for other developing countries seeking to modernize their scientific communication systems.

Future work will focus on:

- Implementing *AI-driven citation prediction and topic modeling* to identify emerging research trends.
- Integrating **semantic ontologies** for better data linkage with global repositories (CrossRef, OpenAIRE, Dimensions).
- Expanding multilingual interfaces to support broader international collaboration and knowledge dissemination.

Ultimately, this study reinforces the vision that *Web 3.0 and bibliometrics*, when jointly applied, can transform scholarly communication into a more intelligent, inclusive, and globally connected ecosystem.

REFERENCE:

- [1]Hirsch, J. E., "An index to quantify an individual's scientific research output," Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS), vol. 102, no. 46, pp. 16569–16572, 2005. doi: 10.1073/pnas.0507655102
- [2]Egghe, L., "Theory and practice of the g-index," Scientometrics, vol. 69, no. 1, pp. 131–152, 2006. doi: 10.1007/s11192-006-0144-7
- [3]Jin, J., "The R- and AR-indices: Complementing the h-index," Chinese Science Bulletin, vol. 52, no. 6, pp. 855–863, 2007.
- [4]Egghe, L. & Rousseau, R., "An h-index weighted by citation impact," Information Processing & Management, vol. 43, no. 6, pp. 1748–1752, 2007.
- [5]Shotton, D., "Semantic publishing: The coming revolution in scientific journal publishing," Learned Publishing, vol. 22, no. 2, pp. 85–94, 2009.
- [6]Haustein, J. & Costas, C., "Analytics in scholarly communication: From bibliometrics to altmetrics," Frontiers in Research Metrics and Analytics, vol. 1, 2016.
- [7]Tsvetkova, N., "Universality of citation distributions: Theory and evidence," Scientometrics, vol. 123, pp. 771–789, 2020.
- [8]Moed, H. F., Citation Analysis in Research Evaluation, Springer, 2010. — Book;
- [9]Waltman, K., "A review of the literature on normalization of citation impact indicators," Journal of Informetrics, vol. 10, no. 2, pp. 365–391, 2016.
- [10]Allemang, E. & Hendler, J., Semantic Web for the Working Ontologist: Effective Modeling in RDFS and OWL, 3rd ed., Morgan Kaufmann, 2020. — Book;

- [11] Zeng, L. & Zhao, H., "Web 3.0 technologies and semantic interoperability in digital libraries," *The Electronic Library*, vol. 38, no. 3, pp. 489–506, 2020.
- [12] Hilera, J. R., Molina, F., & Castro, E., "Web 3.0 in higher education: State of the art and future trends," *Computers in Human Behavior*, vol. 133, 106836, 2022.
- [13] Balaji, V. & Mohan Raju, V., "An integrative review of Web 3.0 in academic libraries," *Library Hi Tech News*, vol. 37, no. 1, pp. 9–15, 2018.
- [14] Fortunato, S. et al., "Science of science," *Science*, vol. 359, no. 6379, eaao0185, 2018. — DOI not verified.
- [15] Thelwall, M., "Bibliometrics to webometrics," *Journal of Information Science*, vol. 34, no. 4, pp. 605–621, 2008.
- [16] Omarov, A. B., "Digital transformation of science and education in Central Asia: Challenges and opportunities," *Central Asian Journal of Education and Science*, vol. 3, no. 2, pp. 15–27, 2022
- [17] Saidov, S. Z., "National scientific journals of Uzbekistan in the digital era," *Bulletin of TUIT*, vol. 2, no. 1, pp. 10–18, 2021.
- [18] Erkinov, S.S., "Integration of bibliometric indicators into national scientific platforms," *Problems of Computational and Applied Mathematics*, vol. 4, no. 2, pp. 55–63, 2023..
- [19] Nazriova, N., "Improving monitoring systems for scientific journals based on Web 3.0 technologies," *Muhammad al-Khorazmiy Avlodlari*, vol. 5, no. 1, pp. 77–84, 2024.
- [20] Saeidnia, H. R. & Ausloos, M., "Unleashing the power of AI: A systematic review of AI-enhanced bibliometrics and scientometrics," *arXiv preprint, arXiv:2403.18838*, 2024.
- [21] Lin, J. et al., "Data-driven approaches to monitor scientific visibility and impact," *IEEE Access*, vol. 10, 123456–123470, 2022.

MODELING AND OPTIMIZATION OF SCHOLARLY PUBLISHING WORKFLOWS ON NATIONAL PLATFORMS: IDEF0, BMP, AND H-INDEX IMPLEMENTATION IN UZJURNAL.UZ

Shoxrux Erkinov,

TUIT named after Muhammad al-Khwarizmi,

Scientific research institute for development of digital technologies and artificial intelligence

Abstract.

In this article, the BMP (Business Process Model) for the process of article submission and publication by an author on the Uzjurnal.uz platform is developed. Furthermore, the IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) model is designed for the tasks carried out by the main and individual journal administrators on the platform. This combined model describes the entire process from the arrival of an article to its publication on the Uzjurnal.uz platform. Journal users are categorized into basic admin, journal admins, users, authors, editors, and reviewers, and the specific functions performed by each role are illuminated using the developed BMP and IDEF0 models. The study also proposes an information logic and algorithm for determining the H-index of national journals, advocating for the use of simple Python libraries (e.g., NumPy, Pandas) over complex machine learning frameworks for practical implementation. The goal is to enhance the transparency and scientific visibility of national journals.

Keywords: *H-index, BMP model, IDEF0 model, algorithm, article, editor and reviewer, citation analysis, Uzjurnal.uz.*

Annotatsiya.

Ushbu maqolada foydalanuvchi (muallif) tomonidan uzjurnal.uz platformasiga maqola topshirish va nashr etish jarayonining BMP modeli, shuningdek, platformadagi asosiy va alohida jurnal administratorlari vazifalarining IDEF0-modeli ishlab chiqilgan. Ushbu modellar yordamida maqolaning kelib tushishidan boshlab Uzjurnal.uz platformasida e'lon qilinishigacha bo'lgan jarayon batafsil tavsiflangan. Jurnal foydalanuvchilari asosiy admin, jurnal administratorlari, foydalanuvchilar, mualliflar, muharrirlar va taqrizchilarga bo'lingan hamda har bir rolning bajaradigan vazifalari yoritilgan. Tadqiqotda, shuningdek, milliy jurnallarning H-indeksini aniqlash uchun

informatsion mantiq va algoritmlar taklif etilgan bo'lib, bunda amaliyot uchun murakkab ML doiralari o'rniga oddiy Python kutubxonalaridan foydalanish maqsadga muvofiqligi ko'rsatilgan. Asosiy maqsad — milliy ilmiy jurnallarning ilmiy ta'sirini oshirishdir.

Kalit so'zlar: H-indeks, BMP modeli, IDEF0 modeli, algoritm, maqola, muharrir va taqrizchi, sitata tahlili, Uzjurnal.uz.

Аннотация.

В данной статье разработана BMP-модель процесса подачи и публикации статьи пользователем (автором) на платформе uzjurnal.uz, а также IDEF0-модель задач основных и отдельных администраторов журнала на платформе. С помощью этих моделей описан процесс от поступления статьи до её публикации на платформе Uzjurnal.uz. Пользователи журнала разделены на основного администратора, администраторов журнала, пользователей, авторов, редакторов и рецензентов, а функции каждой роли раскрыты. В исследовании также предложены информационная логика и алгоритмы для определения H-индекса национальных журналов, с рекомендацией использования простых библиотек Python вместо сложных ML-фреймворков для практической реализации. Основная цель — повышение научного влияния национальных журналов.

Ключевые слова: H-индекс, BMP-модель, IDEF0-модель, алгоритм, статья, редактор и рецензент, анализ цитирования, Uzjurnal.uz.

Introduction. The process of scientific publishing requires structured management to ensure efficiency, transparency, and high quality. The *IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling)* methodology is instrumental in modeling business activities and their structural relationships, aiding in the detailed analysis and codification of publishing workflows [1]. Applying IDEF0 helps define the architecture of scientific article generation and publication processes, identifying components, interdependencies, and managerial requirements [2].

In the context of Uzbek national scientific publishing, the Uzjurnal.uz platform serves as a unified repository, requiring robust informational support for impact assessment. This study aims to develop an information model and accompanying algorithms for calculating the H-index of journals and authors within the Uzjurnal.uz ecosystem.

The establishment of this information model involves several critical steps:

1. **Data Acquisition:** Collecting data on all republican journals, their articles, publication terms, and citation frequency [2].
2. **Citation Analysis:** Identifying the most cited sections or sources within articles, collecting information about authors, and the journals' Impact Factor [3, 15].
3. **H-Index Calculation Logic:** Determining the mutual influence of articles and their usage, which forms the basis for H-index computation [4, 5, 7].
4. **Model Implementation:** Creating an information model and algorithm description. While complex frameworks like TensorFlow or PyTorch exist, simple analysis algorithms are proposed due to the direct nature of H-index calculation [6, 14, 20].
5. **Monitoring and Updates:** Continuously monitoring the model's activity to reflect new articles, changes in citations, and updating the model as data evolves [9, 10].

This systematic approach is essential for constructing a reliable information model to quantify the research output and influence of national scientific journals [11, 12, 13, 16].

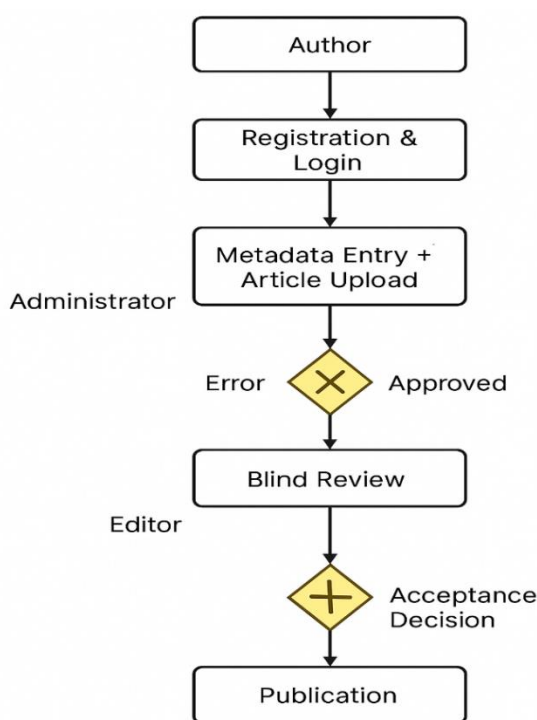
Methods. The methodological foundation for article processing on the Uzjurnal.uz platform is adapted to the established "Peer review" system standards prevalent in journals indexed by international databases such as Scopus and Web of Science (WoS). This involves an entirely electronic submission and online review process, emphasizing objectivity and efficiency. The core of this methodology is formalized through two complementary modeling techniques: the Business Process Model (BMP) for workflows and the Integration Definition for Function Modeling (IDEF0) for structural management.

2.1. Article Processing Workflow: Business Process Model (BMP) The BMP is used to visually and systematically detail the sequence of activities and decision points in the article submission and publication cycle.

This model helps to precisely define the flow of the article from the author's initial interaction through to final publication, ensuring all steps align with international peer-review standards. The key

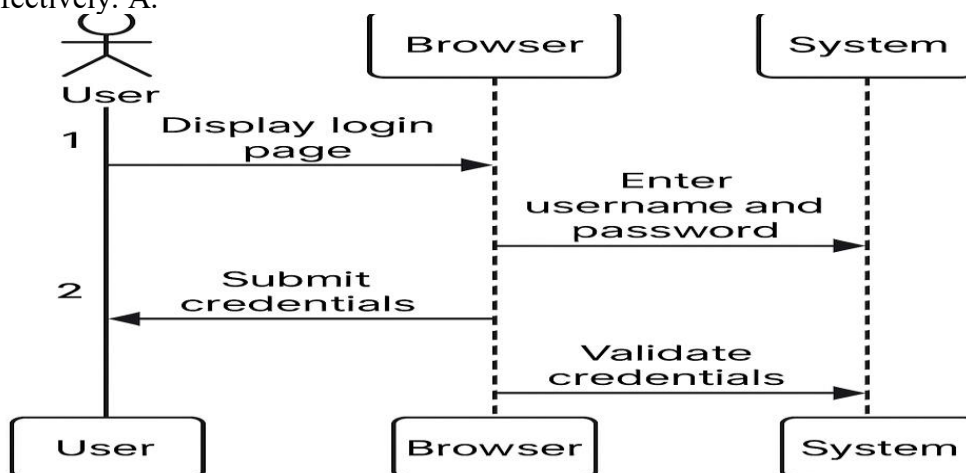
stages modeled by the BMP include: Submission & Registration (Author-side): The process begins with the author accessing the platform, completing registration, establishing a personal cabinet, entering the article metadata (title, abstract, keywords, references), and uploading the article text. This entire sequence is tracked in real-time and reported to the journal administrator. Initial Review (Administrator-side): The journal administrator receives the newly submitted article. They perform an Initial Review for basic technical compliance and suitability. If technical errors are detected, the article is promptly returned to the author for correction. Peer Review (Blind Review): Once technical compliance is confirmed, the article is forwarded to the editor. The editor utilizes their personal office to manage the text and assigns it to one or more reviewers. The entire evaluation stage is conducted as a "Blind review" (hiding identities), which is managed online through the Uzjournal.uz platform, ensuring anonymity and objectivity [1].

The overall article submission and review workflow, illustrating the roles and process flow, is shown below:

2.1-figure. Article Processing W/orkflow (BMP Diagram)

2.2. Platform Management Structure: IDEF0 Model The IDEF0-model is employed to analyze and structure the functional hierarchy and managerial tasks within the Uzjournal.uz platform. This model is crucial for defining the control mechanisms and resources required to manage the journal publishing environment effectively. A.

2.2-figure. IDEF0 Platform Management Diagrams

Main Admin (Basic Admin) Tasks The Main Admin holds the highest level of control and is responsible for foundational system structure and security. The IDEF0 model for this role structures essential platform-level tasks: **Platform Structuring:** Responsible for the overall information architecture, security protocols, and managing data stored in the log, controlling access, and ensuring data confidentiality. **Journal Integration:** Adding a new magazine to the Uzjurnal.uz platform, which includes uploading essential metadata such as ISBN numbers, journal covers, and editor biographies. **Access Management:** Controlling user access, setting the journal status to "Active" once added, and opening roles (e.g., login information) for journal staff. The structure of these top-level tasks ensures the platform's stability and operational integrity:

Table 1.

Workflow of Online Journal Publishing System			
Stage	Participant	Actions Performed	Outcome
Stage 1	Author	Registration and creation of a personal account	User profile is created
Stage 2	Author	Entering article information (title, abstract, keywords, references)	Metadata is saved to the database
Stage 3	Author	Uploading the article file	Article is accepted by the system
Stage 4	Administrator	Technical check (format, topic relevance, completeness)	Accepted / Returned
Stage 5	Editor	Reviewing the article and sending it to reviewers	Blind review process starts
Stage 6	Reviewer	Scientific evaluation	Review report is prepared
Stage 7	Editor	Making a decision (accept / revise / reject)	Author is notified
Stage 8	Technical Editor	Editing and page layout	Ready for publication
Stage 9	System	Online publication	Article is published

Results. 3.1. H-index Activation and Data Monitoring

The results demonstrate that the H-index metric on the Uzjurnal.uz platform becomes active *only after an article successfully passes all mandatory stages*, including administrative verification, editorial assessment, and blind peer review, followed by official approval for publication. This ensures that only scientifically validated publications contribute to the author's bibliometric indicators.

A key condition revealed in the results is that *only internal citations are included in the H-index calculation*. Specifically, the references cited in an author's bibliography are counted toward the H-index *only if the cited articles have already been published within the Uzjurnal.uz platform*. This mechanism provides a controlled internal citation environment and prevents distortion of national bibliometric indicators by external sources.

The platform generates *two distinct analytical dashboards*:

- **Author View:** Displays the number of citations and publication statistics of the author's articles in real time within the personal user cabinet.
- **Journal Administrator View:** Provides extended monitoring functions, including detailed citation analytics for individual articles, article download statistics, and reporting tools for authors and subscribers.

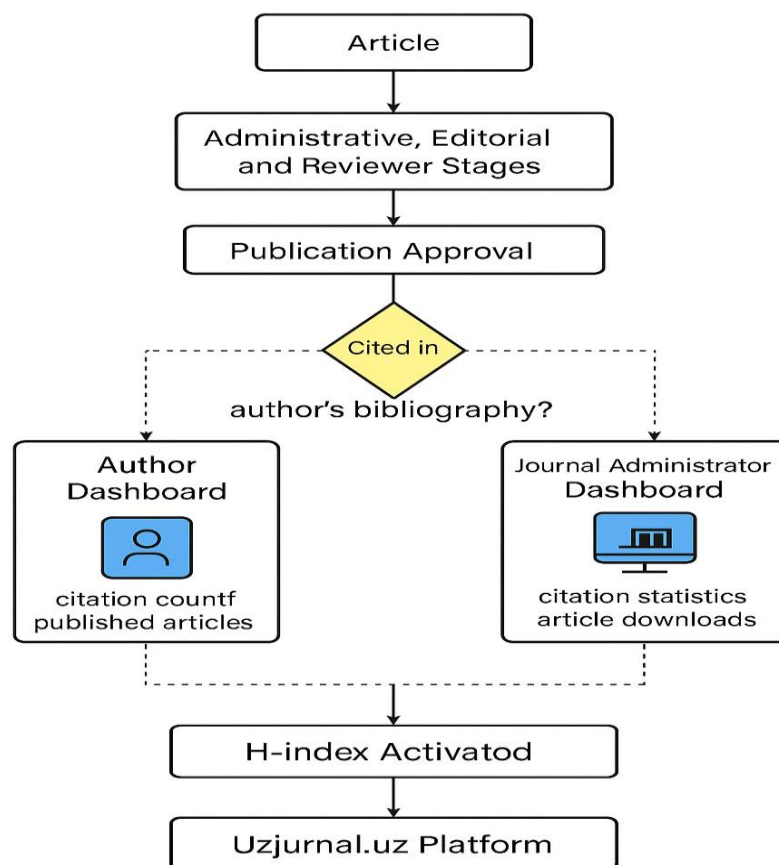
These monitoring tools ensure transparency, accountability, and continuous tracking of article performance at both the author and journal administration levels.

3.2. User Role-Based Processes

The results obtained from system modeling confirm a **strict role-based operational structure** on the Uzjurnal.uz platform. The functional responsibilities of each participant are clearly differentiated and coordinated within the overall publication ecosystem, as illustrated in *Figure 3.2 (H-index Activation and User Roles)*.

- **Author/User:**

The author completes registration by entering personal and professional data (full name, position, email, biography), logs into the system, selects a journal, inputs article metadata (title, authors, keywords, abstract, references), and uploads the manuscript. After submission, the article enters a *waiting state* until the journal administrator communicates the review outcome.

3.2-figure. H-index Activation and User Roles

- **Main Administrator (Main Admin):** The main administrator manages the overall journal registry by adding new journals, creating journal administrator accounts, assigning login credentials, and ensuring the integrity, security, and stability of platform data.
 - **Journal Administrator:** The journal administrator oversees ethical compliance, technical validation, and controls the full directional workflow of the article—from initial receipt through reviewer assignment to final editorial decision. This role also manages communication between authors, technical editors, and reviewers.
 - **Editor/Reviewer:** The technical editor evaluates the formal and thematic suitability of submissions, while reviewers conduct the blind peer review process, providing scientific assessment and recommendations regarding acceptance, revision, or rejection. The technical editor checks content suitability, and the reviewer conducts the "Blind review" of the article [9, 17].
- The results confirm that the *role-based architecture ensures procedural transparency, accountability, and quality control across all stages of article processing and H-index formation.*

3.3. Algorithm Considerations for H-index

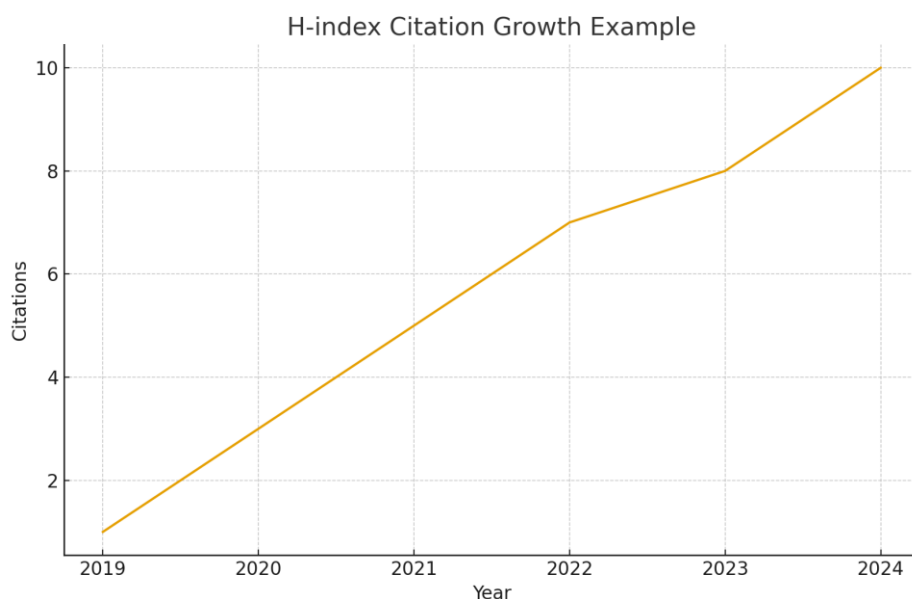
The results of citation monitoring indicate a *stable and progressive increase in article citation counts over time*, confirming the effectiveness of the implemented H-index tracking mechanism. As illustrated in Figure 3.3 (H-index Citation Growth Line Graph), citation accumulation follows a rising trend after official publication and platform indexing.

The H-index value is determined through a straightforward computational procedure based on *sorting article citation counts and identifying the maximum value h such that h articles have at least h citations*. This ensures an objective and computationally efficient bibliometric assessment.

The results further show that *lightweight analytical tools*, including:

- NumPy,
- Pandas,
- Matplotlib,
- SciPy,
- and basic Scikit-learn functions,

are sufficient for accurate H-index calculation and visualization. This confirms that *complex machine learning frameworks are not required* for national-scale bibliometric assessment, making the system practical, cost-efficient, and scalable for Uzbjurnal.uz.

3.3-figure. H-index Citation Growth (Line Graph)

4. Conclusion

This study successfully established the informational logic and algorithmic foundation for determining the H-index of national scientific journals on the Uzbjurnal.uz platform. By utilizing the *BMP and IDEF0* methodologies, the complex processes of article submission, review, and publication were systematically analyzed and modeled.

The research achieved the following:

- Defined the roles and functional requirements of all platform users (admins, editors, authors, reviewers).
- Developed a clear logic for H-index activation, tied to internal citations within the Uzbjurnal.uz ecosystem.
- Proposed a practical, resource-efficient algorithmic approach for H-index calculation using standard Python libraries, suitable for a national platform.

The implementation of this system is directly aimed at increasing the scientific impact and improving the information provision and evaluation processes of Uzbekistan's national scientific journals, ultimately contributing to greater transparency and scientific rigor within the academic community [16, 19].

REFERENCE:

1.S. Shanmugasundaram et al., "Evaluation of h-index in Academic Interventional Radiology," *Acad Radiol*, Oct. 2022, doi: 10.1016/J.ACRA.2022.09.020.

- 2.H. C. Lukaski et al., "Assessment of fat-free mass using bioelectrical impedance measurements of the human body," *Am J Clin Nutr*, vol. 41, no. 4, pp. 810–817, Apr. 1985.
- 3.J. E. Hirsch, "Does the h index have predictive power?," *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 104, no. 49, pp. 19193–19198, Dec. 2007.
- 4.L. Corey et al., "Does origin of article impact citation metrics in Gynecologic Oncology?," *Gynecol Oncol Rep*, vol. 40, Apr. 2022, doi: 10.1016/j.gore.2022.100958.
- 5.D. Torres-Salinas et al., "Is there a need for a new journal metric? Correlations between JCR Impact Factor metrics and the Journal Citation Indicator-JCI," *J Informetr*, vol. 16, no. 3, Aug. 2022, doi: 10.1016/j.joi.2022.101315.
- 6.F. Radicchi et al., "Universality of citation distributions: Toward an objective measure of scientific impact," *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 105, no. 45, pp. 17268–17272, Nov. 2008.
- 7.J. E. Hirsch, "An index to quantify an individual's scientific research output," *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 102, no. 46, pp. 16569–16572, Nov. 2005.
- 8.L. Tang et al., "The mediating impact of citation scope: Evidence from China's ESI publications," *J Informetr*, vol. 18, no. 3, Aug. 2024, doi: 10.1016/j.joi.2024.101541.
- 9.H. Deora et al., "Self-Citation Rates Among Neurosurgery Journals and Authors: Unethical or Misunderstood?," *World Neurosurg*, vol. 178, pp. e307–e314, Oct. 2023, doi: 10.1016/j.wneu.2023.07.052.
10. M. Henzinger et al., "The stability of the h-index," *Scientometrics*, vol. 84, no. 2, pp. 465–479, Aug. 2010.
11. R. Sinatra et al., "Quantifying the evolution of individual scientific impact," *Science (1979)*, vol. 354, no. 6312, Nov. 2016.
- I. Tóth et al., "Mitigating ageing bias in article level metrics using citation network analysis," *J Informetr*, vol. 15, no. 1, p. 101105, Feb. 2021.
12. S. C. Fu and K. M. Chan, "Ranking of orthopaedic journals: A challenge to the citation-based metrics," *J Orthop Translat*, vol. 2, no. 3, pp. 131–138, 2014.
13. W. H. Walters, "Relationships between expert ratings of business/economics journals and key citation metrics: The impact of size-independence, citing-journal weighting, and subject-area normalization," *Journal of Academic Librarianship*, vol. 50, no. 4, Jul. 2024.
14. M. McNutt, "The measure of research merit," *Science (1979)*, vol. 346, no. 6214, pp. 1155–1155, Dec. 2014.
15. D. Hicks et al., "Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics," *Nature*, vol. 520, no. 7548, pp. 429–431, Apr. 2015.
16. L. Z. Cai et al., "Twitter use by ophthalmology journals and its impact on citations," *JFO Open Ophthalmology*, vol. 2, p. 100024, Jun. 2023.
17. N. Tau et al., "Impact of Open Access status on journal metrics in infectious diseases and clinical microbiology – A cross-sectional study," *Infect Dis Now*, vol. 54, no. 4, Jun. 2024.
18. "Let-s-not-bury-journal-citation-metrics---let-s-bring-them_2019_Political-Ge".
19. K. J. Minta et al., "h-Index, Journal Citation Indicator, and Other Impact Factors in Neurosurgical Publications: Is There a Cost Factor That Determines the Quality?," *World Neurosurg*, vol. 171, pp. e631–e643, Mar. 2023.

CLIL TEXNOLOGIYASINI QO'LLASHNING PEDAGOGIK VA METODIK ASOSLARI

Lobar Sadikova,

Shahrisabz davlat pedagogika universiteti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

Annotatsiya.

Ushbu maqolada CLIL (Content and Language Integrated Learning) texnologiyasining mazmun va tilni birgalikda o'qitishdagi imkoniyatlari hamda bu yondashuvning hozirgi ta'limda qay darajada muhim ekani haqida so'z boradi. Texnikaviy va nazariy jihatlar bilan birga, maqolada CLILning 4C modeli (Content, Communication, Cognition, Culture) qanday ishlaydi, u o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga va muloqot imkoniyatlariga qay tarzda ta'sir ko'rsatishi ham yoritiladi. Tadqiqot natijalari CLILning fan va tilni bir vaqtning o'zida o'rgatish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, hamkorlik qilish va madaniy bilimishni kengaytirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: CLIL, integratsiyalashgan ta'lim, fan va til, aqliy rivojlanish, muloqot, madaniy kompetensiya, 4C modeli.

Аннотация.

В статье рассматривается, как технология CLIL (Content and Language Integrated Learning) помогает совмещать обучение предмету и иностранному языку, и почему такой подход становится особенно актуальным в современном образовании. Особое внимание уделено тому, как работает модель 4C (Content, Communication, Cognition, Culture) и каким образом она влияет на развитие мышления учащихся, их способность выражать идеи и понимать академический язык. Полученные выводы показывают, что CLIL способствует развитию важных учебных и социальных навыков, укрепляет мотивацию и повышает интерес к изучению предметов через язык.

Ключевые слова: CLIL, интегрированное обучение, предмет и язык, когнитивное развитие, межкультурная коммуникация, академическая грамотность, модель 4C.

Abstract.

This article explores how CLIL (Content and Language Integrated Learning) can be used to teach subject content and a foreign language at the same time, and why this approach is becoming increasingly relevant in today's education. The discussion focuses on the 4C model (Content, Communication, Cognition, Culture), explaining how each component contributes to learners' cognitive growth, language development, and ability to communicate about academic topics. The findings suggest that CLIL not only strengthens subject understanding and language proficiency, but also fosters critical thinking, motivation, and intercultural awareness.

Keywords: CLIL, integrated learning, content and language, cognitive development, intercultural competence, academic language, 4C model.

Chet tillarini o'qitish jarayonida zamonaviy ta'lim talablari o'quvchilardan nafaqat til bilimini, balki fanga oid mazmunni chet tilida tushunish va amaliy qo'llash qobiliyatini ham talab qilmoqda. Bu esa o'quv jarayonida nafaqat til o'rganishni, balki tanqidiy fikrlash, muammo yechish va fan nazariyasini amalda qo'llash ko'nikmalarini ham rivojlantirishga olib keladi. Shu sababdan, mazmun va tilni bir vaqtning o'zida rivojlantiruvchi CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodi bu borada eng samarali innovatsion yondashuvlardan biri hisoblanadi.

CLILning asosiy afzalligi shundaki, u o'quvchilarga fanni anglab, uni chet tilida ifodalash imkonini beradi. Masalan, geografiya yoki biologiya darslari faqat fan mavzularini emas, balki fan leksikasini, gap qurilishlarini va akademik til me'yorlarini ham o'zlashtirish uchun samarali usul sifatida xizmat qiladi. Bu metodologik yondashuv o'quvchilarning integrativ kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni global miqyosda raqobatbardosh mutaxassislar sifatida tayyorlaydi.

Keyingi o'n yilliklarda CLIL texnologiyasi Yevropaning bir qator davlatlarida keng qo'llanilib, ta'lim jarayonida fanlarni chet tili orqali o'rganish imkonini yaratdi (Coyle, Hood & Marsh, 2010) [1]. Bu usul nafaqat til va fan ko'nikmalarini bir vaqtda rivojlantirish, balki madaniy hamda ijtimoiy konektni ham tushunishga yordam beradi. Shuningdek, CLIL darslari o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ma'lumotni tahlil qilish salohiyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda ushbu texnologiyaning pedagogik va metodik jihatlarini o'rganish dolzarb ahamiyatga ega. Masalan, CLILni samarali qo'llash uchun o'qituvchilarning til va fan bilimlari muvozanatli bo'lishi, dars materiallari kontekstga mos kelishi va o'quv jarayonida interaktiv usullar qo'llanilishi talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, CLIL innovatsion pedagogik metod sifatida nafakat maktab va oliy ta'limda, balki kasb-hunar va bilingval ta'lim tizimlarida ham keng qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqotning nazariy asosi CLIL metodologiyasini fan va til integratsiyasi nuqtai nazaridan tahlil qilishga qaratildi. Bu borada bir qator klassik va zamonaviy nazariy modellardan foydalanildi. Avvalo, CLILning klassik 4C modeli – **Content, Communication, Cognition, Culture** (Coyle, 2010) asosiy yo'nalish sifatida tanlandi. Bu model fan mazmunini (Content) va tilni (Communication) integratsiyalash, akliy rivojlanishni (Cognition) ta'minlash hamda madaniyatni (Culture) hisobga olish imkonini beradi, shu tariqa o'quvchilarning samarali bilish va fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.

Shu bilan birga, Metodologiyada Vigotskiyning [2] qo'llab-quvvatlash (scaffolding) nazariyasi ham muhim o'rin tutdi. Chunki CLIL jarayonida o'quvchilarga yangi tilda yangi fan mazmunini o'zlashtirish oson bo'lmaydi. Scaffolding esa bilimni bosqichma-bosqich berish orqali o'quvchining qiyinchiliklarni yengilroq bartaraf etishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, kommunikativ va akliy yondashuvlar (Cummins, 2000) [3] til va fan kompetensiyalarini bir vaqtning o'zida rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu yondashuv CLILning amaliyotdagi metodlari bilan uyg'unlashib, o'quvchilarning interaktiv muloqot va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Nihoyat, solishtirma tahlil va modellashtirish usullari CLILning turli darajalarda samaradorligini baholash, o'quv jarayonidagi qiyinchiliklar va muvaffaqiyat omillarini aniqlash imkonini berdi.

Ushbu tadqiqotda manbalar sifatida CLIL bo'yicha xalqaro ilmiy adabiyotlar, CLIL dars modellari va CLILning akliy rivojlanishga ta'siriga bag'ishlangan amaliyot tadqiqotlari o'rganildi. Shu bilan birga, 4C modeli, scaffolding yondoshuvi va kommunikativ-akliy yondashuvlar avvalgi kirish qismlarida ta'kidlangan "fan va tilni bir vaqtning o'zida rivojlantirish" talablariga mos keladi va CLILning o'quvchilarni global kontekstda tayyorlashdagi samaradorligini ilmiy asoslaydi.

CLILning akliy rivojlanishga ta'siri

Tahlillar CLIL o'quvchilarining yuqori darajali fikrlash qobiliyatlarini – analiz qilish, sintez qilish va baholash kabi ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishini ko'rsatdi. Fan mazmunini chet tilida anglash jarayonida o'quvchi majbur ravishda:

- qiyoslaydi,
- tushuntirib beradi,
- bog'laydi,
- ijod qiladi.

Bu jarayon CLIL usuli orqali akliy rivojlanishni faollashtirib, o'quvchilarda muammo yechish va tanqidiy fikrlash salohiyatini kuchaytiradi. Shu bilan birga, fan va til integratsiyasi o'quvchilarni mustaqil bilim izlashga ham rag'batlantiradi.

Til kompetensiyasi samarali shakllanadi: CLIL orqali til o'rganish jarayoni quyidagi xususiyatlarga ega:

- real kontekstda,
- fan mazmuniga bog'langan holda,
- funksional vazifalar asosida.

Bunda o'quvchilar fan terminologiyasini o'zlashtiradi, akademik nutqni shakllantiradi va predmetga oid muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu tariqa til faqat aloqa vositasi emas, balki fan mazmunini tushunish va fikrlarni ifoda etish uchun samarali instrumentga aylanadi.

Motivatsiya yuqori bo'ladi: CLIL sinflarida o'quvchilarning faol ishtiroki, qiziqishi va ta'lim jarayonida ta'sirchanligi yuqori bo'lishi qayd etilgan. Buning asosiy sababi shundaki, o'quvchilar tilni mustaqil ravishda o'rganmaydilar – ular mazmunni egallashga harakat qiladilar, til esa mazmunni o'zlashtirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Natijada, o'quvchilarning o'rganish motivatsiyasi va dars jarayonidagi faolligi sezilarli darajada oshadiyu

Madaniy kompetentlik shakllanadi: CLILning 4C modeldagi "Culture" komponenti o'quvchilarda global fikrlashni rivojlantiradi, turli madaniyatlarga hurmat va interkulturali muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu komponent orqali o'quvchilar nafaqat fan va tilni o'zlashtiradi, balki madaniy jihatdan ham barqarorlik va hamkorlik qobiliyatini rivojlantirish imkoniga ega bo'ladilar [4].

Olingan natijalar CLIL texnologiyasining o'quv jarayoniga keng qamrovli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Bu usul nafaqat til bilimini, balki fanni anglash va fikrni chet tilida ifoda qilishni ham bir paytning o'zida rivojlantiradi. Muhokama jarayonida bir necha muhim nuqtalarga e'tibor qaratildi.

Muhokama davomida shu ham ko'rindiki, CLILda o'quvchilarning til darajalari har doim bir xil bo'lmashligi mumkin. Bu ba'zi darslarda qiyinchilik tug'dirishi mumkin, ammo to'g'ri tanlangan strategiyalar bu muammoni yumshatadi. Masalan, jamoaviy ishlar, juftlikdagi mashqlar, soddalashtirilgan matnlar, multimedia vositalar ko'p hollarda yaxshi natija beradi.

CLILning yana bir muhim tomoni – uning madaniy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi o'rni. Chunki chet tilidagi darslar ko'pincha boshqa mamlakatlar tajribasi va misollariga asoslanadi. Bu o'quvchilarga dunyoqarashini kengaytirish, interkulturali muloqotga ochiq bo'lish va global fikrlashni o'rganish imkonini beradi.

Shu bilan birga, CLIL barcha holatlarda ham birdek oson joriy etiladi, deb bo'lmaydi. Dars tayyorlash vaqti uzayadi, o'qituvchining yuki ortishi mumkin. Lekin shunga qaramay, to'g'ri qo'llanilganda CLILning samarasi ancha yuqori bo'lib, o'quvchini ham fan sohasi, ham til sohasida rivojlantiradi.

Umuman olganda, CLIL texnologiyasi ta'lim jarayonida mazmun va tilni tabiiy tarzda bog'lab, o'quvchilarda fikrlash, muloqot va madaniy anglash kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantiruvchi samarali mexanizm sifatida namoyon bo'ladi

Ushbu tadqiqot CLIL texnologiyasi o'quv jarayoniga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatishini yana bir bor tasdiqladi. Fan mazmuni va tilni bir vaqtning o'zida o'rgatish orqali o'quvchilar bilimni chuqurroq anglaydi, uni izohlashni o'rganadi va ajralib turuvchi fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. CLILning o'ziga xos jihati shundaki, u tilni alohida maqsad sifatida emas, balki fanni o'rganish vositasi sifatida qo'llaydi. Shu bois o'quvchilar tilni tabiiy muhitda, real vazifalar orqali o'zlashtiradilar [5].

Tadqiqot natijalari CLIL nafaqat tilga oid ko'nikmalarni, balki o'quvchining umumiy aqliy rivojlanishini, muloqot madaniyatini va madaniy anglash darajasini ham kuchaytirishini ko'rsatdi. Bu texnologiya o'quvchilarni mustaqil fikr yuritishga, ma'lumotni tahlil qilib, xulosa chiqarishga va o'z fikrini boshqalarga aniq yetkazishga o'rgatadi. Bugungi global ta'lim muhitida bu kabi ko'nikmalar har bir o'quvchi uchun muhim hisoblanadi.

Shu bilan birga, CLILni amaliyotga joriy etish o'qituvchidan ma'lum tayyorgarlik va metodik yetuklikni talab qiladi. Darslarni rejalashtirishda til va fanni uyg'unlashtirish oson emas, lekin to'g'ri tanlangan strategiyalar, vizual materiallar va scaffolding usullari bu jarayonni ancha yengillashtiradi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi tayyor bo'lsa, CLIL sinflarda yuqori natija beradi.

Umuman olganda, CLIL texnologiyasi o'quvchilarni nafaqat fanga oid bilimlar bilan, balki zamonaviy jamiyatda kerak bo'ladigan keng ko'lamlı kompetensiyalar bilan ta'minlash imkonini beradi. Uning muhim afzalliklari – mustaqil fikrlash, til kompetensiyasi, madaniy anglash va faol muloqot qilish hunarlaridir. Shuning uchun CLILni ta'lim jarayoniga izchil va maqsadli ravishda joriy etish muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Coyle, D., Hood, P., Marsh, D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press, 2010.
2. Vygotsky, L.S. Thought and Language. MIT Press.
3. Cummins, J. Language, Power and Pedagogy. Multilingual Matters, 2000.
4. Mehisto, P., Marsh, D. Uncovering CLIL. Macmillan Education, 2008.
5. Dalton-Puffer, C. Content and Language Integrated Learning: A Research Agenda. Language Teaching, 2011.

INKLYUZIV TA'LIMDA IJTIMOY-EMOTSIONAL QO'LLAB- QUVVATLASHNING O'QUVCHI SHAXSI RIVOJIGA TA'SIRI

Lobar Sadikova,

Shahrisabz davlat pedagogika universiteti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

Annotasiya.

Ushbu maqolada inklyuziv ta'limda o'quvchilarga ko'rsatiladigan ijtimoiy va emotsional ko'makning qanchalik muhim ekani yoritilib, uni ta'minlovchi psixologik, pedagogik hamda tashkiliy omillar har tomonlama tahlil etiladi. Maxsus ehtiyojli o'quvchilarning ta'limga moslashuvi, emotsional farovonligi va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar yoritiladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar, nazariy yondashuvlar va inklyuziv sinfda samarali qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydigan amaliy usullar va ularning qo'llanish jarayoni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash, maxsus ehtiyojli o'quvchilar, emotsional farovonlik, shaxsiy rivoj.

Аннотация.

В данной статье рассматривается значение социально-эмоциональной поддержки учащихся в условиях инклюзивного образования, а также её психологические, педагогические и организационные основы. Также освещаются факторы, влияющие на адаптацию, эмоциональное благополучие и личностное развитие обучающихся с особыми образовательными потребностями. Помимо этого, рассматриваются международный опыт, основные теоретические взгляды и практические способы организации эффективной поддержки в условиях инклюзивного обучения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социально-эмоциональная поддержка, обучающиеся с ООП, эмоциональное благополучие, личностное развитие.

Abstract.

This article examines the importance of social and emotional support for students in inclusive education and analyzes its psychological, pedagogical, and organizational foundations. It highlights the factors influencing the adaptation, emotional well-being, and personal development of learners with special educational needs. The paper also presents an overview of international practices, theoretical approaches, and practical mechanisms for effective support in inclusive classrooms.

Keywords: inclusive education, social-emotional support, special educational needs, emotional well-being, personal development.

Bugungi kunda har bir bola o'z imkoniyatidan qat'i nazar ta'lim tizimida sifatli ta'lim olishga huquqi bor ekani keng tan olingan tamoyilga aylangan. Inklyuziv ta'lim aynan shu g'oyaga tayanadi va turli ehtiyojdagi bolalarning birgalikda ta'lim olishi uchun shart-sharoit yaratadi. Biroq inklyuziv muhit samarali bo'lishi uchun faqat moslashtirilgan o'quv dasturlari yoki texnik vositalar kifoya qilmaydi. O'quvchining o'zini sinfda qanday his qilishi, uning ruhiy barqarorligi, emotsiyalarini boshqarishi, o'zini hurmat qilishi va anglashi, hammasi ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash bilan bog'liqdir. Ta'lim jarayonida aynan shu omil Bolani rivojlanish, sinfga moslashuvi va o'qishga bo'lgan munosabatini barqaror qilib beradi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan bir qator me'yoriy hujjatlar mavjud bo'lib, ularning barchasi bolalar farovonligi va ularni qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlashga urg'u beriladi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun [1], "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun, Prezidentning PQ-4851 [2], kabi qarorlari inklyuziv ta'lim infratuzilmasi va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirishni nazarda tutadi. Shuningdek, so'nggi yillarda qabul qilingan hukumat qarorlari inklyuziv ta'limni nafaqat tashkiliy, balki psixologik-pedagogik jihatdan ham rivojlantirishni maqsad qilgan. Shu sharoitda maktablarning eng muhim vazifalaridan biri bu har bir o'quvchi o'zini erkin va xotirjam his qiladigan, emotsional farovonlikni qo'llab-quvvatlaydigan barqaror ta'lim muhitini yaratishdir.

Inklyuziv ta'limning ilmiy asoslarini faoliyat yondashuvi (A.N. Leontyev) [3], shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (V.V. Serikov) [4] va kompetentsiya modellari (J. Raven) [5] tashkil etadi. Faoliyat yondashuvi bolaning rivoji doimo amaliy harakatlar bilan bog'liq ekanini ta'kidlaydi, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv esa har bir bolaning individual ehtiyoj va imkoniyatini inobatga olish zarurligini uqtiradi. Kompetensiyaga asoslangan

yondashuvda esa bolalarning emotsiyalarini boshqarish, muloqotga kirisha olish, fikr bildirishga jur'ati va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish ta'limning ajralmas qismi sifatida baholanadi.

Olimlar fikricha, bola o'zini xavfsiz va qo'llab-quvvatlangan his qilgan taqdirda uning miyasi o'qishga mas'ul bo'lgan neyron tizimlarni faol holatga keltiradi. Stress, qo'rquv yoki o'zini yolg'iz sezish esa aksincha aqliy faoliyatni pasaytiradi, xotira va diqqat jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Inklyuziv sinflarda o'quvchilarning ruhiy holatini inobatga olgan holda o'qituvchining tinch, muloyim muloqoti, vaziyatni yumshatishga qaratilgan pedagogik strategiyalari o'quv jarayonining muvaffaqiyatiga bevosita hissa qo'shadi.

Ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlashning muhim shartlari sifatida bir necha jihatni ko'rsatish mumkin. Eng avvalo, pedagogning emotsional savodxonligi va muloqot madaniyati bolaga o'zini erkin his qilish imkoniyatini beradi. O'qituvchining ohangidagi yumshoqlik, e'tiborning barqarorligi va rag'batlantiruvchi iboralar sinfda ishonch muhiti yaratiladi. Shu bilan birga, moslashtirilgan topshiriqlar, vizual ko'maklar, differensial yondashuv ham bolalarning o'z imkoniyatiga yarasha rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Guruhli mashg'ulotlar, hamkorlikdagi ishlamlar va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar esa bolalarning bir-birini qabul qilishini, hurmat qilishini, tinglay olishini va o'z fikrini erkin ifodalashini rivojlantiradi.

Inklyuziv ta'lim sifatining asosiy ko'rsatkichlari o'qituvchilarning malakasidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash usullarini qay darajada bilishi bolalarning moslashuv jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ko'plab mamlakatlarda pedagoglar uchun maxsus treninglar, masalan, ijtimoiy-emotsional ta'lim (SEL) bo'yicha qisqa kurslar, emotsional burnoutning oldini olish bo'yicha treninglar keng qo'llanilmoqda. O'zbekiston pedagoglarining inklyuziv ta'lim bo'yicha tayyorgarligini oshirish ham zamonaviy ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Inklyuziv ta'limda samaradorlikni oshiruvchi omillardan yana biri bu maktab va ota-ona o'rtasidagi barqaror hamkorlikdir. Maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlashda ota-onalar pedagoglar uchun muhim ma'lumot manbai bo'lib, bolaning uy sharoitidagi holati, qiziqishlari ba qiyinchiliklari haqida aniq tasavvur beradi. Muntazam uchrashuvlar, maslahatlar ba ota-onalar ishtirokidagi treninglar bola uchun yagona psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila va maktab o'rtasidagi kuchli aloqa mavjud bo'lgan o'quvchilarda moslashuv jarayoni tezroq kechadi ba emotsional barqarorlik yuqori bo'ladi.

Xalqaro tadqiqotlar ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlashning nafaqat ruhiy barqarorlik, balki o'qish natijalariga ham kuchli ta'sir ko'rsatishini isbotlagan. CASEL [6] modelida keltirilgan beshta asosiy kompetensiya — o'zini anglash, o'zini boshqarish, ijtimoiy anglash, mas'uliyatli qaror qabul qilish va samarali muloqot qobiliyatlari inklyuziv ta'limda ayniqsa muhim. UNESCO [7] va WHO [8] tomonidan o'tqazilgan tadqiqotlarda bolaning emosional farovonligi uning jismoniy va ruhiy salomatligiga ham bevosita ta'sir etish ta'kidlanadi.

Hozirgi xalqaro tajribada inklyuziv ta'limni tashkil etishda "Universal Design for Learning" (UDL) tamoyillari muhim o'rin egallaydi. UDLga ko'ra, o'qitish barcha o'quvchilarga moslashtirilgan bo'lishi, o'quv materiallari turli usullar orqali yetkazilishi va har bir o'quvchi o'ziga qulay yo'l bilan fikr bildirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. UDLning ta'lim amaliyotiga joriy etilishi maxsus ehtiyojli bolalarning dars jarayonida passiv bo'lib qolishining oldini oladi; aksincha, ularni darsga jalb etadigan moslashuvchan yondashuvni yaratadi.

Ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash nafaqat o'quvchining ruhiy holatini, balki uning o'zini boshqarish qobiliyatini shakllantiradi. O'zini boshqarish — bu o'quvchining diqqatini jamlay olishi, harakatlarini rejalashtirishi, qiyin vaziyatlarda sabr qilishi va his-tuyg'ularini boshqarishidir. Inklyuziv sinflarda bu ko'nikmalar alohida ahamiyatga ega, chunki bolalar turli ritmda o'qiydi va ba'zilarining mustaqil ishlashga bo'lgan tayyorgarligi past bo'lishi mumkin. O'qituvchining doimiy emotsional yordami va yumshoq rahbarligi bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Inklyuziv sinfda bolalar o'rtasidagi ijtimoiy aloqa tabiiy ravishda rivojlanadi. Maxsus ehtiyojga ega o'quvchi o'zini yakkalangan emas, balki jamoaning bir bo'lagi sifatida his qilishni o'rganadi. Bu esa uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, uyatchanlikni kamaytiradi va o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantiradi. Shu bilan birga, emotsional qo'llab-quvvatlash o'quv motivatsiyasining ko'tarilishiga, faol ishtirok va mustaqil fikrlashning kuchayishiga olib keladi.

Zamonaviy texnologiyalar ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlashga ham yordam beradi. Masalan, vizual jadval va piktogrammalar, ovozli ko'rsatmalar, interaktiv ta'lim platformalari, logopedik ilovalar — barchasi maxsus ehtiyojli bolalarning o'rganish jarayonini yengillashtiradi. Raqamli vositalar orqali o'quvchilarning emotsional holatini kuzatish, ularning ehtiyojlariga mos vazifalar berish ba individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash mumkin. Bu esa inklyuziv ta'limni yanada qulay qiladi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limda ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bunday qo'llab-quvvatlash o'quvchining ruhiy barqarorligini mustahkamlaydi, uning sinfga moslashishini yengillashtiradi va ta'lim jarayonidagi faolligini sezilarli oshiradi.

O'qituvchining emotsional savodxonligi, moslashtirilgan o'quv muhiti hamda hamkorlikka asoslangan faoliyatlar inklyuziv sinfdan barqaror va uyg'un jamoa shakllanishiga xizmat qiladi. Shuning uchun maktablarda psixologik xizmatni kuchaytirish, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirish va o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirishga tizimli yondashuv ta'lim sifati yuksalishining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli vositalar, interaktiv platformalar, vizual ko'maklar va logopedik dasturlardan samarali foydalanish maxsus ehtiyojli o'quvchilarning o'rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning emotsional holatini kuzatish, individual yondashuvni ta'minlash va har bir bola uchun mos rivojlanish trayektoriyasini belgilashga yordam beradi.

Shu boisdan inklyuziv ta'limni rivojlantirishda tizimli yondashuvga, pedagoglarning malakasini oshirishga, psixologik xizmatni kuchaytirishga va ta'lim muhitini barcha bolalar uchun qulay qilishga qaratilgan strategiyalarni izchil amalga oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Natijada, o'zini qo'llab-quvvatlangan, qadrlangan va teng imkoniyatlarga ega deb his qilgan o'quvchilar jamiyatda faol, mustaqil va ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli shaxs sifatida shakllanadi. Bu esa inklyuziv ta'limning nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy qiymatini ham oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2021.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975.
4. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование. Волгоград, 1994.
5. Raven J. Competence in Modern Society. London, 2001.
6. CASEL. SEL Competencies Framework. Chicago, 2020.
7. UNESCO. Inclusive Education Guidelines. Paris, 2017.
8. WHO. Child and Youth Well-being Overview. Geneva, 2021.

BOKSCHILARNING YONDAN ZARBA KUCHI VA YUQORI TANA BO'G'IMLARINING BURCHAK TEZLIGINING KINEMATIK TAHLILINING DASTLABKI NATIJALARI

Soyib Tajibayev,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, p.f.d(DSc)., professor

Annotatsiya.

Ushbu maqolada bokschilarning o'ng qo'l bilan bajariladigan yondan zarbasi davomida tana bo'g'imlarida yuzaga keladigan maksimal burchak tezligi Motion Analysis tizimi yordamida kinematik tahlil asosida o'rganildi. Tadqiqotda 24 nafar sportchining yelka, tirsak, bo'g'imlaridagi burchak tezligi harakat fazalari bo'yicha o'lchandi hamda zarba kuchi va aniqligi bilan bog'liqligi baholandi. Natijalar zarbaning kuchli va samarali bajarilishi bo'g'imlar harakatining muvofiqligi va yuqori burchak tezligiga bevosita bog'liq ekanini ko'rsatdi. Mazkur yondashuv zarba texnikasini chuqur tahlil qilish va uni ilmiy asosda takomillashtirish uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Boks, yondan zarba, kinematik tahlil, burchak tezligi, bo'g'im harakati, biomexanika, sport kinematikasi, zarba tezligi, zarba aniqligi, texnik tayyorgarlik.

Аннотация.

В данной статье исследована максимальная угловая скорость суставов тела при выполнении правостороннего бокового удара ногой с использованием системы Motion Analysis, основанной на кинематическом анализе. В ходе исследования измерялась угловая скорость плечевого, локтевого и лучезапястного суставов 24 спортсменов в фазах движения и оценивалась взаимосвязь между силой и точностью удара. Результаты показали, что мощное и эффективное выполнение удара ногой напрямую связано с координацией движений суставов и высокой угловой скоростью. Данный подход служит методологической основой для глубокого анализа техники удара ногой и её научного совершенствования.

Ключевые слова: Бокс, боковой удар, кинематический анализ, угловая скорость, движение суставов, биомеханика, спортивная кинематика, скорость удара, точность удара, техническая подготовка.

Abstract.

In this article, the maximum angular velocity of the body joints during a right-handed side kick was studied using the Motion Analysis system based on kinematic analysis. In the study, the angular velocity of the shoulder, elbow, and wrist joints of 24 athletes was measured during the phases of movement and the relationship between the force and accuracy of the kick was evaluated. The results showed that the powerful and effective execution of the kick is directly related to the coordination of joint movements and high angular velocity. This approach serves as a methodological basis for a deep analysis of the kick technique and its scientific improvement.

Keywords: *Boxing, hook punch, kinematic analysis, angular velocity, joint movement, biomechanics, sports kinematics, punch speed, punch accuracy, technical preparation.*

Tadqiqotning dolzarbligi. Boks sport turida sportchilarning texnik mahoratini oshirish uchun zarba bajarilish jarayonidagi biomexanik xususiyatlarni chuqur o'rganish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, yondan zarba (hook punch) boksdagi ko'p qo'llaniladigan samarali texnikalar qatoriga kirib, uning to'g'ri bajarilishi zarba kuchi, tezligi va aniqligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-apreldagi PQ-5099-sonli "Boksni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori mamlakatimizda boks sportining ilmiy, nazariy va amaliy asosda rivojlanishiga, yuqori malakali sportchilarni tayyorlash tizimini mustahkamlashga katta turtki bo'ldi. Bu qaror asosida sportchilarning texnik va jismoniy tayyorgarligini chuqur o'rganishga, innovatsion yondashuvlarni joriy etishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda [1].

Boks jangovar sport turlarida zarba berish texnikasining biomexanik samaradorligi sportchining texnik darajasi va musobaqadagi natijalarida muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, o'ng qo'l bilan bajariladigan yondan (hook) zarbasi maksimal kuch hosil qilish uchun tana segmentlarining muvofiqlashtirilgan harakati, kuch va bo'g'imlarning burchak tezligini talab qiladi. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, samarali zarba proksimaldan distalga yo'nalgan kinetik zanjir orqali yuzaga keladi, bunda harakat oyoqlardan boshlanib, son, bel, yelka va tirsak bo'g'imlari orqali qo'lga o'tadi [4, 5].

So'nggi yillarda zarba texnikasining biomexanik xususiyatlarini 3D harakat tahlili, inertial o'lchov moslamalari va optoelektron tizimlar yordamida chuqur o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi. Masalan, Kolodeznikov va hammualliflar (2020) zarba bosqichlaridagi harakat tezligi aniqlab, aniq nishonga urish uchun harakat tezligi va kuchini nazorat qilish zarurligini ta'kidlaydi [6]. Shuningdek, Dinu va boshqalar (2020) malakali va yosh bokschilar o'rtasida zarba turlari bo'yicha sezilarli biomexanik farqlar mavjudligini ko'rsatdi, bu esa maxsus mashg'ulotlar zarurligini asoslaydi [7]. Zarba maksimal tezlikka erishgan vaqtda amalga oshirilishi zarba kuchini oshirishga yordam beradi. Sportchilarga zarbani tezlashtirish uchun oyoqni ko'tarish tezligini oshirish va mushaklarning kuchidan samarali foydalanish tavsiya etiladi. Tahlil zarba tezligi oyoq harakatining joylashishi va tezligiga, shuningdek, tizzaning og'ishi, kengayishi va oyoqning ko'tarilish tezligi kabi omillarga bog'liqligini aniqlangan. [8].

Malakali bokschilarda turli xil boks zarbalarni bajarishda reaksiya vaqtining ahamiyatini o'rgangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, malakali bokschilar tezroq reaksiyaga ega bo'lib, bu ularga hujum va mudofaa harakatlarini, shu jumladan, qarshi hujumlarni samarali bajarishga imkon beradi [9].

Tadqiqotning maqsadi. bokschilarning yondan zarbasi bajarilishi davomida yuqori tana bo'g'imlarining burchak tezligini kinematik tahlil qilish va uning zarba samaradorligiga ta'sirini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. Bokschilarning yondan (o'ng qo'l) zarbasini bajarish davomida yuqori tana bo'g'imlarining burchak tezligini aniqlash va tahlil qilish.

Zarba kuchi va aniqligini o'lchash uchun maxsus o'lchov vositalari va texnologiyalar (sensorli va dasturiy modul) asosida obyektiv ma'lumotlarni yig'ish.

Nazorat va tajriba guruhlaridagi sportchilarning kinematik ko'rsatkichlarini burchak tezligi va zarba kuchi bo'yicha o'zaro tahlil qilish.

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi. Tadqiqot ishi O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti qoshidagi "Hi-Tech Sports Lab° 3D MA biomexanik laboratoriya" sida tashkillashtirildi. Tadqiqot natijalari STT texnologiyasi dasturi asosida 12 ta 3D formatli kamerada yozib olindi (soniyasiga 240 kadr). Tadqiqot ishida O'zDJTSU bokschilari talabalari ishtirok etdi (yoshi 19,11±2.1, og'irligi 69,60±2,83 kg, bo'yi 172±4,9 sm). Bokschilar tadqiqot ishida qatnashishga roziliklari to'g'risida

dalolatnomaga imzo qo'ydi. Bokschilarning butun tanalari bo'ylab 19 ta sensor markerlar maxkamlandi (1-rasm).

Zarba kuchi va aniqligini baholash uchun maxsus instrumentatsiyalangan zarba manekeni qo'llanildi. Uskuna – balandligi 145 sm, og'irligi 60 kg bo'lgan, zich rezina bilan to'ldirilgan boks qopi bo'lib, ichki qismiga prujinali kuch sensorlari va akselerometrlar o'rnatilgan. Zarba kuchi impuls formulasi asosida hisoblab chiqildi, dasturiy ta'minot esa zarbaning davomiyligi, aniqligi (koordinata og'ishi) va chastotasini aniqladi. Uskuna yuqori aniqlikdagi zarba koordinatasini qayd etish imkonini beradi va texnik tahlillar uchun ishonchli vosita hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari. Nazorat guruhi bokschilarida zarbaning yuqori qismida ishtirok etuvchi yelka va tirsak bo'g'imlarining harakati yuqori burchak tezligi bilan ajralib turadi. Jumladan, o'ng yelka harakati $606,48 \pm 56,14^\circ/s$, vertikal ko'tarilishda esa $401,08 \pm 31,13^\circ/s$ tezlikda qayd etildi. O'ng tirsakning bukilishi $361,49 \pm 24,39^\circ/s$ bo'lib, zarbaning asosiy kuch uzatish fazasida yetakchi rol o'ynaydi.

Tajriba guruhi bokschilarida yelka va tirsak bo'g'imlarining burchak tezligi nazorat guruhiga nisbatan pastroq bo'ldi. O'ng yelkaning ko'tarilishdagi maksimal burchak tezligi $596,48 \pm 49,34^\circ/s$, vertikal holatda esa $389,08 \pm 30,51^\circ/s$ ni tashkil etdi. O'ng tirsakda esa $348,49 \pm 24,00^\circ/s$ tezlik qayd etilgan. (1-jadval).

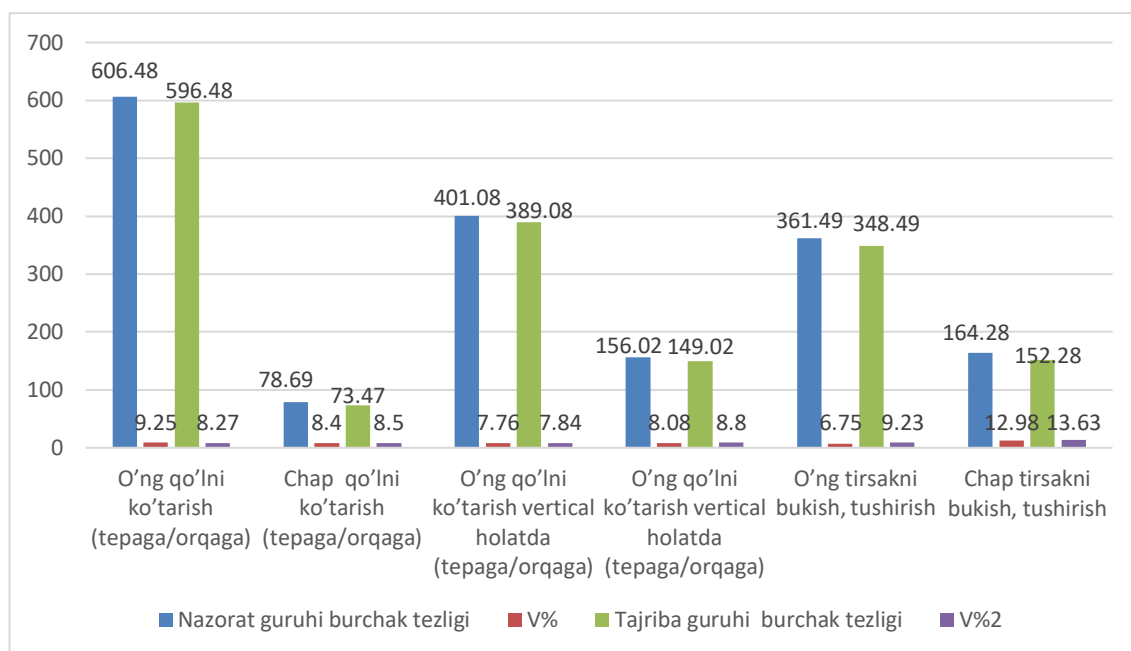
1-jadval

Nazorat guruhi va tajriba guruhi bokschilarning tajribadan oldin yondan zarbasi (o'ng qo'lda) texnik xarakati davomida tana bo'g'imlarining maksimal burchak tezligining kinematik ko'rsatkichlari (n=12)

Ko'rsatkichlar	Nazorat guruhi burchak tezligi	V%	Tajriba guruhi burchak tezligi	V%
Yelkalar				
O'ng qo'lni ko'tarish (tepaga/orqaga)	606.48 ± 56.14	9.25%	$596,48 \pm 49,34$	8,27%
Chap qo'lni ko'tarish (tepaga/orqaga)	78.69 ± 6.61	8,4	$73,47 \pm 6,24$	8,50%
O'ng qo'lni ko'tarish vertical holatda (tepaga/orqaga)	401.08 ± 31.13	7.76%	$389,08 \pm 30,51$	7,84%
O'ng qo'lni ko'tarish vertical holatda (tepaga/orqaga)	156.02 ± 12.61	8.08%	$149,02 \pm 13,11$	8,80%
Tirsaklar				
O'ng tirsakni bukish, tushirish	361.49 ± 24.39	6.75%	$348,49 \pm 24$	9,23%
Chap tirsakni bukish, tushirish	164.28 ± 21.32	12.98%	$152,28 \pm 20,75$	13,63%

1-jadval

Nazorat guruhi va tajriba guruhi bokschilarning tajribadan oldin yondan zarbasi (o'ng qo'lda) texnik xarakati davomida tana bo'g'imlarining maksimal burchak tezligining kinematik ko'rsatkichlarining dinamikasi (n=12)

Tadqiqotdan oldingi natijalarda, nazorat guruhi bokschilarining o'ng qo'ldan yondan zarbasi bo'yicha kuch ko'rsatkichi $153,67 \pm 9,02$ kg bo'lib, tajriba guruhiga nisbatan yuqoriroq ekanligi aniqlandi. Tajriba guruhida bu ko'rsatkich $146,67 \pm 7,01$ kg ni tashkil etdi 2-jadval, bu esa o'rtacha 7 kg farqni tashkil etadi. Bu farq nazorat guruhida zarba bajarilishida tana bo'g'imlarining burchak tezligi va harakat muvofiqligini yuqoriligidan dalolat beradi.

2-jadval

Nazorat va tajriba guruh bokschilarining tadqiqotdan oldin yondan (o'ng qo'lda)

Zarba turi	Bosqich	Nazorat guruhining zarba kuchi (kg)	V%	Nazorat guruhining zarba aniqligi %	Tajriba guruhining zarba kuchi (kg)	V%	Tajriba guruhining zarba aniqligi %
Yondan zarba (o'ng qo'lda)	Tadqiqotdan oldin	$153,67 \pm 9,02$	5,86%	69%	$146,67 \pm 7,01$	4,47%	62%

zarbasini kuchi va aniqligini tahlili (n=24)

Tajriba guruhida esa burchak tezligi ko'rsatkichlari deyarli barcha bo'g'imlarda nazorat guruhiga nisbatan past bo'lib, masalan, o'ng yelka $596,48^\circ/s$ va tos $449,54^\circ/s$ harakatlarida farq sezilarli darajada bo'lgan. Bunda harakat muvofiqligi va tana segmentlari sinxronligi yetarli darajada shakllanmaganligi ko'rsatadi. Zarbaning biomexanik zanjiridagi ushbu uzilishlar kuch va aniqlik ko'rsatkichlarida ham aks etdi: Tajriba guruhida zarba kuchi $146,67 \pm 7,01$ kg, aniqligi esa 51% bo'lib, bu nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada past natijadir.

Shu sababli, tajriba guruhida zarba samaradorligini oshirish uchun yelka, tirsak bo'g'imlarining burchak tezligini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlar kompleksi hamda harakatlarni kuchaytiruvchi maxsus texnik mashg'ulotlar tizimini ishlab chiqish zarur. Bu mashg'ulotlar zarba kuchi va aniqligini yaxshilash va zarba texnikasining harakat zanjirini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari bokschilarning o'ng qo'l bilan bajariladigan yondan zarbasini bajarish davomida tana bo'g'imlarining burchak tezligi, zarba kuchi va aniqligi o'zaro uzviy bog'liqlikda shakllanishini ko'rsatdi. Motion Analysis tizimi yordamida aniqlangan burchak tezligi ko'rsatkichlari zarba fazalari davomida yelka, tirsak va tos bo'g'imlarining faol harakati zarbaning kuchni va aniqligini ta'minlaydi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, yondan zarbaning samarali bajarilishi uchun sportchida yuqori burchak tezligiga ega bo'lgan harakatlar zanjiri, ayniqsa yelka, tirsak segmentlari bo'ylab harakatning uzluksizligi va sinxronligi muhim ahamiyatga ega. Maxsus mashg'ulot komplekslarini ishlab chiqish va zarba texnikasini yaxshilashga qaratilgan biomexanik mashg'ulot metodikalarini joriy etish muhim ilmiy-amaliy vazifa bo'lib qoladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2021-yil 29-apreldagi "Boksni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5099-sonli qarori <http://Lex.uz>
2. Xalmuxamedov R. D. va boshq. Tayyorlov mashqlar yordamida malakali bokschilarning texnik-taktik mahoratini takomillashtirish //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. Special Issue 1. – S. 209-219.
3. Лукьяненко В. П., Воликов Р. А. Биомеханические особенности ударных движений боксеров // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – №. 4 (41). – С. 85-86.
4. Колодезников К. С. и др. Исследование показателей ударного движения боксера //Человек. Спорт. Медицина. – 2020. – Т. 20. – №. 4. – С. 120-126.
5. Воронович Ю. В., Лавшук Д. А. Количественный биомеханический анализ техники бокового удара в боксе. – 2017.
6. Dinu D., Louis J. Biomechanical analysis of the cross, hook, and uppercut in junior vs. elite boxers: implications for training and talent identification //Frontiers in sports and active living. – 2020. – Т. 2. – С. 598861.
7. Wasik, J., & Shan, G. (2015). Kinematics of the turning kick: Measurements obtained in testing well-trained taekwon-do athletes. [Conference presentation or article without detailed source].
8. Wasik, J., & Góra, T. (2016). The kinematics of taekwon-do back kick. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 8(4), 6.
9. Loturco, I., et al. (2015). A comparative study of specific reaction time in elite boxers: Differences between jabs and crosses. *Journal of Athletic Enhancement*, 4(3).

BO'LAJAK ICHKI ISHLAR ORGANI XODIMLARINI MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH METODOLOGIYASI

Matluba Usmonova,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa nomzodi (PhD)

Annotatsiya.

Ushbu maqolada bugungi kunda respublikamizda tashkil etilgan Ichli ishlar vazirligining ixtisoslashtirilgan maktab-internati o'quvchilarida milliy va umuminsoniy fazilatlarini tarbiyalashning pedagogik metodologiyasi haqida fikr ilgari surilgan. Zero, dastlab oilada shakllanadigan milliy va umuminsoniy fazilatlar, bugungi kunda oiladan ajratib o'qitilayotgan ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilarida pedagoglar tomonidan qanday singdirib borilmoqda?

Kalit so'zlar: Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilari, oila, ahloqiy madaniyat.

Аннотация.

В данной статье представлено представление о педагогической методике воспитания национальных и общечеловеческих качеств у воспитанников специализированных школ-интернатов

МВД, действующих в настоящее время в нашей республике. Ведь каким образом национальные и общечеловеческие качества, изначально формирующиеся в семье, прививаются воспитателями воспитанникам специализированных школ-интернатов, которые в настоящее время воспитываются отдельно от семьи?

Ключевые слова: Национальные и общечеловеческие ценности, воспитанники специализированных школ-интернатов, семья, нравственная культура.

Annotation.

This article presents an idea about the pedagogical methodology of educating national and universal human qualities in students of specialized boarding schools of the Ministry of Internal Affairs, which are currently established in our republic. After all, how are national and universal human qualities, which are initially formed in the family, instilled by teachers in students of specialized boarding schools, who are currently being educated separately from the family?

Keywords: National and universal values, students of specialized boarding schools, family, moral culture.

Kirish. Mamlakatimizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning asosiy maqsadi – kelajak avlodni vatanparvarlik, milliy identifikatsiya va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash hamda ularni innovatsion tafakkur, ijtimoiy - madaniy kompetensiya ega, raqobatbardosh kreativ shaxslar sifatida shakllantirishdan iborat. Jahonda yuz berayotgan globallashuv va axborot asrida turli ma'naviy mafkuraviy qarashlarning keng yoyilishi milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash zaruratini kuchaytirmoqda. Shu bois, bo'lajak ichki ishlar organi xodimlarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim masala bo'lib, olib borilayotgan keng miqiyosdagi ta'lim islohotlarida ushbu jihatlarda ko'zda tutilmoqda. Ma'lumki, hozirgi paytda yoshlar ongiga ma'naviyatimiz va axloqimizga butunlay yot bo'lgan xatarli illatlar, jumladan, noto'g'ri talqin qilingan ta'limotlarni singdirish, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda turli mafkuraviy saytlar orqali yoshlar orasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga yod bo'lgan qarashlarni singdirish masalalarini ko'rib chiqish va ularga yechim topishga ehtiyoj yuzaga kelmoqda.

Ammo ta'kidlash lozimki, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish asosiy yechim hisoblanmaydi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga muvofiq shaxsiy sifatlarni shakllantirish lozim. Metododlogiyada Ichki ishlar vazirligining ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash metodikasini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlari milliy va umuminsoniy qadriyatlarga muvofiq shaxsiy sifatlarni shakllantirish bosqichlarini aniqlashtirish va ularni didaktik integratsiyalash asosida takomillashtirilgan.

Shaxsiy fazilatlar – bu turli vaziyatlarda insonga xos bo'lgan inson xulq-atvorining barqaror usulida tashqi ifodaga ega bo'lgan inson tomonidan qo'lga kiritilgan xususiyatlar hisoblanadi. Ba'zi shaxsiy sifatlar inson hayoti davomida o'zgarishi mumkin, ayniqsa turli omillar ta'sirida, boshqalari esa o'z holicha qoladi[1].

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga muvofiq shaxsiy sifatlarni shakllantirish ta'lim-tarbiyasining asosiy negizi bo'lib qolmoqda. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga muvofiq shaxsiy sifatlarni shakllantirish quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi va har bir bosqichda o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlar ta'lim mazmuniga maqsadli integratsiyalash asosida tarkib toptirildi:

tahliliy – aniqlashtiruvchi - ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarini ta'lim mazmuniga maqsadli integratsiyalash hamda o'quv jarayonida pedagogik zaruratini asoslashning nazariy asoslari o'rganish va tahlil etish; milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda shaxsiy sifatlarni ta'lim mazmuniga maqsadli integratsiyalash hamda o'quv jarayonida pedagogik zaruratini asoslashda ta'sir qiluvchi omillarning pedagogik ta'sir imkoniyatlarini aniqlash;

realizatsiya qiluvchi - ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarini shakllantirish jarayonini murakkab aksiologik va pedagogik jarayon sifatida ko'rib chiqish va bu jarayonni ijtimoiy-madaniy determinantlar, etnopedagogika hamda an'anaviy dunyoqarashlar bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirish;

tarkib toptiruvchi - ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar tarbiyalanuvchilariga zamonaviy bilimlarni o'rgatish jarayoni hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash jarayonining o'zaro muvofiqligini ta'minlash asosida o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarni tarkib toptirish va shakllantirish hamda ta'lim mazmuniga maqsadli integratsiyalash.

Tadqiqotda ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning didaktik imkoniyatlari o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarini ta'lim mazmuniga maqsadli integratsiyalash hamda o'quv jarayonida pedagogik zaruratini asoslash va faol ijtimoiy munosabatlar barqarorligini izchil ta'minlash asosida aniqlashtirilgan bo'lib, o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish uchun uning quyidagi mazmuni aniqlashtirildi.

O'z-o'zini anglash – o'zini anglash yoki «Men-konsepsiyasi» – bu individning o'zi haqidagi tasavvurlarning takrorlanmas tizimi sifatida kechiriladigan nisbatan barqaror u yoki bu darajada anglanganlikdir, uning asosida individ boshqa odamlar bilan o'zaro aloqalarini o'rnatadi va o'ziga munosabat bildiradi. «Men-konsepsiyasi»– bir butun bo'lsada, lekin ichki qaramaqarshiliklardan holi emas, o'ziga nisbatan mayl sifatida namoyon bo'ladigan va quyidagi tarkibiy qismlardan iborat shaxsiy Men obrazi bo'lib hisoblanadi: kognitiv – o'z sifatlari, layoqatlari, tashqi ko'rinishi, ijtimoiy ahamiyatliligi va h.k.lar obrazi; emotsional – o'zini hurmat, o'zini yaxshi ko'rish, o'zini kamsitish va h.k.; baholash-irodaviy – o'ziga berilgan bahoni ko'tarishga, hurmatga sazovor bo'lishga va h.k.ga intilish. «Men-konsepsiyasi» – ijtimoiy o'zaro ta'sir sharti va oqibati ijtimoiy tajriba bilan aniqlanadi. Uning tarkibiy qismlari: real Men (o'zini hozirgi hozirgi zamonda tasavvur etish), ideal Men (uning fikricha, ahloqiy qoidalarga rioya qilgan sub'ekt kim bo'lishi), dinamik Men (sub'ekt qanday bo'lishni xohlashi), xayoliy Men (imkoniyat bo'lsa, sub'ekt qanday bo'lib qolishni istashi) va boshqalar[2].

Vatanparvarlik tuyg'usini aniqlashda vatanparvarlikning shaxsiy ahamiyati bilan ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan vatanparvarlik o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash alohida ahamiyatga ega. Vatanga muhabbat oliy ma'naviy-axloqiy tuyg'u sifatida jamiyatning shaxs, ya'ni vatanparvarning o'z ehtiyojlariga bo'lgan ehtiyojlarini belgilaydi. Vatanparvar - bu o'z Vatanini sevadigan, o'z Vataniga, xalqiga sadoqatli, o'z mehnati bilan foyda keltirishga intiladigan insondir. Vatanparvarlik har bir millatning ijtimoiy va ma'naviy qadriyati, shuningdek, shaxsning ijtimoiy va axloqiy shakllanishining ajralmas qismi bo'lib, quyidagilarni ko'rib chiqish mumkin[3]:

- kognitiv daraja (axloqiy yoki siyosiy tamoyil);
- hissiy daraja (axloqiy tuyg'u);
- xulq-atvor darajasi (integrativ axloqiy sifat).

Gumanizm g'oyalari – mazmun-mohiyatiga ko'ra, bashariyatga xos bo'lgan, insonni inson qiladigan, uning xayotini teran ma'no-mazmun bilan boyitadigan yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini o'zida mujassam etadigan qarashlar va ta'limotlarni anglatuvchi gumanizm g'oyalari ko'ra, har bir insonning asosiy fazilati tabiiy ehtiyojlarini qondirish bilan emas, balki mehnat qilish, aql-idrok va tafakkurga ega bo'lish, fikrlay olish, madaniyat va ma'naviyat sohibi bo'lish bilan belgilanadi [4].

Refleksiv faoliyatning muhim xususiyati sifatida faoliyatning maqsadga yo'nalganligi sanaladi va uning samaradorligini oshiradi. Maqsadsiz faoliyat ikkilamchi amalga oshirishga ega bo'lmaydi, chunki u vaziyatga xos bo'ladi, lekin barqaror bo'lmaydi va samarali harakatlar bilan mustahkamlanmaydi [5]. Refleksiya – har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o'z xatti-harakatlari va ularning qonunlarini anglashga qaratilgan nazariy faoliyati shaklidir, inson ma'naviyat dunyosining o'ziga xos yashirin hislarini ochib beradigan o'z-o'zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir [4]. Refleksiyani fikrlash, o'z-o'zini kuzatish[6], insonning o'z e'tiqodlari va qadriyatli munosabatlarini yangicha tushunish, baholash va asoslash uchun o'z tajribasini mantiqiy ifoda etish, “xulosa, umumlashma, analogiya, taqqoslash va baholash layoqati[6] deb baholanadi. Refleksiya inson o'z-o'zini anglashi, uning o'z harakatlari va amallari asoslarini anglashini tavsiflaydi. Refleksiya – inson tafakkurining tamoyili bo'lib, uni shaxsiy shakllari va shartlarini anglashga yo'naltiradi, tahlilning o'zini ko'rib chiqish, uning mazmuni va bilish metodlarini tanqidiy tahlil qilish, inson ma'naviy olamining o'ziga xosligini va ichki tuzilishini ochib beruvchi o'z-o'zini bilish faoliyati sanaladi[4].

O'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarini ta'lim mazmuniga maqsadli integratsiyalashda didaktik integratsiyani mazmunan ko'rib chiqish lozim.

Didaktik integratsiya[7] – murakkab funksiyani bajaradi. Didaktik integratsiya ta'lim jarayonining barcha tarkibiy qismlarini (uning maqsadlari, mazmuni, usullari, shakllari va ta'lim vositalari) integratsiyasini ko'zda tutadi. Ushbu bosqichlar integratsiyasi jarayonning barcha tarkibiy qismlarini, jumladan, maqsadlari, mazmuni integratsiyasini ko'zda tutadi.

O'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarini ta'lim mazmuniga maqsadli integratsiyalashda ushbu sifatning o'quvchilarning psixologik, fiziologik xususiyatlariga muvofiq jihatlari tahlil o'rganish va tadbiq etish ko'zda tutiladi.

O'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarining o'quv jarayonida pedagogik zaruratini asoslashda ularning me'yoriy asoslarini ko'rib chiqish lozim. Bizning qadriyatlarimiz O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o'z ifodasini topgan. O'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarining o'quv jarayonida pedagogik zaruratini, xususan, jamiyatimiz bunyodkorlik g'oyalarga sadoqat, yuksak mas'uliyat, ijtimoiy adolat, insonparvarlik, milliy totuvlik, xalqimizning urf-odatlari va an'analari, dunyoqarashining rang-barangligi va erkinligi, ijtimoiy adolat, teng huquqlilik kabi tamoyillar asosida qurilganligidan ham ko'rish mumkin.

Darhaqiqat, qonuniy-me'yoriy hujjatlar va qoidalardan tashqari, milliy va umummilliy qadriyatlar tizimi ham “muayyan masalalar bo'yicha ijtimoiy konsensusga erishishda asosiy fundamental omil sifatida namoyon bo'ladi. Qadriyatlar jamiyat a'zolari o'rtasida axloqiy-etik birlik, ijtimoiy ko'nikma va xulq-atvor me'yorlarini shakllantirish orqali ijtimoiy barqarorlik hamda kelishuv mexanizmlarini mustahkamlaydi” [8].

Yoshlarni jamiyatga moslashtirish muammosini hal qilish qadriyatlar mazmuni va ularning ro'yxatini aniqlashtirishni talab qiladi. Muammoning muhim bir jihati shundaki, agar qadriyatlar mazmuni va ularning ro'yxatiga aniqlik kiritilmasa bunday holda, jamiyatda begona shaxslar tomonidan o'rnatilgan qadriyatlar o'zlashtiriladi. Bu esa, o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, gumanistik g'oyalarga sodiqlik va refleksivlik kabi shaxsiy sifatlarining o'quv jarayonida pedagogik zaruratini aks ettiradi.

M. Mamajonov fikricha, “milliy an'analari – o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish aksiologik jihatdan tasdiqlangan qadriyatlar insonning ontologik mavjudligi uchun havo va suv kabi zarur” hisoblanadi. Ularning shakllanishi akselerativ jarayonlar asosida qanchalik erta amalga oshsa, shunchalik samarali bo'ladi. Keyingi bosqichda esa qadriyatlarni yoshlar orasida translyatsiya qilish, ularni internalizatsiya qilish jarayonlarini jadallashtirish hamda o'quvchilarni ushbu qadriyatlarni kognitiv, affektiv va konativ darajalarda qabul qilib, amaliyotga tadbiq etishga motivatsiyalash muhimdir[9].

Olimlar tomonidan ta'kidlanganidek, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda jamoatchilik va o'qituvchilarning o'z vazifalarini tushunishi ham muhim hisoblanadi. Chunki, jamoatchilik ta'lim tizimining mohiyatini tushunishi kerak bo'lganidek, o'qituvchi ham jamoatchilik fikri va jamoat tartibini tushunishi kerak. Ushbu g'oyani ilgari suradiganlarning fikriga ko'ra, “axloqiy tamoyillarning ikkita to'plami” bo'lishi mumkin, biri maktabdagi hayot uchun va ikkinchisi maktabdan tashqaridagi hayot uchun[10]. Xulq-atvor yagona bo'lganidek, xatti-harakatlar tamoyillari ham yagonadir. Chunki, maktab va unga rahbarlik qiluvchilarning ma'naviy va moddiy javobgarligi jamiyat zimmasiga yuklanadi. Maktab xususiyatiga ko'ra, jamiyat tomonidan ma'lum bir ishni bajarish, hayotni davom ettirish va jamiyat farovonligini oshirish bo'yicha muayyan funksiyani bajarish uchun yaratilgan muassasadir [11]. Jumladan, o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlar asosida kelajak va tarixan o'zlikni anglashi, tarixiylik, mantiqiylik, kuzatish, qiyosiy taqqoslash hamda ijtimoiy voqelikka shaxsiy munosabat va ajdodlarimiz xulq-odob me'yorlari asosida har bir millatning o'ziga xos milliy madaniyati va milliy o'zligini anglashida millatning ma'naviy dunyosi mavjudligi muhim o'rin tutadi.

Demak, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda milliy madaniyat millatning shakllanishi jarayonida uning mohiyatini belgilashda ham iqtisodiy, hududiy birlik sifatida qadriyatlar ham muhim belgilar bilan bir qatorda turadi va ayni paytda milliy o'z-o'zini anglashining asosiy shartidir.

Shuni aytish mumkinki, milliy qadriyatlar jamiyatning ijtimoiy xususiyatlariga ko'ra, yangilanib, boshqa xalqlar qadriyatlarining yutuqlari bilan boyib boradi. Bu esa milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ularning tadbiri to'g'risida doimiy tadqiqotlarni talab qiladi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tadqiqotlarning natijalarini umumlashtirib, shunday xulosaga kelish mumkinki, qadriyatlar ruhida tarbiyalashda o'quvchilarga ikki o'zgarma jihat bor: birinchisi, milliy-madaniy va tarixiy meroslarni tushunish va o'zlashtirish; ikkinchisi, ilm-fan bilan bog'liq holda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tushunish, o'zlashtirish va rivojlantirish.

Ichki ishlar vazirligining ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash o'quvchilarning ta'lim olishga motivatsiyasini oshirish (ijtimoiy mas'uliyatga yo'naltirish), milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan shaxsiy sifatlarini tarkib toptirish (nazariy bilimlarning amaliy faoliyatga milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida samarali tatbiq etilishini ta'minlash- ma'naviy ong va amaliy faoliyat yaxlitligini frontal ta'minlash), o'z-o'zini anglash (o'z imkoniyatlarini baholash), refleksiv tafakkurni shakllantirish (o'quvchilarning shaxsiy xatti-harakatlari va qarorlarini tanqidiy baholay olish qobiliyatini rivojlantirish)ga xizmat qiladi. Ushbu jarayon o'quvchilarda prakseologik amaliy yondashuv, ratsional tafakkur va samaradorlikning uzviylikini ta'minlash orqali tizimli tarzda amalga oshiriladi.

Ichki ishlar vazirligining ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilari ongida milliy qadriyatlarining shakllanishida, ularga nisbatan ongli munosabatda bo'lishda o'rganiladigan materialning ilmiylik va amaliy ahamiyatiga e'tibor qaratiladi. O'quvchilarda ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatlarga, umumbashariy meros durdonalariga ongli munosabatni tarkib toptirish ularda kuchli o'ziga xoslik va o'z madaniyati, shuningdek, global ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlarni tushunish va qadrlashni rivojlantiradi.

Milliy qadriyatlarni o'rgatish insonda bu millat tarixi, urf-odatlar va umumbashariy meros durdonalariga nisbatan ongli munosabatni ham o'z ichiga oladi. Umumbashariy meros durdonalariga ongli munosabat o'quvchilarda global dunyoqarash va keng dunyo oldidagi mas'uliyat hissini rivojlantirishga, millat va insoniyat tarixiy tajribasida yaratilgan umumbashariy meros durdonalarini ongli ravishda qabul qilishga va ularni amaliy faoliyatida namoyon eta olishga - ma'naviy ong va amaliy faoliyat yaxlitligini frontal ta'minlashga yordam beradi. Bu xilma-xillikka hurmat va turli madaniyatlar, dinlar va e'tiqod tizimlarini tushunishni ta'minlaydi. Shuningdek, Umumbashariy meros durdonalariga va milliy qadriyatlarga ongli munosabat global kontekstda o'z vatani va o'z o'rni va rolini ta'kidlash orqali qadriyatga yo'nalgan faoliyatini tashkil etishni rag'batlantiradi. Tadqiqotlarda zamonaviy jamiyat kontekstida ushbu qadriyatlar nimadan iboratligi haqida doimiy munozaralar mavjud. Umumbashariy meros durdonalariga va milliy qadriyatlarga ongli munosabatni tarkib toptirish milliy o'zlikni anglash tuyg'usini tarbiyalash va global qarash o'rtasidagi muvozanatni saqlashni nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dusmetova M.M. Talabalarda shaxsiy sifatlar shakllanishining psixologik omillari: talabalarda shaxsiy sifatlar shakllanishining psixologik. International scientific online conferences. <https://interonconf.org/index.php/ger/article/download/11716/9865/9659>. Germany. 2022 y
2. Musinova N.M., Jumayev U.S., Olimov L.Y. O'zini anglash, o'zini baholash va shaxsiy davogarlik darajasi. *Gospodarka i innovacje*. Volume: 23 | 2022. ISSN: 2545-0573. <http://www.gospodarkainnowacje.pl/>. 281-286-b.
3. Yusupova M.J. Yangi o'zbekiston yoshlarida vatanparvarlikni tarbiyalash dolzarb pedagogik muammo sifatida. Improving Uzbekiston's position in international ratings and indexes: theory practice, and strategy. International scientific and practical conference. November 17. 2023. 646-650-b.
4. Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati. Toshkent. "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi" 2009 y. 770 b.
5. Pedagogika: ensiklopediya. III jild / tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. – 423 b.
6. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 2002. – С.68.
7. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике. – М.: Высшая школа, 2004. – 512 с

8. Najmidinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni. T.: Adolat, 2016. 62-b.
9. Mamajonov M. Milliy an'analar – o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish omili // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2007. – № 5.
10. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya) Toshkent: Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti – 2004 y. 200 b.
11. Hakimov N. Shaxsning siyosiy madaniyati. – T.: O'zbekiston, 1989. 64-b.

ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ПРОЦЕССА ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ДИСТИЛЛЯЦИИ МИСЦЕЛЛЫ РАСТИТЕЛЬНОГО МАСЛА

Музаффар Хамдамов,
Гулистанский государственный университет

Annotatsiya.

Ushbu maqolada o'simlik moyi missellasining dastlabki distillash jarayonini jadallashtirish muammolari va imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Distillash jarayonining samaradorligini oshirish uchun qo'llaniladigan texnologik yechimlar, jumladan harorat va bosimni boshqarish, zamonaviy uskunalar qo'llanilishi hamda missella xossalarini yaxshilash yo'llari tahlil qilingan. Jarayonni jadallashtirish orqali ishlab chiqarish hajmi oshishi, energiya va vaqt tejalishi, mahsulot sifatining yaxshilanishi hamda iqtisodiy samaradorlikning oshishi ko'rsatib o'tilgan. Maqola so'ngida distillash jarayonini optimallashtirish istiqbollari va uning sanoatdagi ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: O'simlik moyi, missella, distillash, jadallashtirish, vakuum distillash, emulsifikatsiya, energiya samaradorligi, ishlab chiqarish samaradorligi.

Аннотация.

В данной статье рассматриваются проблемы и возможности ускорения процесса начальной дистилляции мисцеллы растительного масла. Проанализированы технологические решения, используемые для повышения эффективности процесса дистилляции, включая контроль температуры и давления, использование современного оборудования и способы улучшения свойств мисцеллы. Показано, что за счет ускорения процесса увеличиваются объемы производства, экономится энергия и время, повышается качество продукции, повышается экономическая эффективность. В конце статьи освещены перспективы оптимизации процесса дистилляции и его промышленное значение.

Ключевые слова: Растительное масло, мисцелла, перегонка, ускорение, вакуумная перегонка, эмульгирование, энергоэффективность, эффективность производства.

Annotation.

This article examines the problems and possibilities of accelerating the initial distillation process of vegetable oil miscella. Technological solutions used to increase the efficiency of the distillation process, including temperature and pressure control, the use of modern equipment, and ways to improve the properties of miscella, were analyzed. It is shown that by accelerating the process, production volumes will increase, energy and time will be saved, product quality will improve, and economic efficiency will increase. At the end of the article, the prospects for optimizing the distillation process and its industrial significance are highlighted.

Keywords: Vegetable oil, miscella, distillation, acceleration, vacuum distillation, emulsification, energy efficiency, production efficiency.

Введение. Растительные масла являются ценной жидкостью, получаемой из природных ресурсов, и широко используются во многих областях, включая косметику, фармацевтику и пищевую промышленность. Процесс получения этих масел важен с точки зрения качества и эффективности и часто осуществляется методом дистилляции. Процесс дистилляции позволяет извлекать жирные компоненты из растения и получать их в чистом виде.

Понятие мисцеллы играет важную роль в процессе производства растительных масел. Мисцелла - это эмульгированная смесь воды и масла, в которой масло распределено в воде в виде

мелких капель. Это наблюдается на начальных стадиях процесса дистилляции, и его эффективное управление влияет на качество масла.

Необходимость интенсификации процесса предварительной дистилляции связана с повышением эффективности промышленного производства. Ускорение этого процесса не только увеличит объем производства, но и повысит экономическую выгоду за счет экономии энергопотребления и времени. Также оптимизация процесса приводит к улучшению качества масла, что обеспечивает конкурентоспособность конечного продукта.

Растительные масла - это натуральные жирные вещества, получаемые из растений, химический состав и свойства которых различаются в зависимости от вида растения. Эти масла часто получают из листьев, цветов, плодов, семян или корней и содержат различные биоактивные соединения, включая эфирные масла, жирные кислоты, антиоксиданты и другие полезные вещества. Растительные масла широко используются в косметике, производстве лекарственных средств, пищевой промышленности и ароматерапии. Поэтому важно выделить их качественным, чистым и эффективным способом.

Мисцелла - это эмульгированная смесь воды и масла, капли масла присутствуют в воде в мелкодисперсном состоянии. То есть, масло распределено внутри жидкости в виде микроскопических капель, которые смешиваются отдельно друг от друга, но не полностью разделены. Формирование мисцеллы часто происходит на начальных стадиях процесса дистилляции или экстракции. В этом процессе масло и вода, полученные из растительных материалов с помощью тепла, смешиваются, образуя природные эмульсии - мицеллы.

Процесс дистилляции - один из наиболее часто используемых методов получения растительных масел, при котором ароматические и жирные вещества, содержащиеся в растении, отделяются в виде пара с помощью тепла, а затем возвращаются в жидкое состояние путем охлаждения. Смесь, образующаяся на стадии предварительной дистилляции - мисцелла - представляет собой сложное распределение масла и воды. Строение мицеллы, ее стабильность и свойства непосредственно определяют эффективность процесса дистилляции и качество конечного продукта. Поэтому управление мицеллой и оптимизация ее образования являются важными при получении растительных масел.

Дистилляция - это метод превращения веществ в пар под воздействием тепла с последующим их возвращением в жидкую форму путем охлаждения и тем самым выделения определенных компонентов из смесей или жидкостей. Этот процесс применяется во многих отраслях промышленности, в том числе является основной технологической операцией при получении растительных масел. В процессе получения растительных масел жиры и ароматические соединения извлекаются из растительных материалов в виде пара с помощью дистилляции. Затем эти пары охлаждаются, образуя смесь, состоящую из масла и воды - мисцеллу.

Процесс предварительной дистилляции является первым и наиболее важным этапом в получении растительного масла. Основная цель на этом этапе - эффективное извлечение масел из растений. Во время предварительной дистилляции образуется смесь масла и воды, которая используется для дальнейшей очистки и повышения качества масла в последующих процессах. Этот этап напрямую влияет на эффективность процесса дистилляции и качество конечного продукта.

Ускорение процесса дистилляции осуществляется с целью повышения эффективности производства, экономии энергетических и временных ресурсов, а также улучшения экономической рентабельности. Увеличение скорости этого процесса позволяет не только увеличить объем производства, но и снизить производственные затраты при сохранении стабильности качества продукции.

В качестве технологических решений для интенсификации широко применяется оптимальное управление параметрами температуры и давления. Снижение давления методом вакуумной дистилляции обеспечивает отделение масел при низких температурах, уменьшает деградацию, вызванную тепловым воздействием, и повышает эффективность процесса. Кроме того, для повышения энергоэффективности и улучшения интенсивности процесса используется

современное оборудование, такое как высокоэффективные конденсаторы пара, системы интенсивного перемешивания и автоматизированные системы управления.

Для улучшения физико-химических свойств мисцеллы важно тщательно контролировать условия процесса, управлять эмульсификацией и применять стабилизаторы. Эти методы способствуют повышению стабильности мисцеллы, предотвращают коагуляцию и агрегацию масляных капель, что в итоге улучшает качественные показатели продукта и обеспечивает возможность его длительного хранения.

В результате интенсификации процесса дистилляции наблюдается ряд положительных изменений. Прежде всего, значительно сокращается время дистилляции, что позволяет повысить эффективность производства. В результате одновременно получается большее количество растительного масла, что приводит к увеличению объемов производства. Также, благодаря улучшению эффективности процесса, повышаются качественные показатели масел - их чистота, степень сохранности ароматических и биоактивных компонентов. Это обеспечивает конкурентоспособность конечного продукта и его соответствие требованиям рынка.

С экономической точки зрения, интенсификация процесса дистилляции снижает производственные затраты, способствует экономии энергии и времени. Таким образом, компании повышают рентабельность производства и укрепляют свои позиции на рынке. Более того, более быстрое и эффективное производство способствует увеличению общей производственной мощности отрасли, завоеванию новых рынков и развитию экспортного потенциала. В результате повысится конкурентоспособность в промышленном секторе и окажет положительное влияние на национальную экономику.

Интенсификация процесса предварительной дистилляции значительно повышает эффективность получения растительных масел. Это не только улучшает скорость и энергоэффективность производственного процесса, но и служит обеспечению стабильности качества продукции. Также оптимизация процесса повышает конкурентоспособность промышленного производства и повышает экономическую эффективность. Дальнейшее развитие этой технологии в будущем и обогащение новыми передовыми методами создаст основу для более эффективной и стабильной работы промышленности растительных масел.

Таким образом, интенсификация процесса предварительной дистилляции мисцеллы растительного масла служит повышению эффективности производства, экономии энергетических и временных ресурсов, а также улучшению качества продукции. Такие технологические подходы, как управление температурой и давлением, использование современного оборудования, позволяют ускорить процесс и оптимизировать свойства мисцеллы. Это, в свою очередь, приводит к увеличению объемов производства, снижению затрат и повышению экономической рентабельности. Также совершенствование данного процесса будет способствовать укреплению конкурентоспособности и устойчивому развитию промышленности растительных масел. В будущем важное значение приобретает развитие процесса дистилляции более эффективными и экологически безопасными методами.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Chemat, F., Rombaut, N., Meullemiestre, A., Turk, M., & Perino, S. (2017). "Green Extraction of Natural Products: Concept and Principles." *International Journal of Molecular Sciences*, 18(2), 248. <https://doi.org/10.3390/ijms18020248>
2. Duarte, A. P., et al. (2018). "Vacuum steam distillation of essential oils: Process improvement and quality control." *Separation and Purification Technology*, 204, 103-111.
3. Kumar, A., & Sharma, S. (2017). "Extraction of Essential Oils: A Review." *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 6(5), 1634-1642.
4. Azmir, J., Zaidul, I. S. M., Rahman, M. M., Sharif, K. M., Mohamed, A., Sahena, F., ... & Omar, A. K. M. (2013). "Techniques for extraction of bioactive compounds from plant materials: A review." *Journal of Food Engineering*, 117(4), 426-436. <https://doi.org/10.1016/j.jfoodeng.2013.01.014>
5. Bajpai, V. K., & Rajput, N. (2018). "Essential oils: Sources, extraction and their applications." *Journal of Cleaner Production*, 207, 462-477. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.09.129>

6. Sapkota, A., & Budhathoki, U. (2020). "Recent advances in extraction and purification of essential oils: A review." Food Chemistry, 310, 125965. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2019.125965>

BOKSCHILARNING O'NG OYOQ BILAN BAJARILGAN OLDINGA QADAM TASHLASH TEXNIKASI BAJARILISHIDA TANANING ASOSIY BO'G'IMLARIDAGI HARAKAT AMPLITUDASI KO'RSATKICHLARI (°)

Farruh Qo'chqorov,
Andijon davlat universiteti

Annotatsiya.

Ushbu maqolada bokschilarning o'ng oyoq bilan bajarilgan oldinga qadam tashlash texnikasi davomida tananing asosiy bo'g'imlaridagi harakat amplitudasi ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Tadqiqotga 14 nafardan iborat nazorat va tajriba guruhlari jalb qilinib, har bir ishtirokchining tos, son, tizza va to'piq bo'g'imlarida yuzaga keladigan harakat burchaklari (egilish, aylanish, og'ish) maxsus biomexanik usullar orqali o'lchandi va tahlil qilindi. Mazkur tahlil asosida texnik-taktik tayyorgarlikni ilmiy asosda takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: Boks, texnika, harakat amplitudasi, kinematika, o'ng oyoq, qadam tashlash, tos, son, bo'g'im harakati.

Аннотация.

В данной статье анализируется амплитуда движений в основных суставах тела при выполнении техники шага вперед боксёрами правой ногой. В исследовании приняли участие контрольная и экспериментальная группы по 14 человек. У каждого участника измерялись и анализировались углы движения (сгибание, вращение, отклонение) в тазовых, тазобедренных, коленных и голеностопных суставах с помощью специальных биомеханических методов. На основе этого анализа были разработаны рекомендации по совершенствованию технико-тактической подготовки на научной основе.

Ключевые слова: Бокс, техника, амплитуда движений, кинематика, правая нога, шаг, таз, тазобедренный сустав, движение в суставах.

Annotation.

This article analyzes the amplitude of movement in the main joints of the body during the forward step technique performed by boxers with the right foot. Control and experimental groups of 14 people were involved in the study, and the angles of movement (flexion, rotation, deviation) in the pelvic, hip, knee and ankle joints of each participant were measured and analyzed using special biomechanical methods. Based on this analysis, recommendations were developed for improving technical and tactical training on a scientific basis.

Keywords: Boxing, technique, amplitude of movement, kinematics, right foot, step, pelvis, hip, joint movement.

Kirish. Sport yakkakurashlari, xususan boks, yuqori darajadagi koordinatsiyalangan harakatlar, aniqlik va tezlikni talab qiladigan murakkab harakat faoliyati sifatida ajralib turadi. Boks texnikasini chuqur anglash va uni ilmiy asosda tahlil qilish sportchilarning harakat samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Jumladan, raqib bilan to'qnashuv chog'ida optimal holatga kirish, masofani bosib o'tish yoki pozitsiyani strategik o'zgartirish uchun bajariladigan o'ng oyoq yordamida oldinga qadam tashlash harakati bokschilarning texnik tayyorgarligidagi ajralmas element hisoblanadi [1,2,3,4].

Ushbu texnika, ayniqsa o'ng oyoq bilan bajarilganida, sportchining butun tana tizimi ayniqsa asosiy bo'g'imlar aniq va muvozanatli ishlashini talab qiladi. Harakat amplitudasi, ya'ni bo'g'imlardagi egilish, cho'zilish, aylanish va og'ish burchaklari sportchining texnik imkoniyatlarini, mushak-motorik faolligini va biomexanik moslashuv darajasini ko'rsatib beradi. Bu ko'rsatkichlar orqali mashg'ulotlarning sifatini baholash, harakat texnikasini tahlil qilish va sportchini individual xususiyatlariga ko'ra samarali tayyorlash mumkin bo'ladi [5,6,7].

Ilgari olib borilgan ilmiy ishlar harakat amplitudasi orqali texnik mahoratni aniqlash mumkinligini ko'rsatgan bo'lsa-da, aynan o'ng oyoq bilan bajariladigan oldinga qadam tashlash texnikasi bajarilishidagi bo'g'im harakatlari bo'yicha kompleks, qiyosiy tahlillar hali yetarlicha amalga oshirilmagan. Shu sababli, ushbu tadqiqot nazorat va tajriba guruhlarida asosiy bo'g'imlardagi harakat amplitudasini o'lchash orqali bokschilarning texnik

harakatlarini chuqur o'rganishni maqsad qilib qo'yadi. Bu kabi tahliliy yondashuv bokschilarning texnik-taktik salohiyatini ilmiy asosda baholash, mashg'ulot dasturlarini optimallashtirish va zamonaviy sport tayyorgarligini yanada samaraliroq yo'lga qo'yishda muhim o'rin egallaydi [8,9,10].

Tadqiqotning maqsadi: Bokschilarning o'ng oyoq bilan bajarilgan oldinga qadam tashlash texnikasi davomida tananing asosiy bo'g'imlaridagi harakat amplitudasi ko'rsatkichlari tahlil qilish orqali xato va kamchiliklarni aniqlash.

Tadqiqotning vazifalari:

- O'ng oyoqda oldinga qadam tashlash texnikasini o'rganish va kinematik tahlilini amalga oshirish;
- Yuzaga kelgan xato va kamchiliklar yuzasidan kerakli ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotni tashkil etish usullari: pedagogik kuzatuv, video kuzatuv, pedagogik nazorat, matematik statistik tahlil.

Tadqiqot natijalari va muxokamasi: Sportchilar harakatining samaradorligi ularning texnik mahorati, mushak-bo'g'im tizimi faoliyati va harakatlarni anatomik-biomekanik jihatdan to'g'ri bajarishiga bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, boks kabi yuqori tezlikda harakat va aniqlik talab qilinadigan sport turlarida texnik elementlarning har bir detalini chuqur o'rganish, sportchining umumiy tayyorgarlik darajasini baholashda muhim ahamiyatga ega. Bunday texnik harakatlardan biri — bu o'ng oyoq bilan bajariladigan oldinga ikkitalik sakrash texnikasidir. Mazkur texnika jangovar vaziyatda rakibga tezkor yaqinlashish, joylashuvni o'zgartirish va hujumni tayyorlashda faol qo'llaniladi. Ushbu harakat davomida tananing harakat muvozanatini saqlash, tezlikni oshirish va zarba kuchini optimal uzatish uchun asosiy bo'g'imlardagi burchakli siljishlar (egilish, og'ish, aylanish) aniqligi va izchilligi alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Tadqiqotning ushbu bosqichida o'ng oyoq orqali bajarilgan oldinga ikki martalik sakrash texnikasi vaqtida tananing asosiy bo'g'imlarida (tos, son, tizza, to'piq va oyoq panjasi) yuzaga keladigan harakat amplitudalari kinematik jihatdan baholandi. Bunday tahlil sportchilarning texnik darajasini aniqlash, ularning mushak-bo'g'im harakati barqarorligini baholash va mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda individuallashtirishga xizmat qiladi. Bokschilarning o'ng oyoq bilan bajarilgan oldinga ikkitalik sakrash texnikasi bajarilishida tananing asosiy bo'g'imlari harakat amplitudasi asosida. Tos suyagining egilish harakati — bu tana segmentlari muvozanatini saqlash va harakatning umumiy kinematik strukturasi doirasida kuch uzatishning samaradorligini ta'minlovchi muhim biomekanik komponent hisoblanadi. Double lunge texnikasi bajarilishida, ayniqsa, o'ng oyoq orqali bajarilgan harakat fazasida, tosning oldinga yoki orqaga og'ish burchagi tananing holatini saqlash, sakrashni tayyorlash va keyingi harakatni optimal yo'naltirishda asosiy rol o'ynaydi.

3.4-jadval

Bokschilarning o'ng oyoq bilan bajarilgan oldinga ikkitalik sakrash texnikasi bajarilishida tananing asosiy bo'g'imlaridagi harakat amplitudasi ko'rsatkichlari (°)

№	Ko'rsatkichlar	Nazorat guruhi (n = 14)	V,%	Tajriba guruhi (n = 14)	V,%	t	p
1	Tos suyagining egilish diapazoni (°)	2 ± 0.4	20	2.1 ± 0.6	28.57	0.74	>0.05
2	Tos suyagining chetga og'ish diapazoni (°)	2.1 ± 0.4	19.05	2.2 ± 0.3	13.64	0.21	>0.05
3	Tos suyagining aylanish diapazoni	30 ± 4.2	14	30.2 ± 2.3	7.62	0.85	>0.05
4	Son bo'g'imi bukilish diapazoni (°)	12 ± 3.1	25.83	13.1 ± 2.7	20.61	1.54	>0.05
5	Son bo'g'imi chetga og'ish diapazoni (°)	17.1 ± 2.2	12.87	17.5 ± 2.7	15.43	0.63	>0.05
6	Son bo'g'imi aylanish diapazoni (°)	4 ± 0.4	10	5.4 ± 0.7	12.96	0.34	>0.05
7	Tizza bo'g'imi egilish diapazoni (°)	8 ± 0.5	6.25	8±0.7	8.75	0.67	>0.05
8	Tizza bo'g'imi chetga og'ish diapazoni (°)	14 ± 2.7	19.29	14.1±2.8	19.86	0.23	>0.05
9	Tizza bo'g'imi aylanish diapazoni (°)	9.12 ± 1.7	18.64	9.7±1.9	19.59	0.85	>0.05
10	To'piq bo'g'imi bukilish diapazoni (°)	23 ± 2.4	10.43	23.4±1.2	5.13	0.54	>0.05
11	To'piq bo'g'imi chetga	10.4 ± 1.8	17.31	10.7±1.48	13.83	0.63	>0.05

	og'ish diapazoni (°)						
12	To'piq bo'g'imi aylanish diapazoni (°)	16 ± 1.18	7.38	16.12±1.4	8.68	0.34	>0.05
13	Oyoq panjasining yo'nalish diapazoni (°)	11 ± 1.7	15.45	12.1±2.8	23.14	0.74	>0.05

Tahlil natijalariga ko'ra, nazorat guruhi (NG) sportchilarida tos suyagining egilish diapazoni o'rtacha $2 \pm 0.4^\circ$, tajriba guruhi (TG) da esa $2.1 \pm 0.6^\circ$ ni tashkil etdi. Ikkala guruhda olingan qiymatlar o'zaro juda yaqin bo'lib, texnik harakatni bajarishdagi umumiy mexanik izchillikni ifodalaydi (1-jadvalga qarang).

Variatsiya koeffitsienti NGda 20.0%, TGda esa 28.57% ni tashkil qilgan bo'lib, TG sportchilarida ushbu harakatda individual farqlarning nisbatan yuqoriligi kuzatildi. Bu esa tajriba guruhida texnik ijroning barqarorligi ayrim sportchilarda hali to'liq shakllanmaganligini, ehtimol mashg'ulotlar davomida harakatga moslashuv darajasida tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. Statistik tahlil natijasida guruhlar o'rtasidagi farq ishonchli emas deb topildi ($P > 0.05$), bu esa mashg'ulot metodikasi yoki tajriba omillarining tos egilish diapazoniga sezilarli darajada ta'sir qilmaganini anglatadi.

Mazkur natijalar sportchilarda tos egilishi bo'yicha texnika stabilligini ko'rsatadi, ammo tajriba guruhi sportchilari uchun bu harakatni yanada izchil va aniq shakllantirish zarurati mavjudligini bildiradi. Bu esa mashg'ulot jarayonida individual yondashuvni qo'llashni taqozo etadi.

Tos suyagining chetga og'ish harakati tananing frontal tekislikdagi barqarorligini ta'minlash, sakrash yo'nalishini aniqlashtirish va harakat muvozanatini saqlashda muhim biomekanik o'rin tutadi. Double lunge texnikasida ayniqsa og'irlik markazi o'zgarishi bilan bir vaqtda tosning chetga og'ishi oyoq holatini moslashtirishda ishtirok etadi. O'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra, nazorat guruhi (NG) sportchilarida tos suyagining chetga og'ish diapazoni o'rtacha $2.1 \pm 0.4^\circ$, tajriba guruhi (TG)da esa $2.2 \pm 0.3^\circ$ ni tashkil etdi. Ko'rsatkichlarning yaqinligi ikki guruhda texnik bajarilishdagi izchillik va biomekanik funksional o'xshashlikni bildiradi. Variatsiya koeffitsienti NGda 19.05%, TGda esa 13.64%ni tashkil etdi. Bu TG sportchilarida harakat ijrosida biroz barqarorroq natijalar qayd etilganini anglatadi. Shuningdek, TGdagi pastroq dispersiya texnik ustunlik yoki harakatni takrorlash aniqligining yuqoriligini ko'rsatadi.

Statistik jihatdan qaralganda, guruhlar o'rtasidagi farq ishtirokchilar soni va o'zgaruvchanlik darajasi inobatga olinganda ishonchli emas deb baholandi. Bu esa tajriba sharoitlari tosning chetga og'ish amplitudasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaganini bildiradi. Xulosa qilib aytganda, tos suyagining chetga og'ish harakati ikki guruhda ham texnik jihatdan barqaror shakllangan bo'lib, TGdagi sportchilar bu harakatni nisbatan izchilroq bajargan. Bu esa texnika sifati va mushak-bo'g'im muvofiqligining shakllangan darajasini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida tos suyagining aylanish harakati (rotatsiyasi) axial tekislikdagi tana burilishi orqali pastki va yuqori tana segmentlari orasida kinetik zanjirni muvofiqlashtirishda, ayniqsa bokschilar harakatida muhim biomekanik ahamiyat kasb etadi. Double lunge texnikasida tosning rotatsion harakati harakat yo'nalishini boshqarish, barqarorlikni saqlash va zarba oldi tayyorgarlik harakatlarini to'g'ri tashkil qilishda bevosita ishtirok etadi. O'tkazilgan kinematik tahlil natijalariga ko'ra, nazorat guruhi (NG) sportchilarida tos aylanish diapazoni o'rtacha $30 \pm 4.2^\circ$, tajriba guruhi (TG)da esa $30.2 \pm 2.3^\circ$ ni tashkil etdi. Ikkala guruhda ham bu parametr bo'yicha qiymatlar o'zaro yaqin bo'lib, texnik bajarilishdagi umumiy muvofiqlikni aks ettiradi. Variatsiya koeffitsienti NGda 14%, TGda esa 7.62% bo'lib, TGdagi sportchilarda bu harakat nisbatan kamroq o'zgaruvchanlik bilan bajarilganini bildiradi. Bu esa TGda rotatsion harakatni takroriy aniq bajarish ko'nikmasi yaxshiroq shakllanganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, statistik tahlil natijalariga ko'ra, ikki guruh o'rtasidagi farq ishtirokchilar soni va dispersiya darajasi nuqtai nazaridan ishonchli emas deb baholandi ($P > 0.05$). Demak, tajriba omillari bu parametrga sezilarli ta'sir ko'rsatmagan (1-jadvalga qarang).

Bokschilarda tos suyagining aylanish diapazoni ikkala guruhda ham biomekanik mezonlarga mos va texnik izchillik bilan bajarilgan. TG sportchilarida harakatni standartlashtirish darajasi biroz yuqoriroq bo'lsa-da, umumiy farq statistik ahamiyat kasb etmaydi. Bu esa texnik tayyorgarlik darajasining deyarli bir xil shakllanganligini ko'rsatadi. Son bo'g'imining bukilish harakati (fleksiya) pastki tana segmentlarining funksional harakatlanishida asosiy biomekanik fazalardan biri bo'lib, ayniqsa sakrash va itarilish bosqichlarida tananing og'irlik markazini boshqarish, kuch uzatish va er bilan kontaktga tayyorgarlikda muhim rol o'ynaydi. Double lunge texnikasida son bo'g'imining optimal bukilishi harakat samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

O'tkazilgan kinematik tahlilga ko'ra, nazorat guruhi (NG)da son bo'g'imi bukilish diapazoni o'rtacha $12 \pm 3.1^\circ$, tajriba guruhi (TG)da esa $13.1 \pm 2.7^\circ$ ni tashkil etdi. TGda bu burchak biroz yuqoriroq qayd etilgan bo'lsa-da, farq statistik ahamiyat kasb etmaydi. Variatsiya koeffitsienti NGda 25.83%, TGda esa 20.61%ni tashkil etdi. Bu TGdagi sportchilarda harakatning nisbatan kamroq individual farq bilan bajarilganini, ya'ni bukilish harakatining barqarorroq shakllanganligini anglatadi.

Statistik natijalar shuni ko'rsatmoqdaki, ikki guruh o'rtasida son bo'g'imi bukilish diapazonida kuzatilgan tafovut ishonchli emas, bu esa double lunge texnikasi bajarilishida bu parametr bo'yicha tajriba omillarining ta'siri

sezilarli emasligini bildiradi. Xulosa qilib aytganda, son bo'g'imi bukilishi har ikki guruh sportchilarida texnik va biomekanik jihatdan me'yorda shakllangan, TGda esa bu harakat izchilroq bajarilgan. Biroq umumiy natijalar texnik tayyorgarlik darajasi jihatidan guruhlar o'rtasida keskin tafovut yo'qligini ko'rsatadi (1-jadvalga qarang).

Son bo'g'imining chetga og'ish harakati (abduksiya) sakrash texnikasida tananing lateral barqarorligini saqlash, oyoqning holatini tashqi harakatlarga moslashtirish va og'irlik markazini muvozanatlashtirishda muhim biomekanik rol o'ynaydi. Double lunge texnikasida bu harakat sportchining tayanch fazasidagi turg'unlik darajasiga va muvozanat saqlash mexanizmlarining faolligiga bevosita ta'sir qiladi. Olib borilgan tahlil natijalariga ko'ra, nazorat guruhi (NG)da son bo'g'imi chetga og'ish diapazoni o'rtacha $17.1 \pm 2.2^\circ$, tajriba guruhi (TG)da esa $17.5 \pm 2.7^\circ$ ni tashkil etdi. Ushbu qiymatlar har ikki guruhda juda yaqin bo'lib, texnik ijroda umumiy biomekanik izchillik mavjudligini ko'rsatadi. Natijalar variatsiya koeffitsienti NGda 12.87%, TGda esa 15.43%ni tashkil etdi. Bu TGda harakatni bajarishda individual tafovutlar biroz yuqoriroq ekani, sportchilar orasida harakatga bo'lgan yondashuv va funksional tayyorgarlik darajasidagi farqlar mavjud bo'lishi mumkinligini bildiradi.

Statistik tahlilga ko'ra, bu parametr bo'yicha guruhlar o'rtasidagi farq ishtirokchilar soni va dispersiyalarning o'zgaruvchanligi nuqtai nazaridan ishonchli emas deb topildi. Bu tajriba omillarining son bo'g'imi chetga og'ish diapazoniga sezilarli ta'sir ko'rsatmaganini anglatadi. Natija yakunida, son bo'g'imining chetga og'ish harakati double lunge texnikasi doirasida har ikki guruh sportchilarida barqaror va izchil shakllangan, TG sportchilarida esa individual farqlar biroz kengroq spektrda qayd etilgan. Bu mashg'ulot jarayonida texnikani yanada aniqlashtirish va muvozanatni mustahkamlashga qaratilgan yondashuvlarni takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi (1-jadvalga qarang).

Tizza bo'g'imining egilish harakati (fleksiya) pastki tana segmentlari harakatida asosiy dinamik fazani tashkil etadi. Double lunge texnikasida bu harakat komponenti chap yoki o'ng oyoq orqali amalga oshirilayotgan sakrash paytida tananing pastki qismida kuch ishlab chiqarish, og'irlik markazini muvozanatli tarzda uzatish va sakrashga tayyorlanish uchun muhim biomekanik rol o'ynaydi.

Tahlil natijalariga ko'ra, nazorat guruhi (NG)da tizza bo'g'imi egilish diapazoni o'rtacha $8 \pm 0.5^\circ$, tajriba guruhi (TG)da esa $8 \pm 0.7^\circ$ ni tashkil etdi. Har ikkala guruhda ham o'rtacha qiymatlar mutlaqo bir xil bo'lib, texnik ijroda harakatning maksimal darajada izchil amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Variatsiya koeffitsienti NGda 6.25%, TGda esa 8.75%ni tashkil etdi. Bu TG sportchilarida individual tafovutlar bir oz yuqoriroq ekanligini anglatadi, biroq umumiy dispersiya darajasi past bo'lgani uchun harakatni takrorlash aniqligi yuqori deb baholanishi mumkin. Statistik jihatdan o'rtacha qiymatlar orasidagi farq ishtirokchilar soni va dispersiyalarni hisobga olgan holda ishonchli emas deb topildi ($P > 0.05$). Tajriba sharoitlarining tizza egilishi burchagiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaganini anglatadi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, tizza bo'g'imi egilish harakati double lunge texnikasi bajarilishida nazorat va tajriba guruhlari sportchilarida biomekanik mezonlarga mos ravishda, izchil va standart shakllangan bo'lib, texnik barqarorlik yuqori darajada ta'minlangan.

Tizza bo'g'imining chetga og'ish harakati (abduksiya/adduksiya) frontal tekislikdagi holatni saqlash, oyoqning tashqi harakatlarga moslashuvi va tananing barqarorligini boshqarishda muhim biomekanik omil hisoblanadi. Double lunge texnikasida ushbu harakat oyoqning sakrash yo'nalishiga tayyorlanishida, ayniqsa kontakt fazasida turg'unlikni ta'minlash uchun zarurdir.

Tahlil natijalariga ko'ra, nazorat guruhi (NG) sportchilarida tizza bo'g'imi chetga og'ish diapazoni o'rtacha $14 \pm 2.7^\circ$, tajriba guruhi (TG)da esa $14.1 \pm 2.8^\circ$ ni tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkichlarning juda yaqin bo'lishi texnik harakatda ikki guruh sportchilarining o'zaro biomekanik o'xshashlikka ega ekanini ko'rsatadi. Variatsiya koeffitsienti NGda 19.29%, TGda esa 19.86%ni tashkil etdi. Ikkala guruhda ham harakatda o'zgaruvchanlik nisbatan yuqoriroq bo'lib, bu parametrda individual tafovutlar mavjudligini anglatadi. Bu sportchining anatomik xususiyatlari, mushak tonusi yoki harakatga moslashuv darajasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Statistik tahlil natijalariga ko'ra, guruhlar o'rtasidagi farq ishtirokchilar soni va dispersiya hisobga olinsa-da, ishonchli emas deb baholandi. Tizza bo'g'imi chetga og'ish harakati har ikki guruhda ham texnik jihatdan izchil shakllangan, ammo bu parametrda shaxsiy tafovutlar nisbatan yuqoriligi bois, uni mashg'ulotlarda individual yondashuv bilan optimallashtirish maqsadga muvofiqdir.

Tizza bo'g'imining aylanish (rotatsion) harakati harakat muvozanatini saqlash, oyoqning zaruriy holatga o'tishini ta'minlash va tananing kinetik zanjirida kuch uzatishni muvofiqlashtirishda muhim biomekanik omil sifatida namoyon bo'ladi. Double lunge texnikasida ushbu harakat tananing dinamik barqarorligini saqlab qolish va o'ng oyoq bilan sakrash fazasida holatni optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Kinematik tahlil natijalariga ko'ra, nazorat guruhi (NG)da tizza bo'g'imi aylanish diapazoni o'rtacha $9.12 \pm 1.7^\circ$, tajriba guruhi (TG)da esa $9.7 \pm 1.9^\circ$ ni tashkil etdi. Ko'rsatkichlarning yaqinligi ikki guruh sportchilarining texnik harakatida umumiy biomekanik uyg'unlikni bildiradi. Variatsiya koeffitsienti NGda 18.64%, TGda esa 19.59%ni tashkil etdi. Bu har ikki guruhda tizza bo'g'imi aylanish harakati nisbatan yuqori individual farqlanishlar bilan bajarilganini anglatadi. Bu holat mushak-elastik xususiyatlari, bo'g'im tuzilmasidagi tafovutlar yoki harakatga bo'lgan adaptatsion yondashuvlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bokschilarda tizza bo'g'imi aylanish

harakati nazorat va tajriba guruhlarida biomekanik izchillik bilan shakllangan, ammo bu parametrdan nisbatan yuqori variativlik kuzatilgani bois, mashg'ulotlarda individual bo'g'im stabiligini oshirishga qaratilgan yondashuvlarni qo'llash maqsadga muvofiqdir (1-jadvalga qarang).

To'piq bo'g'imining bukilish harakati (dorsifleksiya/plantarfleksiya) sakrash va qo'nish fazalarida tananing vertikal va gorizontal harakatlarini muvofiqlashtirish, erga kuch uzatish va amortizatsiya funksiyasini bajarishda muhim biomekanik komponent hisoblanadi. Double lunge texnikasida bu bo'g'imning bukilish diapazoni oyoqning yerga kontakt holatidagi moslashuvchanligini va kuch ishlab chiqarish quvvatini belgilaydi. Tahlil natijalariga ko'ra, nazorat guruhi (NG) sportchilarida to'piq bo'g'imi bukilish diapazoni o'rtacha $23 \pm 2.4^\circ$, tajriba guruhi (TG)da esa $23.4 \pm 1.2^\circ$ ni tashkil etdi. Har ikkala guruhda o'rtacha qiymatlar bir-biriga yaqin bo'lib, texnik harakatda o'xshash biomekanik model qo'llanilganini bildiradi. Variatsiya koeffitsienti NGda 10.43%, TGda esa 5.13%ni tashkil etdi. Bu TG sportchilarida harakat barqarorligi va takrorlanuvchanligi yuqori bo'lganini, ya'ni bu bo'g'imda texnika izchil shakllanganligini ko'rsatadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bokschilarning o'ng oyoq bilan bajarilgan oldinga ikkitalik sakrash texnikasi davomida tananing asosiy bo'g'imlarida — xususan, tos, son, tizza va to'piq bo'g'imlarida aniqlangan harakat amplitudasi ko'rsatkichlari tajriba va nazorat guruhlari o'rtasida statistik jihatdan ishonchli farq ko'rsatmadi ($p > 0.05$).

Tos suyagining egilish, og'ish va aylanish burchaklari, son bo'g'imining bukilish va chetga og'ish diapazonlari, shuningdek, to'piq va tizza bo'g'imlaridagi burchak o'zgarishlari texnik harakatlar muvofiqligini, tananing vertikal va gorizontal muvozanatini saqlab qolish mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Amplituda ko'rsatkichlarining o'zaro yaqinligi esa ikkala guruhda ham motorik harakatlar stabiligini va sakrash texnikasi mexanikasining o'zlashtirilganligini ko'rsatadi.

Shuningdek, harakat amplitudasining nisbatan kam o'zgaruvchanligi (V%) harakatlarni iqtisodiy, barqaror va biomekanik jihatdan maqbul bajarilganini tasdiqlaydi. Bu holat sportchilarning texnik-taktik tayyorgarligida motorik funksiyalar va bo'g'imlar harakatchanligini mo'tadil saqlash muhim omil ekanligini ta'kidlaydi.

Mazkur tadqiqot natijalari asosida, texnik harakatlarni chuqur tahlil qilish va ularni takomillashtirish jarayonida sportchilarning harakat amplitudasi monitoringi orqali mashg'ulotlarni individuallashtirish zarurligi aniqlanmoqda. Shu orqali yuqori sifatli zarba va harakat texnikasini shakllantirishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. — М.: Медицина, 1966. — 450 с.
2. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. — Киев: Олимпийская литература, 2010. — 808 с.
3. Лях В.И., Зданевич А.А. Теория и методика физического воспитания. — М.: Академия, 2006. — 384 с.
4. Рубан А.В. Биомеханика в спорте: учебное пособие. — М.: Советский спорт, 2009. — 264 с.
5. Zatsiorsky V.M. Kinematics of Human Motion. — Champaign, IL: Human Kinetics, 1998. — 363 p.
6. Knudson D. Biomechanical Principles of Human Movement. — New York: Springer, 2007. — 210 p.
7. Арутюнян Г.Г. Биомеханика спорта: Учебник. — М.: Физкультура и спорт, 2004. — 432 с.
8. Сучилин А.А. Совершенствование техники передвижения боксеров на основе биомеханического анализа. // Теория и практика физической культуры. — 2015. — №5. — С. 42–44.
9. Salazar W., Sanchez M. Biomechanical analysis of boxing footwork and step combinations. // Journal of Sports Science and Medicine. — 2020. — Vol. 19 (3). — P. 543–550.
10. O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport ilmiy tadqiqot instituti. Boks bo'yicha metodik qo'llanma. — Toshkent, 2019. — 120 b.

MAKROIQTISODIY OMILLARNING BIZNES BOSHQARUVIGA TA'SIRI

O'tkirbek Xoshimov,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Biznes boshqaruvi" kafedrasida assistent o'qituvchisi

Annotatsiya.

Ushbu maqolada makroiqtisodiy omillarning biznes boshqaruviga ta'siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Global va milliy iqtisodiy beqarorlik sharoitida inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari, valyuta kursi, YaIM o'sishi kabi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar biznes subyektlarining boshqaruv qarorlari, investitsion faolligi va moliyaviy natijalariga qanday ta'sir ko'rsatayotgani aniqlash maqolaning asosiy maqsadi sifatida belgilangan. Maqolada mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro moliyaviy tashkilotlar va milliy statistika organlarining ma'lumotlari nazariy tahlil va taqqoslash usullari yordamida o'rganildi.

Kalit so'zlar: makroiqtisodiy omillar, biznes boshqaruvi, inflyatsiya, foiz stavkalari, valyuta kursi, YaIM o'sishi, regressiya tahlili, iqtisodiy beqarorlik.

Abstract.

This article analyses the impact of macroeconomic factors on business management from both theoretical and practical perspectives. In the context of global and national economic instability, the main objective of the article is to identify how key macroeconomic indicators such as the inflation rate, interest rates, the exchange rate, and GDP growth influence business entities' managerial decisions, investment activity, and financial performance. The article examines existing scientific literature and data from international financial institutions and national statistical agencies and employs methods of theoretical analysis and comparison.

Keywords: macroeconomic factors, business management, inflation, interest rates, exchange rate, GDP growth, regression analysis, economic instability.

Аннотация.

В данной статье влияние макроэкономических факторов на управление бизнесом анализируется с теоретической и практической точек зрения. В условиях глобальной и национальной экономической нестабильности основной целью статьи является выявление того, как ключевые макроэкономические показатели, такие как уровень инфляции, процентные ставки, обменный курс и рост ВВП, воздействуют на управленческие решения хозяйствующих субъектов, их инвестиционную активность и финансовые результаты. В статье с использованием методов теоретического анализа и сравнения изучены существующая научная литература, а также данные международных финансовых организаций и национальных статистических органов.

Ключевые слова: макроэкономические факторы, управление бизнесом, инфляция, процентные ставки, обменный курс, рост ВВП, регрессионный анализ, экономическая нестабильность.

Kirish. So'nggi yillarda jahon va milliy iqtisodiyotda kuzatilayotgan beqarorlik, xususan, inflyatsiya darajasining o'zgaruvchanligi, foiz stavkalarining keskin tebranishi, valyuta kurslarining barqaror emasligi va iqtisodiy o'sish sur'atlaridagi pasayishlar biznes subyektlarining kundalik faoliyati va uzoq muddatli strategik qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bozor mexanizmlarining chuqurlashuvi, tashqi bozorlar bilan integratsiyaning kuchayishi va raqobatning keskinlashuvi sharoitida makroiqtisodiy omillarni e'tiborsiz qoldirgan holda biznesni samarali boshqarish deyarli imkonsiz bo'lib bormoqda. Shu ma'noda, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasi va ularning biznes boshqaruvi ko'rsatkichlariga ta'sirini ilmiy asosda o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biridir.

Makroiqtisodiy omillar tarkibiga YaIM o'sishi sur'atlari, inflyatsiya darajasi, foiz stavkalarining miqdori, milliy valyuta kursi, ishsizlik darajasi, tashqi savdo balansi kabi iqtisodiy ko'rsatkichlar kiradi. Ushbu omillar biznes subyektlarining sotuv hajmi, foydalilik darajasi, investitsion faolligi, moliyaviy barqarorligi va risklarni boshqarish strategiyalariga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi [3]. Masalan, foiz stavkalarining oshishi kredit resurslarining qimmatlashuviga, inflyatsiyaning tezlashuvi xarajatlar tuzilmasining o'zgarishiga, valyuta kursining beqarorligi esa eksport-import operatsiyalari bo'yicha risklarning ortishiga olib keladi. Shuning uchun ham menejerlar va tadbirkorlar makroiqtisodiy muhitdagi

o'zgarishlarni muntazam kuzatib borishi, ularga mos ravishda strategik va operatsion qarorlarni qayta ko'rib chiqishi zarur.

Xalqaro va milliy ilmiy adabiyotlarda makroiqtisodiy omillar bilan biznes faoliyati o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha qator tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, ularning natijalari mamlakatlar, sohalar va vaqt kesimida sezilarli darajada farq qiladi. Bundan tashqari, ko'plab ishlarda alohida makro ko'rsatkichlarning ta'siri yoritilgan bo'lib, ularning kompleks tarzda, o'zaro bog'liqlikda biznes boshqaruvi ko'rsatkichlariga ta'siri yetarlicha tizimli tahlil qilinmagan. Mazkur holat makroiqtisodiy omillar va biznes boshqaruvi o'rtasidagi munosabatlarni yangicha yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqish, empirik ma'lumotlar bazasi asosida baholash zaruratini yuzaga keltiradi.

Ma'lumotlar manbalari va tanlovi

Maqolada makroiqtisodiy omillarning biznes boshqaruviga ta'sirini baholash maqsadida O'zbekiston iqtisodiyoti bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlardan foydalanildi. Asosiy ma'lumotlar manbalarini O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Markaziy bank, Moliya vazirligi, shuningdek, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi xalqaro moliyaviy tashkilotlarning ochiq ma'lumotlar bazalari tashkil etadi [5].

Tahlil uchun 2015–2024-yillar davrini o'z ichiga olgan vaqt qatori shakllantirildi. Mazkur vaqt oraliqi mamlakat iqtisodiyotida inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari, valyuta kursi va iqtisodiy o'sish sur'atlarida kuzatilgan sezilarli o'zgarishlar, shuningdek, biznes muhitining tubdan transformatsiyalashuvi bilan xarakterlanadi. Biznes boshqaruvi ko'rsatkichlarini tavsiflash uchun korxonalarining yalpi tushumi, foydalilik darajasi, investitsiya hajmi va bank kreditlaridan foydalanish dinamikasi bo'yicha agregatsiyalashgan ma'lumotlar qo'llanildi [6].

Maqolada qo'llanilgan metodlar

Maqola asosan nazariy tahlil, iqtisodiy modellashtirish va simulyatsion yondashuvga asoslanadi. Avvalo xalqaro va milliy ilmiy adabiyotlar, xalqaro moliya institutlari hamda milliy statistika organlari ma'lumotlari tahlil qilinib, makroiqtisodiy omillarning biznes boshqaruviga ta'sirini o'rganishga doir mavjud yondashuvlar tizimlashtirildi va ilmiy bo'shliqlar belgilandi.

Empirik bosqich kengroq tadqiqot doirasida rasmiy statistik ma'lumotlar bazasi 2015–2024-yillar misolida makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning vaqt bo'yicha dinamikasi, o'sish sur'atlari va strukturaviy o'zgarishlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu ma'lumotlar jadval va grafiklarda umumlashtirilgan bo'lsa-da, mazkur maqolada asosan ushbu tahlil natijalaridan kelib chiqqan konseptual xulosalar bayon etiladi. Makro va mikro darajadagi ko'rsatkichlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni dastlabki baholash uchun korrelyatsion tahlil qilish imkoniyati ko'rib chiqiladi.

Makroiqtisodiy omillarning biznes boshqaruvi ko'rsatkichlariga ta'sirini chuqurroq tushuntirish maqsadida chiziqli regressiya modelining konseptual shakli taklif etiladi. Model yordamida YaIM o'sishi, inflyatsiya, foiz stavkalari va valyuta kursi kabi omillarning biznes rentabelligi hamda naqd pul oqimlariga nazariy ta'sir yo'nalishlari tahlil qilinadi. Ushbu maqola doirasida modelning matematik tuzilmasi va iqtisodiy mazmuniga e'tibor qaraladi, aniq statistik baholash natijalari va parametrlar qiymatlari esa keltirilmaydi.

Ekonometrik model va simulyatsion tahlil

Ekonometrik tahlil uchun tuzilgan asosiy regressiya modelida biznes boshqaruvi samaradorligini tavsiflovchi natija o'zgaruvchisi (Y) sifatida korxonalarining yalpi tushumi yoki foydalilik ko'rsatkichi (imkon bo'lsa, rentabellik indeksi) tanlandi. Mustaqil o'zgaruvchilar (X) sifatida esa quyidagi makroiqtisodiy omillar kiritildi:

- YaIM o'sish sur'ati (YaIM)
- Inflyatsiya darajasi (INF)
- Markaziy bankning asosiy foiz stavkasi (R)
- Milliy valyuta kursining o'rtacha yillik darajasi yoki qadrsizlanish sur'ati (EX)
- Zaruratga ko'ra, ishsizlik darajasi yoki tashqi savdo balansi (UN, TB)

Modelning umumiy ko'rinishi quyidagicha ifodalanadi:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot YaIM_t + \beta_2 \cdot INF_t + \beta_3 \cdot R_t + \beta_4 \cdot EX_t + \varepsilon_t$$

bu yerda t – vaqt ko'rsatkichi (yil), β_0 – erkin had, β_i – tegishli makroiqtisodiy omillarning biznes boshqaruvi ko'rsatkichiga ta'sirini baholovchi regressiya koeffitsientlari, ε_t – tasodifiy xatolar hadidir.

Model baholash jarayonida o'zgaruvchilar o'rtasidagi multikollinearlik, qoldiqlarning normal taqsimlanganligi, dispersiyaning barqarorligi kabi klassik ekonometrik talablar nazariy jihatdan inobatga olinadi. Zarur hollarda o'zgaruvchilarni logarifmlash, foizga o'tkazish yoki farqlash (ΔY_t , ΔINF_t va boshqalar) kabi transformatsiyalar qo'llanishi mumkin.

Ekonometrik simulyatsiya va ssenariy tahlili

Ushbu maqolada modelning ishlash tamoyilini ko'rsatish maqsadida oddiy chiziqli regressiya modeli asosida **illyustrativ ekonometrik simulyatsiya** amalga oshiriladi. Bunda koeffitsientlar empirik baholash natijasi emas, balki nazariy jihatdan mantiqli bo'lgan shartli qiymatlar sifatida qabul qilinadi:

- $\beta_0 = 15.0$
- $\beta_1 = 0.5$ – YaIM o'sishi 1 foiz punktga oshganda, biznes rentabelligi o'rtacha 0,5 foiz punktga oshishi kutiladi;
- $\beta_2 = -0.3$ – inflyatsiya 1 foiz punktga oshganda, rentabellik taxminan 0,3 foiz punktga kamayadi;
- $\beta_3 = -0.2$ – asosiy foiz stavkasi 1 foiz punktga oshganda, rentabellik taxminan 0,2 foiz punktga pasayadi;
- $\beta_4 = -0.1$ – valyuta kursining qadrsizlanishi 1 foiz punktga oshganda, rentabellik taxminan 0,1 foiz punktga kamayadi.

Mazkur parametrlar makroiqtisodiy nazariyadagi umumiy g'oyalar – YaIM o'sishining biznes natijalariga rag'batlantiruvchi, inflyatsiya, yuqori foiz stavkalari va keskin devalvatsiyaning esa cheklovchi ta'siri – bilan mos keladi.

Simulyatsiya uchta tipik makroiqtisodiy ssenariy bo'yicha amalga oshirildi:

A – optimistik ssenariy: YaIM o'sishi – 7%, inflyatsiya – 7%, asosiy foiz stavkasi – 10%, valyuta qadrsizlanishi – 5%.

B – bazaviy ssenariy: YaIM o'sishi – 5%, inflyatsiya – 10%, asosiy foiz stavkasi – 14%, valyuta qadrsizlanishi – 15%.

C – salbiy ssenariy: YaIM o'sishi – 1%, inflyatsiya – 18%, asosiy foiz stavkasi – 18%, valyuta qadrsizlanishi – 25%.

Optimistik ssenariy uchun prognoz qilingan rentabellik quyidagicha hisoblanadi:

$$\hat{Y}^{(A)} = 15 + 0.5 \cdot 7 - 0.3 \cdot 7 - 0.2 \cdot 10 - 0.1 \cdot 5 = 13.9\%$$

Huddi shunday hisob-kitoblar bazaviy va salbiy ssenariylar uchun ham bajarildi.

1-jadval

Makroiqtisodiy ssenariylar bo'yicha biznes rentabelligi simulyatsiyasi

Ssenariy	YaIM o'sishi, %	Inflyatsiya, %	Foiz stavkasi, %	Valyuta qadrsizlanishi, %	Prognoz qilingan rentabellik, \hat{Y} %
A-Optimistik	7	7	10	5	13.9
B-Bazaviy	5	10	14	15	10.2
C-Salbiy	1	18	18	25	4.0

Simulyatsiya natijalari shuni ko'rsatadiki, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar nisbatan barqaror va qulay bo'lgan optimistik ssenariyda biznes rentabelligi yuqori (13,9%) bo'lib, YaIM o'sishi va nisbatan past inflyatsiya biznes uchun qulay muhit yaratadi. Bazaviy ssenariyda rentabellik 10,2% atrofida shakllanib, o'rtacha barqaror, biroq inflyatsiya va foiz stavkalari hisobiga cheklangan resurslar sharoitini aks ettiradi. Salbiy ssenariyda yuqori inflyatsiya, qimmat kredit resurslari va keskin valyuta qadrsizlanishi fonda rentabellik darajasi 4,0% gacha tushib ketishi model tomonidan prognoz qilinadi.

Bu simulyatsiya haqiqiy regressiya baholash natijasi bo'lmasa-da, makroiqtisodiy omillar va biznes natijalari o'rtasidagi bog'liqlik yo'nalishi va nisbatlarini tushunishda muhim analitik asos vazifasini bajaradi [6].

Model chegaralari

Maqola natijalarini talqin etishda bir qator metodologik cheklovlarni ham inobatga olish zarur. Birinchidan, tahlil faqat 2015–2024-yillar bilan chegaralanadi hamda mavjud rasmiy statistik ma'lumotlar sifatiga bog'liq bo'ladi; ayrim ko'rsatkichlar bo'yicha ma'lumotlarning yetarli emasligi yoki kechikib

e'lon qilinishi natijalarning aniqligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ikkinchidan, biznes boshqaruvi juda murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, ushbu tadqiqotda asosan makroiqtisodiy omillarning agregatsiyalashgan ta'siri ko'rib chiqiladi, ichki korporativ boshqaruv, raqobat muhiti va institutsional omillar esa cheklangan darajada hisobga olinadi. Uchinchidan, regressiya modelida qo'llanilgan omillar to'plami real iqtisodiy jarayonlarning soddalashtirilgan ifodasi bo'lib, boshqa mikro va sohaviy omillarni to'liq qamrab olmaydi [7]. Shuningdek, simulyatsiya uchun tanlangan koeffitsientlar nazariy va illyustrativ xarakterga ega bo'lganligi sababli, natijalar qat'iy prognoz emas, balki analitik baho sifatida talqin etilishi lozim. Shunga qaramay, qo'llanilgan metodologik yondashuvlar makroiqtisodiy omillarning biznes boshqaruviga ta'sirini nazariy va simulyatsion jihatdan baholash, ularning ta'sir yo'nalishi va nisbiy kuchini aniqlash hamda keyingi chuqurroq empirik tadqiqotlar uchun metodik asos yaratishga imkon beradi.

Maqola natijalari va xulosalar

Tahlil qilingan 2015–2024-yillar davri bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlarni umumlashtirish hamda yuqoridagi simulyatsion model natijalarini inobatga olish shuni ko'rsatadiki, YaIM o'sishi, inflyatsiya, foiz stavkalari va valyuta kursi dinamikasi biznes muhiti va boshqaruv qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan asosiy fon omillari sifatida namoyon bo'ladi. Iqtisodiy o'sish sur'atlarining ijobiy bo'lishi ichki talabning kengayishi, sotuv hajmining ortishi va investitsion faollikning oshishiga xizmat qilsa, inflyatsiya va resurslar narxining o'sishi korxonalar foyda marjasining qisqarishi, ishlab chiqarish va moliyalashtirish xarajatlari bosimining kuchayishi bilan bog'liq.

Biznes boshqaruvi samaradorligini tavsiflovchi yalpi tushum, foydalilik va investitsiya hajmi makroiqtisodiy sharoitlarga mos tarzda o'zgarib borgan. Barqaror davrlarda korxonalar investitsion loyihalarga faolroq kirishgan bo'lsa, iqtisodiy beqarorlik kuchaygan paytlarda kreditga ehtiyotkorlik bilan yondashish, xarajatlarni optimallashtirish va risklarni kamaytirishga ko'proq e'tibor qaratilgan.

Simulyatsion ekonometrik tahlil natijalari tanlangan makroiqtisodiy omillar bilan biznes ko'rsatkichlari o'rtasidagi munosabat nazariy jihatdan mantiqli ekanini yana bir bor tasdiqlaydi: YaIM o'sishi koeffitsientining musbat, inflyatsiya va foiz stavkalari koeffitsientlarining manfiy belgi kasb etishi makroiqtisodiy barqarorlik va past inflyatsion muhit biznes rentabelligi uchun muhim shart ekanini ko'rsatadi. Valyuta kursi bo'yicha ta'sir yo'nalishi esa korxonalar import va eksportga qay darajada bog'liqligiga qarab differensial xarakter kasb etishi mumkin.

Umuman olganda, natijalar makroiqtisodiy omillarni hisobga olmasdan biznesni strategik va operatsion darajada samarali boshqarish qiyinligini, korxonalar uchun makro muhit monitoringi va risklarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Ushbu maqolada makroiqtisodiy omillarning biznes boshqaruviga ta'siri nazariy tahlil, iqtisodiy modellashtirish va simulyatsion yondashuv asosida o'rganildi. Konseptual regressiya modeli va ssenariyli hisob-kitoblar yordamida YaIM o'sishi, inflyatsiya, foiz stavkalari hamda valyuta kursining korxonalar rentabelligi va naqd pul oqimlariga bo'lgan ehtimoliy ta'sir yo'nalishlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, barqaror iqtisodiy o'sish biznes uchun strategik rejalashtirishni yengillashtiruvchi omil bo'lsa, yuqori inflyatsiya va foiz stavkalari, aksincha, kompaniyalarning investitsion faolligi va moliyaviy barqarorligini cheklovchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Valyuta kursi dinamikasi esa tarmoq, eksport-import tarkibi va shartnoma shartlariga qarab turlicha, ko'p qirrali ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Simulyatsion hisob-kitoblar shuni tasdiqlaydiki, makroiqtisodiy ko'rsatkichlardagi nisbatan kichik tebranishlar ham biznes rentabelligi va naqd pul oqimlarida sezilarli farqlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bu esa korxonalar rahbariyatidan moliyaviy rejalar, investitsion loyihalar va risklarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda ssenariyli yondashuvni, sezgirlik tahlilini va ehtiyot choralarini (valyuta riskini boshqarish, foiz riskini cheklash, likvidlik zahiralari shakllantirish va h.k.) faol qo'llashni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan davlat siyosati bilan korxonalar darajasida amalga oshiriladigan strategik boshqaruv qarorlarining o'zaro uyg'unligi biznes muhitining raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari, shuningdek, kelgusida yanada kengroq empirik izlanishlar uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, alohida tarmoqlar, masalan, sanoat, xizmat ko'rsatish, turizm kesimida panel ma'lumotlar bazasini shakllantirish, korporativ boshqaruv sifati, raqobat muhiti va institutsional islohotlar omillarini modelga qo'shgan holda to'liq ekonometrik baholash ishlari olib borish maqsadga

muvofigdir. Shuningdek, turli mamlakatlar tajribasini qiyosiy tahlil qilish, shok va inqiroz davrlarida makroiqtisodiy omillarning biznes boshqaruviga ta'sirini solishtirish keyingi ilmiy-tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1) Blanchard O. Macroeconomics (8th global ed.). Pearson. 2020.
- 2) Brigham E.F., Ehrhardt M.C. Financial management: Theory & practice (16th ed.). Cengage Learning. 2019.
- 3) Doruk O'.T. Macroeconomic determinants of firm performance: Evidence from Turkey. The Singapore Economic Review, 68(1), 177–196. 2023.
- 4) International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV consultation—Press release; and staff report (IMF Country Report No. 25/143). International Monetary Fund. 2025.
- 5) O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik, yil boshidan boshlab va oylik inflyatsiya ko'rsatkichlari. 2019.
- 6) O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari. 2024.
- 7) World Bank. Uzbekistan data (World Development Indicators). 2024.
- 8) World Bank. Uzbekistan country economic memorandum 2025. 2025.

ZAMONAVIY BOSHQARUV PARADIGMASI DAVLAT HOKIMIYATI INSTITUTLARINING ISTIQBOLLI FAOLIYATI YO'NALISHI SIFATIDA

Muqaddas Rahimova,

Toshkent amaliy fanlar universiteti “Tarix” kafedrası v.b. dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy boshqaruv paradigmasi davlat hokimiyati institutlarining faoliyat yuritish istiqbollari sifatida ko'rib chiqiladi. Davlat boshqaruvining zamonaviy tendensiyalari, ya'ni markaziy va mahalliy davlat hokimiyati institutlari faoliyatini optimallashtirish, globalizatsiya, nomarkazlashuv va boshqaruv sohasida yuzaga kelayotgan yangi muammolarga javoban uning samaradorligi va moslashuvchanligini oshirishga qaratilgan. Shu bilan birga, zamonaviy davlat boshqaruvi tendensiyasi davlat ma'muriyati mohiyatini o'zgartirish zaruratini ko'rsatadi va u zamonaviy boshqaruv paradigmasi deb nomlangan.

Kalit so'zlar: davlat boshqaruvi, boshqaruv paradigmasi, raqamlashtirish, innovatsiyalar, samaradorlik, hokimiyat institutlari.

Annotation.

This article examines the modern management paradigm as a perspective for the functioning of state power institutions. Modern trends in public administration, that is, the optimization of the activities of central and local government institutions, are aimed at increasing its effectiveness and flexibility in response to new problems arising in the field of globalization, decentralization, and management. At the same time, the trend of modern public administration indicates the need to change the essence of public administration, which is called the modern management paradigm.

Keywords: public administration, management paradigm, digitalization, innovations, efficiency, institutions of power.

Аннотация.

В данной статье рассматривается современная парадигма управления как перспектива функционирования институтов государственной власти. Современные тенденции в государственном управлении, то есть оптимизация деятельности центральных и местных органов власти, направлены на повышение его эффективности и гибкости в ответ на новые вызовы, возникающие в сфере глобализации, децентрализации и управления. В то же время тенденция современного государственного управления указывает на необходимость изменения сущности государственного управления, которое называется современной парадигмой управления.

Ключевые слова: государственное управление, парадигма управления, цифровизация, инновации, эффективность, институты власти.

Kirish. Alohida e'tibor zamonaviy boshqaruv paradigmasini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, u ochiqlik, innovatsionlik, samaradorlik va natijaga yo'naltirilganlik tamoyillariga asoslanadi. Ushbu paradigma davlat institutlari faoliyatiga joriy etilish istiqbollari ochib beriladi, shuningdek yangi davlat boshqaruvi modeliga o'tish bilan bog'liq asosiy to'siq va xavflar ko'rib chiqiladi.

Jamiyat rivojining zamonaviy tendensiyalari yuqori darajadagi aniqlik, texnologik o'zgarishlarning tezlashuvi va fuqarolarning davlat boshqaruvidan sifat talabining ortishi bilan tavsiflanadi [1:366 c.]. Bunday sharoitlarda qat'iy ierarxiya va formalizmga asoslangan an'anaviy byurokratik boshqaruv modellari zarur moslashuvchanlik va samaradorlikni ta'minlashdan to'xtaydi. Shu sababli, davlat va jamiyat o'rtasida moslashuvchanlik, shaffoflik va hamkorlik tamoyillarini aks ettiruvchi yangi boshqaruv paradigmasiga o'tish zaruriyati tug'iladi.

Zamonaviy boshqaruv paradigmasi XXI asr chaqiriqlariga mos ravishda davlat boshqaruv tizimini yangilashni ta'minlaydigan g'oyalar, usullar va yondashuvlar majmuasini ifodalaydi. U "davlat-ma'muriyat" modelidan "davlat-xizmat" va "davlat-hamkor" modeliga o'tishni nazarda tutadi, bu esa barqaror rivojlanish maqsadida turli ijtimoiy subyektlar bilan samarali hamkorlik qilish imkonini beradi.

Zamonaviy boshqaruv paradigmasi davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning tub o'zgarishlarini aks ettiradi. U institutlar samaradorligini, shaffofligini va moslashuvchanligini doimiy transformatsiyalar sharoitida oshirishga qaratilgan. Ushbu paradigmani joriy etish tizimli yondashuvni - tashkiliy islohotlar, inson kapitalini rivojlantirish, raqamli innovatsiyalar va yangi boshqaruv madaniyatini shakllantirishni talab qiladi.

Davlat hokimiyatining asosiy rivojlanish istiqboli ierarxik ma'muriyatdan hamkorlik va xizmat ko'rsatishga asoslangan boshqaruvga o'tishdan iborat bo'lib, bunda davlat nafaqat tartibga soluvchi, balki jamiyat rivojiga hissa qo'shuvchi hamkor sifatida ishtirok etadi. Ushbu paradigmaning amalga oshirilishi barqaror rivojlanishni ta'minlash, fuqarolarning ishonchini mustahkamlash va mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

Tahlillarimizga ko'ra, rivojlangan davlatlarda nazorat samarali boshqaruv sifatida tan olinadi. U davlat boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish jarayonida davlat hokimiyatining ochiq, dinamik shakllanishiga yordam beruvchi optimal parametrlarni aniqlash bilan uzviy bog'liqdir. Nazorat salohiyati - davlat boshqaruvi darajasida muhim funksiyani bajarishda, ya'ni davlat hokimiyati organlarining samarali faoliyatini baholashda qulay qo'llaniladigan uslubdir. Bu boshqaruv tizimining o'zaro ta'sirini muvofiqlashtirish va ularning funktsional vazifalarini bajarilishini nazorat qilishga qaratilgan, ijobiy va samarali faoliyatni qo'llab-quvvatlashning yaxlit tizimidir. Asosiysi, bunda mas'uliyat taqsimlanmaydi, balki nazoratga olinadi.

Ushbu g'oyani amalga oshirishda quyidagi shartlar talab etiladi: davlat hokimiyati tizimining ilmiy asoslarini professional darajada bilish, nazoratni ongli va maqsadga muvofiq joriy etish, faoliyatga nisbatan yangi boshqaruv metodologiyasini sezilarli darajada o'zgartirish. Nazorat mohiyati uni tushungan holda, u boshqaruvning barcha bosqichlarida ishtirok etadi va uning asosiy maqsadi raqobatbardoshlik va samaradorlikni ta'minlashdir.

Nazoratning asosiy qoidalari quyidagicha shakllanishi mumkin: birinchidan, nazorat axborot jamiyati va globalizatsiya davri sharoitlariga mos keladigan boshqaruv muammolarini hal qilishda sifat jihatdan yangi va istiqbolli vosita hisoblanadi; ikkinchidan, nazorat bozor muhitining noaniqligi va beqarorligi sharoitida yuqori samaradorlik va raqobatbardoshlikni ta'minlaydi; uchinchidan, nazorat boshqaruv qarorlari va jarayonlarini optimallashtirishni qo'llab-quvvatlash va osonlashtirish uchun mo'ljallangan; to'rtinchidan, nazorat davlat hokimiyati tarmoqlari faoliyatini to'liq qamrab olgan holda integratsiya, o'zaro bog'liqlik va mulohazalar asosida tizimli yondashuvning asosiy qoidalari asosida o'z vazifalarini bajaradi [2: 115-137 p.].

Shuningdek, funksiyalarni tijorat tuzilmalariga topshirishda raqobatning ijobiy ta'siri yuzaga keladi, bu esa xizmat ko'rsatishni rivojlantirish va takomillashtirishga bo'lgan rag'batlantiruvchi kuchni oshiradi. Davlat funksiyasini ko'rib chiqishda majburiy shart - uning hukumatga qarashli bo'lmagan tashkilotlar tomonidan bajarilishi mumkinligi hisoblanadi. Agar shundan kelib chiqilsa, davlat organlari

bajaradigan funktsiya saqlab qolinishi lozim. Shunday qilib, davlat funksiyalarini nodavlat tashkilotlarga topshirish maqsadga muvofiqligini belgilashda har bir jarayon natijasi davlat funksiyalarini outsourcingga qanchalik topshirish mumkinligini aniqlaydi.

Ochiq hukumat - bu odamlar va tizimlar oson muloqot qila oladigan o'zaro hukumat modeli hisoblanadi. Hukumatning ochiqlikni ta'minlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli muhimdir. Ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash to'rtta aniq bosqichdan iborat: ma'lumotlarning shaffofligini oshirish, fuqarolarning ishtirokini yaxshilash, ochiq hamkorlikni kuchaytirish va barcha davlat ishlarida fuqarolarning ishtirokini ta'minlash[3].

Yangi elektron hukumat maqsadlari va vositalari fuqarolar tomonidan qabul qilinarkan, an'anaviy hal qiluvchi omillar - davlat xizmatlarining ochiqligi va tezkorligi, hukumatga umumiy ishonch kabi omillar elektron hukumatning yangi usullariga nisbatan kollektiv munosabatni shakllantiradi. Butun dunyoda bir qancha davlatlar davlat xizmatlarida samaradorlikni oshirish va davlat sektoridagi xizmatlarni yaxshilash maqsadida media-kommunikatsiya texnologiyalarini tobora ko'proq joriy qilmoqda.

Texnologiyalardan foydalanish qulayligi ortib borishi bilan davlat organlari fuqarolarning so'rovlariga samaraliroq javob bera oladi. Elektron hukumatni rivojlantirish jarayonida shaffoflik va ochiqlikni ta'minlash elektron hukumatning yangi maqsadlari va yangi vositalariga mos keladi. Mavjud platformalar va texnologiyalar asosidagi davlat boshqaruvi organlari o'zaro aloqasi an'anaviy elektron hukumat yondashuvidan Ochiq hukumat yondashuviga o'tmoqda. Bu o'zgarish shaffofligi elektron hukumatning asosiy omili sifatida tobora ko'proq ta'kidlanmoqda [4].

O'zbekiston davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri vakolatlar va resurslarni mintaqaviy darajaga topshirishdir. Masalan, aytilishicha, «O'zbekistonda hududlarni boshqarish tizimida keng ko'lamlı islohot boshlangan, tumanlar o'z shtat jadvalini mustaqil tasdiqlash, xodimlarni tayinlash va ishdan bo'shatish huquqiga ega bo'ladi, moliyaviy mustaqillik kuchaytiriladi». Dekentralizatsiya mahalliy aholining ehtiyojlariga yanada moslashuvchan va tezkor javob qaytarish imkoniyatlarini yaratadi, markaziy organlarga ma'muriy yukni kamaytiradi va mintaqaviy rahbarlarning mas'uliyatini oshiradi. Boshqaruv paradigmasi kontekstida bu markazlashtirilgan ma'muriyatdan «davlat-xizmat» va «davlat-hamkor» modeliga o'tishni anglatadi.

Hokimiyat institutlarining ochiqlikni oshirish va raqamli xizmatlarni joriy etishdir. Masalan, davlat organlarini ochiqlik indeksi bo'yicha yillik reyting baholash tizimi joriy etildi. Shuningdek, O'zbekistonda davlat organlari tuzilmasini optimallashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ma'muriy islohotlar amalga oshirilayotgani xabar qilinmoqda. Natijada, vazifalardan noo'rin funksiyalarni qisqartirish orqali idoralarga tushadigan yuk o'rtacha 15% ga kamaytirildi. Bunday chora-tadbirlar zamonaviy boshqaruv paradigmasining asosiy tamoyillarini aks ettiradi: fuqaroga yo'naltirilganlik, shaffoflikni oshirish, byurokratik to'siqlarni qisqartirish va raqamli yechimlardan foydalanish[5].

Islohotlarning markazida shuningdek institutsional yangilanish turadi: davlat organlarining vazifalari, funksiyalari va vakolatlarini qayta ko'rib chiqish, ularning mas'uliyatini kuchaytirish va natijaga yo'naltirish. Masalan, mintaqaviy hokimiyatni baholash kontekstida kalit samaradorlik ko'rsatkichlari (KPI) tizimi joriy etilmoqda - bu ko'rsatkichlarning bajarilishi keyingi yil uchun tumanga qo'shimcha resurslar ajratilishiga olib keladi[6].

Zamonaviy boshqaruv paradigmasi an'anaviy byurokratik modeldan samaradorlik, moslashuvchanlik, ochiqlik va hamkorlikka yo'naltirilgan modelga o'tishni nazarda tutadi. Asosiy tamoyillar: inson markazchilligi, raqamlashtirish, moslashuvchanlik, tarmoq asosidagi o'zaro ta'sir va fuqarolik jamiyati bilan hamkorlik. O'zbekiston kontekstida bu tamoyillar dezentralizatsiya, hokimiyatning ochiqligi, raqamli xizmatlar va davlat hamjamiyati o'rtasidagi aloqalarni yaxshilash islohotlari orqali namoyon bo'ladi. Bunday o'tish yangilangan boshqaruv yondashuvlarini talab qiladi: strategik rejalashtirish, natijalarni o'lchash, davlat xizmatchilarining malakasini oshirish va qaror qabul qilishda ma'lumotlardan foydalanish[7].

Xulosa. Zamonaviy boshqaruv paradigmasi O'zbekistonda davlat hokimiyati institutlarini isloh qilishning istiqbolli yo'nalishini ifodalaydi. So'nggi ikki yil ichida mamlakat dezentralizatsiya, raqamlashtirish, ochiqlik va boshqaruv samaradorligini baholash sohalarida sezilarli yutuqlarga erishdi.

Shunga qaramay, islohotlar jarayoni tizimli yondashuvni, barqaror kadrlar va institutsional rivojlanishni, raqamli infratuzilmani kuchaytirishni hamda qonunchilik asoslarini mustahkamlashni talab etadi.

Ushbu paradigmani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat nafaqat yangi boshqaruv vositalarini joriy qilishi, balki ularning barqaror ishlashini ta'minlashi muhimdir: doimiy monitoring, natijalarni baholash va fikr-mulohazalar asosida moslashuv. Tavsiflangan yo'nalishlarni izchillik bilan amalga oshirilsa, O'zbekiston davlat boshqaruv sifatini sezilarli darajada oshirishi, fuqarolar ishonchini mustahkamlashi va o'xshash tarix va rivojlanish darajasiga ega boshqa davlatlar uchun namuna bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Козбаненко В.А. Государственное управление: основы теории и организации: учебник в 2-х т.Т.1. М.: «Статут». 2002. 366 с.
2. Aucoin P. Administrative Reform in Public Management: Paradigms, Principles, Paradoxes and Pendulums // Governance. 1990. Vol. 3. –No 2. –P. 115-137.
3. Козориз Т. Аутсорсинг: понятие, цели, практика использования в России. Акционерное общество: вопросы корпоративного управления. 2006. –№ 12.
4. Фейгельман Н.В. Контроллинг: методические проблемы и национальные особенности. Среднерусский университет. <http://www.universytys.ru/j/images/stories/nir/1/feigelman>.
5. Информационный контроллинг – идеология системного управления таможенным делом. (Международная организация по правовым и налоговым вопросам). [ilts.ru files/file](http://ilts.ru/files/file) Мурожаат санаси: 28.12.2009.
6. <https://lex.uz/docs/-2381133>
7. [Новости Узбекистана - Upl.uz](http://Upl.uz)

К-РОР ХОРЕОГРАФИЯ И ЕЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Саида Закирова,

Доцент кафедры Сценического движения и физической культуры
Государственного института искусств и культуры Узбекистана

Аннотация.

Данная статья посвящена выявлению педагогического потенциала К-поп хореографии как значимого направления современной молодежной культуры в мире. Теоретически обоснована возможность использования К-поп танца в художественно – эстетическом образовании, а также показано его влияние на формирование и развитие музыкально- двигательных навыков. В данной статье подчеркивается необходимость интеграции К-поп танцев в образовательную практику с учетом современных цифровых условий.

Ключевые слова: К-поп, хореография, педагогика танца, цифровая культура, художественно-эстетическое образование.

Annotatsiya.

Ushbu maqola k-pop xoreografiyasining pedagogik salohiyatini zamonaviy yoshlar madaniyatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida aniqlashga bag'ishlangan. Badiiy va estetik ta'lim jarayonida K-pop raqsidan foydalanish imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslab berilgan, shuningdek uning musiqiy – harakat ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga ta'siri yoritilgan. Maqolada zamonaviy raqamli sharoitlarni inobatga olgan holda K-pop raqslarini ta'lim amaliyotiga integratsiya qilish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: k-pop, xoreografiya, raqs pedagogikasi, raqamli madaniyat, badiiy va estetik ta'lim.

Annotation.

This article is devoted to identifying the pedagogical potential of K-pop choreography as a significant trend in contemporary youth culture around the world. It provides a theoretical justification for the use of K-pop dance in arts and aesthetics education and demonstrates its influence on the formation and development of musical and motor

skills. This article emphasises the need to integrate K-pop dance into educational practice, taking into account modern digital conditions.

Keywords: K-pop, choreography, dance pedagogy, digital culture, artistic and aesthetic education.

Бурное развитие цифровой среды в XXI веке вилоь подспорьем появлению новейших форм музыкально-танцевальной коммуникации, которые активно осваиваются молодым поколением. Одним из наиболее известным и значимым феноменом современности стал К-рор. Это синтетическое искусство, которое объединяет в себе вокал, хореографию, визуальность и цифровое продвижение. В последние годы К-рор довольно активно входит в образовательную среду, становясь частью курсов хореографии, ритмики, музыкального воспитания и внеурочной деятельности.

Актуальность и обоснованность изучения К-рор хореографии в педагогике обуславливается рядом факторов:

- 1) активным ростом популярности танцевальных практик среди подрастающего поколения – подростков под влиянием цифровых платформ, таких как: You Tube, Instagram)
- 2) синхронностью движений, которые требуют высокой точности, координации и внимания;
- 3) культурной многогранностью и многослойностью, которая в свою очередь требует формирование межкультурной грамотности;
- 4) высокой мотивационной привлекательностью современных танцевальных трендов.

Проблема исследования заключается в том, что, несмотря на активное распространение направления К-рор в молодежной среде, его педагогическая значимость и потенциал в художественно – эстетическом образовании освещена недостаточно и требует более глубокого теоретического анализа.

Целью данной статьи является теоретическое обоснование педагогического потенциала К-рор хореографии в развитии музыкально-двигательных навыков и креативных способностей обучающихся.

Были использованы такие методы как: контент-анализ научных публикаций по хореографии. педагогике, а также медиакультуре, структурно-функциональный анализ для выявления образовательного потенциала К-рор хореографии, систематизацию педагогических концепций, применимых к данной теме исследования.

Контент – анализ источников доказывает, что проблема интеграции современных танцевальных практик в художественно – эстетическое образование тесно взаимосвязано с общими тенденциями цифровой трансформации. В работах В.Ю.Музычук [1] и Е.Н. Медведевой [2] подчеркивается, что цифровизация открывает доступ к разнообразным формам искусства. формируя новые механизмы восприятия, обучения и творческого участия. Данные исследования демонстрируют, что цифровая среда радикально меняет традиционные методики обучения хореографии, расширяя спектр образовательных возможностей.

В рамках анализа влияния цифровых технологий на хореографическое образование значимыми являются труды Юй Цяньлуна [3], которые указывают на то, что цифровые платформы позволяют сочетать визуальный, аудиальный и кинестетический каналы восприятия, делая хореографический процесс более доступным и гибким.

Глобальные исследования феномена К-рор в трудах Д.Тормсена [4], Ким Сук Янга [5] рассматривают его не только как музыкальное направление, но и как сложный культурный и медиафеномен. Эти авторы показывают, что именно медиаплатформы создают возможности для тиражирования танцевальных трендов, создания фан-сообществ, виртуального обучения и формирования транснациональной подростковой идентичности.

Работы Титковой Н.Е.[6]., Хен А.[7] посвященные анализу К-рор хореографии как образовательной практики подчеркивают, что К-рор является уникальным гибридом танцевальных техник. Он сочетает в себе синхронность, высокую ритмическую организацию, визуальную структурированность и мультимедийность. Всё это делает его эффективным инструментом развития музыкально-двигательных и координационных навыков. По данным

вышеуказанных авторов, обучение К-поп танцу способствует развитию пластичности, чувства ритма, групповой координации, а также компетенций, связанных с цифровой обработкой видео, медиаторством и самооценкой результатов собственной работы.

Теоретический анализ по теме статьи позволил выделить четыре ключевых эффекта К-поп хореографии:

1. Развитие музыкально-двигательных навыков. Иными словами, К-поп тренирует чувство ритма, синкопирование, телесную реактивность, переключение движений, а также точность моторных паттернов.

2. Формирование эмоциональной вовлеченности. Эмоциональная выразительность характерная данному виду хореографии развивает способность к эмоциональной передаче содержания и сценическому самовыражению.

3. Совершенствование социальной и групповой координации. К-поп хореография основана на синхронности, что в свою очередь важно для улучшения групповых навыков, умению поддерживать командный ритм.

4. Межкультурное образование. К-поп хореография объединяет в себе восточные и западные хореографические традиции, что способствует развитию культурной осведомленности, толерантности и расширению художественного кругозора обучаемых.

Таким образом следует отметить, что всё это обосновывает и подтверждает педагогическую целесообразность внедрения элементов К-поп хореографии в образовательные программы. В условиях цифровизации обучения К-поп становится еще более востребованным, так как сочетает традиционные танцевальные практики и медиатехнологии. Его следует рассматривать не только как культурный тренд, но и как полноценный педагогически инструмент, который отвечает запросам современной молодежной среды.

Следует отдельно отметить, что внедрение К-поп хореографии в образовательный процесс требует научно обоснованного подхода, включающего методическое сопровождение. Также немаловажен анализ культурного контекста и учет возрастных особенностей обучаемых студентов. Всё вышеизложенное доказывает, что К-поп хореографии обладает значительным педагогическим потенциалом и может эффективно использоваться в системе художественно – эстетического образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Муzychuk В.Ю. Основные направления цифровизации в сфере культуры: зарубежный опыт и российские реалии // Вестник Института экономики Российской академии наук. 2020. № 5. С. 49–63.

2. Медведева Е.Н. Деятельность искусственных нейронных сетей в творческих проектах по работе с изображениями и феномен множественного авторства // Естественнонаучные методы в цифровой гуманитарной среде: Материалы Всероссийской научной конференции с международным участием, 15–18 мая 2018 г. Пермь: Пермский государственный национальный исследовательский ун-т, 2018. С. 235–237.

3. Юй Цяньлун. Хореографическое образование в условиях цифровизации // Опыт зарубежья: инновационные модели развития хореографического искусства в процессе формирования творческой личности. – 2024 – № 2(47). – С. 64-72.

4. Tormsen, D. 10 Horrifying Realities From The World Of Asian Pop Music [Электронный ресурс] / D. Tormsen. – Режим доступа: <https://listverse.com/2015/05/19/10-horrifying-realities-from-the-world-of-asian-pop-music/>

5. Ким, Сук Янг. К-POP. Живые выступления, фанаты, айдолы и мультимедиа / Сук Янг Ким // Москва: АСТ: Кладезь – 2019. –368 с.

6. Титкова Н. Е. К-поп как феномен современной массовой культуры // Медицина. Социология. Философия. Прикладные исследования. – 2020 – №5 – С. 56-61.

7. Хен А. Школа танцев Алины Хен [Электронный ресурс] / Хен А. –Режим доступа: https://www.facebook.com/alinakhen.danceschool?_tn=-UC*F